ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛИТВЯК АНДРІЙ ОЛЕГОВИЧ

УДК 343.85

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

081 «Право»
08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **А. О. Литвяк**

Науковий керівник: **Пузирьов Михайло Сергійович,**
доктор юридичних наук, старший дослідник

Чернігів – 2025

АНОТАЦІЯ

Литвяк А. О. Кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Пенітенціарна академія України, Чернігів, 2025.

Дисертація є одним із перших в українській юридичній науці дослідженням, в якому надано кримінологічну характеристику насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, та розроблено комплекс заходів запобігання на різних кримінологічних рівнях. У роботі сформовано ряд нових кримінологічних положень, висновків та рекомендацій, котрі мають важливе теоретичне і практичне значення.

Так, уперше:

– розкрито зміст елементів кримінологічної характеристики насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, із виокремленням відомостей про їх стан і тенденції, причини та умови, які сприяють їх учиненню; кримінологічні ознаки особи-правоохоронця (учасників організованих груп, злочинних організацій, банд, інших формувань) та їх насильницької поведінкової установки, а також обґрунтовано зв’язок таких елементів із вибором заходів запобігання;

– надано визначення поняття «насильницький злочин, вчинений працівником правоохоронного органу» як умисне протиправне, кримінально каране діяння, що проявляється у застосуванні до людини фізичної сили чи психологічного впливу особою, уповноваженою на виконання правоохоронних функцій держави, й вчиняється шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища, інформації, силової переваги, всупереч або поза її волею та здатне заподіяти смерть, фізичну або психічну травму (шкоду), обмежити свободу волевиявлення або дій людини;

– виокремлені соціально-демографічні, рольові, морально-психологічні та кримінально-правові ознаки і властивості працівників правоохоронних органів, які

вчинили насильницькі злочини, засвідчили загальну тенденцію – детермінацію агресивної поведінки в її зовнішньому вияві – застосуванні силових методів або психологічного тиску, тобто насильстві, на основі чого здійснено кримінологічний розподіл працівників правоохоронних органів, які вчиняють насильницькі злочини, на «ситуативний», «агресивний», «злісний» типи з відомчою, корисливою, морально-деформованою (професійною) та ситуативною мотиваційною сферою;

– запропоновано шляхи реалізації загальносоціальних заходів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, на основі Концепції деформації працівника правоохоронного органу та запобігання вчиненню протиправних дій (стратегічні напрями: нормативно-правове регулювання діяльності; заходи організаційно-управлінського характеру; організація професійної підготовки; регламентація і забезпечення прав та владних повноважень), яка б чітко визначила напрями управлінського впливу щодо профілактики і корекції агресивної, насильницької поведінки, цілі, завдання, принципи, форми, методи і засоби кримінологічного впливу з прийняттям розроблених авторських проєктів Програми формування та розвитку позитивного іміджу правоохоронних органів України та спільного наказу усіх правоохоронних відомств «Про етику та культуру поведінки працівника правоохоронного органу України»;

– у межах спеціально-кримінологічних заходів розроблено основні напрями оперативно-розшукової профілактики спеціалізованих суб’єктів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів (підрозділи внутрішньої безпеки кожного правоохоронного органу, Державне бюро розслідувань): виявлення та припинення правопорушень, що готуються; виявлення осіб, які залучають працівників до злочинної діяльності; збирання, систематизація та аналіз інформації про негативні явища і тенденції в правоохоронних органах; оперативне обслуговування правоохоронних органів; встановлення детермінантів насильницьких дій.

Також удосконалено:

– розподіл насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, на: а) службові – насильницькі злочини, що вчиняються у зв'язку зі службовою діяльністю (катування, примушування давати показання; перевищення влади або службових повноважень тощо); б) побутові – насильницькі злочини, пов'язані з домашнім насильством (хуліганство, завдання тілесних ушкоджень, вбивство тощо); в) нейтральні – насильницькі злочини, що вчиняються поза сферою сімейно-побутових відносин та не пов'язані зі службовою діяльністю (грабіж, розбій, вимагання тощо);

– підходи до наукового обґрунтування взаємозв'язку службових зловживань із насильницькими правопорушеннями, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, до яких можуть бути причетні також і потерпілі та інші зацікавлені особи. Наголошено на необхідності врахування віктимологічних аспектів діяльності таких працівників;

– зміст елементів кримінологічної характеристики насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, зокрема стан та тенденції такої злочинності, типологічні ознаки особи злочинця й злочинних груп, а також обставини та фактори, які впливають на рівень їх криміналізації, для проведення ефективної запобіжної роботи;

– класифікацію детермінантів (воєнні, політичні, економічні, соціальні, морально-психологічні та ін.) на суб'єктивні (недоліки правової культури працівників, кадрового відбору, психологічного забезпечення службової діяльності, професійної підготовки та виховання тощо) та об'єктивні (негативні риси особистості керівника і стилю управління колективом; недоліки правового забезпечення діяльності тощо), які впливають та посилюють інтенсифікацію насильницьких дій працівників правоохоронних органів із виокремленням індивідуального, групового та загального рівнів, що дозволило спрогнозувати сплеск агресивно-насильницьких проявів у найближчому майбутньому.

Окрім того, дістали подальшого розвитку:

– стратегічні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, а саме: кадровий відбір, прозорість механізмів кар'єрного зростання; створення системи внутрішніх комунікацій, спрямованих на ефективне реагування на сучасні виклики та загрози; реальне забезпечення визначених законом соціальних пільг та правових гарантій працівників, у тому числі й в умовах воєнного стану; створення сприятливих умов для праці, відпочинку та відновлення працівників після перебування в екстремальних ситуаціях; захист та мотиваційність працівників правоохоронних органів, подолання вразливості до корупційних ризиків; розроблення чітких і обґрунтованих критеріїв оцінки діяльності органів, підрозділів та служб правоохоронної системи; вжиття заходів недопущення самодискредитації працівника правоохоронних органів як представника влади; формування нормативно-правової бази для закріплення підстав та умов обов'язкового проходження спеціального психофізіологічного контролю на поліграфі кандидатів на службу до правоохоронних органів чи їх окремих підрозділів; створення спеціальних відомчо незалежних бюро із розгляду скарг і звернень населення;

– шляхи запровадження специфічної прикладної галузі наукових знань – «правоохоронна деонтологія», яка міститиме етичні норми і принципи поведінки працівників правоохоронних органів при виконанні ними своїх службових обов'язків, а її наукова основа дасть можливість чітко сформулювати основні положення кодексів поведінки працівників правоохоронних органів з урахуванням специфіки правоохоронних завдань, що здійснюються ними, видавати відомчі нормативно-правові акти, що регламентують правозастосовну діяльність;

– індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, як урегульована законами і відомчими нормативно-правовими актами діяльність уповноважених суб'єктів (спеціалізованих та неспеціалізованих) щодо усунення причин і умов, факторів і обставин вчинення насильницьких злочинів

конкретними особами із числа персоналу правоохоронних органів, поведінка яких свідчить про ймовірність вчинення ними таких протиправних дій (поведінка і спосіб життя; особистісні ознаки працівника, які свідчать про їх антисоціальну спрямованість; несприятливі умови мікросоціального середовища й проходження служби тощо).

Ключові слова: правоохоронні органи, працівники правоохоронних органів, кримінальні правопорушення, насильство, насильницькі злочини, кримінологічна політика, кримінологічна характеристика, кримінологічні ознаки, детермінанти, запобігання, суб'єкт запобігання (суб'єкт запобіжної діяльності).

SUMMARY

Lytviak A. O. Criminological characteristics and prevention of violent crimes committing by law enforcement officers. – Qualifying research work as a manuscript.

Dissertation for Doctor of Philosophy Degree in Specialty 081 «Law». – Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, 2025.

The dissertation is one of the first studies in Ukrainian legal science to provide a criminological characteristics of violent crimes committing by law enforcement officers and to develop a set of preventive measures at various criminological levels. The work has formed a number of new criminological provisions, conclusions, and recommendations that have important theoretical and practical significance.

Thus, for the first time:

– the content of the elements of the criminological characteristics of violent crimes committing by law enforcement officers is revealed, with the identification of information about their status and trends, causes and conditions that contribute to their commission; criminological characteristics of a law enforcement officer (members of organized groups, criminal organizations, gangs, other formations) and their violent behavioural attitude, and the connection of such elements with the choice of preventive measures is substantiated;

– the concept of «violent crime committed by a law enforcement officer» is defined as an intentional unlawful, criminally punishable act that manifests itself in the application of physical force or psychological influence to a person by a person authorized to perform law enforcement functions of the state, and is committed by using material factors of the external environment, information, and force superiority, contrary to or against his/her will and capable of causing death, physical or mental injury (damage), and restricting the freedom of expression of will or actions of a person;

– the identified socio-demographic, role, moral-psychological and criminal-legal signs and properties of law enforcement officers who committed violent crimes have shown a general trend – the determination of aggressive behaviour in its external

manifestation – the use of force methods or psychological pressure, i.e. violence, on the basis of which a criminological division of law enforcement officers who commit violent crimes has been carried out into «situational», «aggressive», «malicious» types with departmental, self-serving, morally deformed (professional) and situational motivational spheres;

– proposed ways to implement general social measures to prevent violent crimes committing by law enforcement officers, based on the Concept of deformation of a law enforcement officer and prevention of illegal actions (strategic areas: normative and legal regulation of activity; organizational and managerial measures; organization of professional training; regulation and provision of rights and powers of authority), which would clearly define the areas of managerial influence regarding the prevention and correction of aggressive, violent behaviour, goals, objectives, principles, forms, methods and means of criminological influence with the adoption of the developed author's projects of the Program for the formation and development of a positive image of law enforcement agencies of Ukraine and the joint order of all law enforcement agencies «On the Ethics and Culture of Behaviour of a Law Enforcement Officer of Ukraine»;

– within the framework of special criminological measures, the main directions of operational and investigative prevention of specialized subjects of preventing violent crimes committing by law enforcement officers (internal security units of each law enforcement agency, the State Bureau of Investigation) have been developed: detection and cessation of planned offenses; identification of persons who involve employees in criminal activity; collection, systematization and analysis of information on negative phenomena and trends in law enforcement agencies; operational service of law enforcement agencies; clarification of determinants of violent acts.

Also improved:

– the division of violent crimes committing by law enforcement officers into: a) official – violent crimes committing in connection with official activity (torture, coercion to give testimony; abuse of power or official authority, etc.); b) domestic – violent crimes related to domestic violence (hooliganism, infliction of bodily harm,

murder, etc.); c) neutral – violent crimes committing outside the sphere of family and domestic relations and not related to official activity (robbery, extortion, etc.);

– approaches to the scientific substantiation of the relationship between official abuses and violent offenses committing by law enforcement officers, which may also involve victims and other interested persons. The need to take into account the victimological aspects of the activity of such officers has been emphasized;

– the content of the elements of the criminological characteristics of violent crimes committing by law enforcement officers, in particular the state and trends of such criminality, typological signs of the criminal person and criminal groups, as well as the circumstances and factors that influence the level of their criminalization, for effective preventive work;

– classification of determinants (military, political, economic, social, moral and psychological, etc.) into subjective (deficiencies in the legal culture of officers, personnel selection, psychological support for official activity, professional training and education, etc.) and objective (negative personality traits of the leader and the style of management of the team; deficiencies in legal support for activity, etc.), which influence and enhance the intensification of violent actions by law enforcement officers, with the distinction of individual, group and general levels, which made it possible to predict a surge in aggressive and violent manifestations in the near future.

In addition, the following provisions were further developed:

– strategic measures to prevent violent crimes committing by law enforcement officers, namely: personnel selection, transparency of career growth mechanisms; creation of a system of internal communications aimed at effectively responding to modern challenges and threats; real provision of legally defined social benefits and legal guarantees for officers, including in conditions of martial law; creation of favourable conditions for work, rest and recovery of officers after being in extreme situations; protection and motivation of law enforcement officers, overcoming vulnerability to corruption risks; development of clear and substantiated criteria for assessing the activity of bodies, units and services of the law enforcement system; taking measures to prevent self-discrediting of a law enforcement officer as a

representative of the authorities; formation of a regulatory framework to establish the grounds and conditions for mandatory passage of special psychophysiological polygraph testing for candidates for service in law enforcement agencies or their individual units; creation of special departmentally independent bureaus for considering complaints and appeals from the population;

– ways to introduce a specific applied field of scientific knowledge – «law enforcement deontology», which will contain ethical norms and principles of behaviour of law enforcement officers in the performance of their official duties, and its scientific basis will make it possible to clearly formulate the main provisions of the codes of conduct of law enforcement officers, taking into account the specifics of the law enforcement tasks performed by them, and to issue departmental normative and legal acts regulating law enforcement activity;

– individual and preventive measures to prevent violent crimes committing by law enforcement officers, as activity of authorized subjects (specialized and non-specialized), regulated by laws and departmental normative and legal acts, to eliminate the causes and conditions, factors and circumstances of the commission of violent crimes by specific individuals from among the law enforcement personnel, whose behaviour indicates the likelihood of their committing such illegal actions (behaviour and lifestyle; personal signs of an officer, which indicate their antisocial orientation; unfavourable conditions of the microsocial environment and service, etc.).

Key words: law enforcement agencies, law enforcement officers, criminal offenses, violence, violent crimes, criminological policy, criminological characteristics, criminological signs, determinants, prevention, subject of prevention (subject of preventive activity).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Литвяк А. О. Класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 377–385.

2. Литвяк А. О. Стан розробки проблеми запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Law&Border* / *Закон і кордон*. 2024. № 2. С. 90–107.

3. Литвяк А. О. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. Спецвип. № 1. С. 262–268.

4. Литвяк А. О. Основні тенденції насильницької злочинності працівників правоохоронних органів: кількісно-якісний кримінологічний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 358–362. URL: http://lsej.org.ua/3_2025/86.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Литвяк А. О. Особливості професійної діяльності поліцейських. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 04 листоп. 2021 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 239–241.

6. Литвяк А. О. Теоретико-правові проблеми боротьби зі злочинністю. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 09–10 груд. 2021 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 501–504.

7. Литвяк А. О. Обґрунтування актуальності розроблення кримінологічної характеристики та заходів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали IX заоч. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 17 черв. 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2022. С. 89–92. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/Zbirnik-NPK-Kriminalno-vikonavcha-sistema-Ukraini-17.06.2022.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

8. Пузирьов М. С., Литвяк А. О. Науково-теоретичні підходи до визначення поняття «насильство» в механізмі насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 03 листоп. 2023 р.) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 180–182.

9. Литвяк А. О. Насильницькі злочини, що вчиняють працівники правоохоронних органів, як кримінологічна проблема. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 28 берез. 2024 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 264–267.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 15

ВСТУП 16

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 29

1.1. Стан розробки проблеми запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками правоохоронних органів 29

1.2. Насильницькі злочини, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, як об’єкт кримінологічного дослідження 41

Висновки до розділу 1 62

РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 64

2.1. Стан та тенденції насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів 64

2.2. Кримінологічна характеристика працівників правоохоронних органів, які вчиняють насильницькі злочини 86

2.3. Детермінанти, що сприяють вчиненню насильницьких злочинів працівниками правоохоронних органів 108

Висновки до розділу 2 128

РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 133

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів 133

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів 154

3.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів 173

Висновки до розділу 3 189

ВИСНОВКИ..... 193

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 200

ДОДАТКИ..... 220

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДБР	Державне бюро розслідувань
ДКВС	Державна кримінально-виконавча служба
ЄС	Європейський Союз
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
ОРД	оперативно-розшукова діяльність
США	Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституція України закріпила, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [83]. Захист такого основного права є головним завданням держави та правоохоронних органів. У сучасних умовах особливу вагу мають заходи, спрямовані на посилення державної влади, відновлення довіри громадян до неї, забезпечення більшої ефективності, обґрунтованості та відповідальності у діяльності державного механізму.

Невід'ємною умовою підвищення надійності правоохоронної системи країни в умовах реальної війни та умов воєнного стану, стримування та протидії злочинності, запобігання кримінальним правопорушенням є докорінне покращення якості роботи їх працівників. Саме високі морально-вольові якості, свідоме дотримання правових приписів у своїй діяльності та власній поведінці, повсякденне зацікавлене ставлення до реального забезпечення конституційних прав і свобод громадян гарантують належний правопорядок і внутрішню безпеку в країні.

Водночас, у зв'язку з військовою агресією проти України, проявами сепаратизму, намаганнями створення терористичних організацій, значним збільшенням кількості засобів ураження в незаконному обігу, спостерігається зростання рівня особливо тяжких кримінальних правопорушень, вчинених у складі банд, організованих груп (злочинних організацій), в тому числі з використанням вогнепальної зброї. Поглиблення корупції та злочинності у правоохоронних структурах, включаючи так званих «злодіїв у законі», також є проблемою. Насильницька злочинність та особи, які організовують та координують її, формують в Україні типове для пострадянського простору злочинне середовище з власними кодексами поведінки, сталими кримінальними традиціями, високим рівнем організованості, ієрархічності, закритості та

конспірації. На жаль, такі протиправні прояви не оминули й силову, правоохоронну сферу. З урахуванням ослаблення контролю за кордоном, політичних конфліктів та сповільнення реформ у правоохоронній сфері, органи правопорядку не мають достатніх засобів для запобігання насильницькій злочинності. Тому офіційні статистичні дані, які свідчать про зниження рівня зареєстрованої злочинності, не відображають реальну ситуацію, а є наслідком неконтрольованої інституційної експансії насильницького злочинного середовища на суспільство та на політичні, економічні, культурні та соціальні процеси.

Загалом, за період із 2014 по 2024 рр. працівниками правоохоронних органів вчинено 6 698 кримінальних правопорушень, із них тяжких та особливо тяжких – 4 071, зокрема: «У 2014 р. – 802 (411 – тяжкі та особливо тяжкі), 2015 – 577 (301), 2016 р. – 622 (373), 2017 р. – 628 (369), 2018 р. – 433 (232), 2019 р. – 302 (173), 2020 р. – 530 (299), 2021 р. – 542 (298), 2022 р. – 683 (482), 2023 р. – 719 (482), 2024 р. – 860 (651)» [153]. Насильницькі злочини становлять 17 % усієї злочинності працівників правоохоронних органів. Протягом аналізованого періоду питома вага насильницьких злочинів, учинених працівниками правоохоронних органів, має стабільну тенденцію до зниження, але характеризується відносною стабільністю кримінально караних діянь, пов’язаних із заподіянням тілесних ушкоджень (12–14 %) та посяганням на життя (7–8 %). Проведений кримінологічний аналіз засвідчив «значне збільшення питомої ваги насильницьких злочинів із використанням службового становища (від 19,6 % до 34 %). Ця якісна зміна структури насильницької злочинності працівників правоохоронних органів пов’язана з тим, що 14,4 % випадків заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості були кваліфіковані судом як перевищення влади або службових повноважень (ч. 2, 3 ст. 365 Кримінального кодексу (далі – КК) України). Особливе занепокоєння викликає той факт, що 37 % насильницьких злочинів вчинено працівниками в групі, що обумовлено передусім характером і специфікою службових функцій,

що виконуються працівниками правоохоронних органів, та підкреслює підвищену суспільну небезпеку таких злочинів» [112].

Вивчення стану злочинності у правоохоронній системі, її основних тенденцій та факторів, які впливають на формування насильницької злочинної поведінки працівників, розширює можливості визначення з високим ступенем вірогідності найбільш криміногенних регіонів та служб, соціальних та вікових груп працівників, виявлення таких протиправних дій, що негативно впливають на правоохоронну безпеку, та має суттєве значення для подальшого планування і здійснення запобіжних заходів. Також, розкриття механізму негативних особистісних властивостей та генезису насильницької злочинної поведінки має істотне значення і для удосконалення системи добору кадрів до правоохоронних органів, визначення напрямів вивчення кандидатів на службу, запобігання несприятливому формуванню особистості у процесі виконання нею службових завдань, оптимізації загальносоціальних і спеціально-кримінологічних й забезпечення ефективності індивідуально-профілактичних заходів запобігання.

Варто наголосити, що насильницька злочинність у правоохоронних органах, її стан та особливості належать до тих проблем, які тривалий час замовчувалися, і лише недавно настала можливість їх наукової розробки. На теоретичному рівні окремі кримінологічні питання насильницької злочинності розглядалися у роботах А. М. Бабенка, В. С. Батиргареєвої, В. В. Бедриківського, В. М. Бесчастного, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, А. А. Вознюка, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, О. М. Джужі, С. Ф. Денисова, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. О. Кваші, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, Є. С. Назимка, А. А. Нєбитова, Ю. В. Орлова, Д. М. Тичини, Н. М. Ярмиш та ін.

Деякі проблеми запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками різних правоохоронних органів, розглядали С. А. Алтухов, М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, В. В. Бардачов, В. Є. Боднар, О. Ф. Гіда, М. В. Грищенко, О. М. Ігнатов, З. Р. Кісіль, Д. А. Кобзін,

А. В. Коваленко, Р. Л. Максимович, О. А. Мартиненко, О. С. Новаков, М. М. Яцун та ін.

Науковий внесок вищепоіменованих учених у вирішення цієї проблеми є значним, але «їхні дослідження обмежувались попередніми періодами розвитку законодавства та правозастосовної практики, стосувалися переважно працівників органів, які ліквідовані (міліція), а деякі з них містили гриф «таємно»» [114, с. 101]. Водночас, у сучасних складних умовах забезпечення безпеки в країні, реформування правоохоронної системи й появи нових органів правопорядку, дії нового кримінального процесуального законодавства, неправомірна поведінка працівників правоохоронних органів не тільки викликає негативний суспільний резонанс, а і підриває засади правової держави, перешкоджає законності й безпековості, зацікавленості населення у підтриманні правопорядку, а головне – підриває повагу й віру в закон. Правопорушення працівників правоохоронних органів торкаються інтересів багатьох громадян, позаяк сприяють формуванню моральних деформацій. Тому, винятково важливого значення набуває розроблення кримінологічних напрямів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів.

Саме гострота окресленої проблеми та викладені вище обставини і стали визначальними при виборі теми дисертаційного дослідження та обумовили її пріоритетність і практичну значимість для правоохоронної системи.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020) [154], Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р) [156], Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021) [150], Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (Указ Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021) [155], Комплексного стратегічного плану реформування органів

правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023) [149], Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні (постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 476) [146], тем науково-дослідних робіт кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби (із 2023 р. – Пенітенціарної академії України) на 2017–2021 роки «Права і свободи людини і громадянина та їх захист кримінально-правовими, кримінально-виконавчими засобами й системою заходів запобігання злочинам» (державний реєстраційний номер 0117u007206) та на 2022–2026 роки «Проблеми запровадження та застосування кримінально-правових засобів реагування в умовах реформування законодавства України про публічно-правову відповідальність» (державний реєстраційний номер 0122U002480).

Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 16 від 24.12.2020 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, яке полягає в наданні кримінологічної характеристики насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, та розробленні комплексу заходів запобігання таким протиправним діянням.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання:*

– проаналізувати стан розробки проблеми запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками правоохоронних органів;

– окреслити кримінологічні підходи до визначення насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів;

– охарактеризувати стан і тенденції насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів;

– визначити кримінологічно значущі ознаки працівників правоохоронних органів, які вчиняють насильницькі злочини;

– виокремити детермінанти, що впливають на вчинення насильницьких злочинів працівниками правоохоронних органів;

– сформулювати концептуальне бачення загальносоціальних напрямів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів;

– розробити спеціально-кримінологічні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів;

– запропонувати індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері правоохоронної діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів.

Методи дослідження визначаються його метою, об'єктом, предметом та науковими завданнями. Дисертаційне дослідження ґрунтується на комплексному, системному та ситуаційному підходах, загальних та спеціальних методах наукового й емпіричного пізнання, які в поєднанні забезпечують об'єктивність, повноту та всебічність дослідження у всіх його аспектах. Зокрема, *комплексний підхід* до вивчення об'єкта дослідження дозволив розглянути його як у теоретичному, так і в практичному плані, виявити та запропонувати шляхи вирішення проблем на різних кримінологічних рівнях (розділи 1–3). Методи *формальної логіки*, такі як *аналіз*, *синтез*, *індукція*, *дедукція*, *абстрагування* та інші, використовувалися протягом всього дослідження, зокрема при аналізі нормативно-правових актів, наукових джерел, правоохоронної та судової практик, формуванні понять і термінологічного

апарату в межах предмету дослідження, формулюванні висновків та пропозицій за темою дослідження (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). *Історико-правовий метод* використано під час аналізу стану наукової розробки проблем запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів (підрозділ 1.1); *системний* – дозволив окреслити кримінологічні підходи до визначення насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів (підрозділ 1.2), надати кримінологічну характеристику таким злочинам (розділ 2), а також розробити заходи запобігання за кримінологічними рівнями (розділ 3); *логіко-юридичний* – для аналізу стану і тенденцій злочинності у правоохоронних органах (підрозділ 2.1); *порівняльно-правовий* – під час узагальнення зарубіжного досвіду протидії злочинності у правоохоронній сфері й обґрунтування можливості його впровадження у вітчизняну правозастосовну практику (підрозділ 3.1); *метод типології* дозволив виявити та зіставити кримінологічно значущі ознаки працівників правоохоронних органів, які вчиняють насильницькі злочини (підрозділ 2.2); *метод класифікації* застосовано для узагальнення детермінантів такої злочинності й подальшого розроблення заходів запобігання (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2); *структурний метод* застосовувався при розробленні загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання досліджуваним злочинам (розділ 3).

Емпіричну базу дослідження становлять: дані офіційної державної статистики (Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Державної судової адміністрації України) за 2014–2024 рр.; узагальнені дані власних досліджень, узагальнені результати опитувань прокурорів, детективів, слідчих, оперативних працівників із різних областей України; журналістські розслідування; анкетування та опитування 107 осіб – засуджених колишніх працівників правоохоронних органів, 2 483 осіб із числа населення України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в українській юридичній науці дослідженням, в якому надано

кримінологічну характеристику насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, та розроблено комплекс заходів запобігання на різних кримінологічних рівнях. Сформульовані висновки й рекомендації дозволяють вирішити низку кримінологічних завдань праксеологічного характеру в умовах воєнного стану, зокрема:

вперше:

– розкрито зміст елементів кримінологічної характеристики насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, із виокремленням відомостей про їх стан і тенденції, причини та умови, які сприяють їх учиненню; кримінологічні ознаки особи-правоохоронця (учасників організованих груп, злочинних організацій, банд, інших формувань) та їх насильницької поведінкової установки, а також обґрунтовано зв’язок таких елементів із вибором заходів запобігання;

– надано визначення поняття «насильницький злочин, вчинений працівником правоохоронного органу» як умисне протиправне, кримінально каране діяння, що проявляється у застосуванні до людини фізичної сили чи психологічного впливу особою, уповноваженою на виконання правоохоронних функцій держави, й вчиняється шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища, інформації, силової переваги, всупереч або поза її волею та здатне заподіяти смерть, фізичну або психічну травму (шкоду), обмежити свободу волевиявлення або дій людини;

– виокремлені соціально-демографічні, рольові, морально-психологічні та кримінально-правові ознаки і властивості працівників правоохоронних органів, які вчинили насильницькі злочини, засвідчили загальну тенденцію – детермінацію агресивної поведінки в її зовнішньому вияві – застосуванні силових методів або психологічного тиску, тобто насильстві, на основі чого здійснено кримінологічний розподіл працівників правоохоронних органів, які вчиняють насильницькі злочини, на «ситуативний», «агресивний», «злісний» типи з відомчою, корисливою, морально-деформованою (професійною) та ситуативною мотиваційною сферою;

– запропоновано шляхи реалізації загальносоціальних заходів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, на основі Концепції деформації працівника правоохоронного органу та запобігання вчиненню протиправних дій (стратегічні напрями: нормативно-правове регулювання діяльності; заходи організаційно-управлінського характеру; організація професійної підготовки; регламентація і забезпечення прав та владних повноважень), яка б чітко визначила напрями управлінського впливу щодо профілактики і корекції агресивної, насильницької поведінки, цілі, завдання, принципи, форми, методи і засоби кримінологічного впливу з прийняттям розроблених авторських проєктів Програми формування та розвитку позитивного іміджу правоохоронних органів України та спільного наказу усіх правоохоронних відомств «Про етику та культуру поведінки працівника правоохоронного органу України»;

– у межах спеціально-кримінологічних заходів розроблено основні напрями оперативно-розшукової профілактики спеціалізованих суб'єктів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів (підрозділи внутрішньої безпеки кожного правоохоронного органу, Державне бюро розслідувань (далі – ДБР)): виявлення та припинення правопорушень, що готуються; виявлення осіб, які залучають працівників до злочинної діяльності; збирання, систематизація та аналіз інформації про негативні явища і тенденції в правоохоронних органах; оперативне обслуговування правоохоронних органів; встановлення детермінантів насильницьких дій;

удосконалено:

– розподіл насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, на: а) службові – насильницькі злочини, що вчиняються у зв'язку зі службовою діяльністю (катування, примушування давати показання; перевищення влади або службових повноважень тощо); б) побутові – насильницькі злочини, пов'язані з домашнім насильством (хуліганство, завдання тілесних ушкоджень, вбивство тощо); в) нейтральні – насильницькі злочини, що

вчиняються поза сферою сімейно-побутових відносин та не пов’язані зі службовою діяльністю (грабіж, розбій, вимагання тощо);

– підходи до наукового обґрунтування взаємозв’язку службових зловживань із насильницькими правопорушеннями, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, до яких можуть бути причетні також і потерпілі та інші зацікавлені особи. Наголошено на необхідності врахування віктимологічних аспектів діяльності таких працівників;

– зміст елементів кримінологічної характеристики насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, зокрема стан та тенденції такої злочинності, типологічні ознаки особи злочинця й злочинних груп, а також обставини та фактори, які впливають на рівень їх криміналізації, для проведення ефективної запобіжної роботи;

– класифікацію детермінантів (воєнні, політичні, економічні, соціальні, морально-психологічні та ін.) на суб’єктивні (недоліки правової культури працівників, кадрового відбору, психологічного забезпечення службової діяльності, професійної підготовки та виховання тощо) та об’єктивні (негативні риси особистості керівника і стилю управління колективом; недоліки правового забезпечення діяльності тощо), які впливають та посилюють інтенсифікацію насильницьких дій працівників правоохоронних органів із виокремленням індивідуального, групового та загального рівнів, що дозволило спрогнозувати сплеск агресивно-насильницьких проявів у найближчому майбутньому;

дістали подальшого розвитку:

– стратегічні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, а саме: кадровий відбір, прозорість механізмів кар’єрного зростання; створення системи внутрішніх комунікацій, спрямованих на ефективне реагування на сучасні виклики та загрози; реальне забезпечення визначених законом соціальних пільг та правових гарантій працівників, у тому числі й в умовах воєнного стану; створення сприятливих умов для праці, відпочинку та відновлення працівників після перебування в екстремальних ситуаціях; захист та мотиваційність

працівників правоохоронних органів, подолання вразливості до корупційних ризиків; розроблення чітких і обґрунтованих критеріїв оцінки діяльності органів, підрозділів та служб правоохоронної системи; вжиття заходів недопущення самодискредитації працівника правоохоронних органів як представника влади; формування нормативно-правової бази для закріплення підстав та умов обов'язкового проходження спеціального психофізіологічного контролю на поліграфі кандидатів на службу до правоохоронних органів чи їх окремих підрозділів; створення спеціальних відомчо незалежних бюро із розгляду скарг і звернень населення;

– шляхи запровадження специфічної прикладної галузі наукових знань – «правоохоронна деонтологія», яка міститиме етичні норми і принципи поведінки працівників правоохоронних органів при виконанні ними своїх службових обов'язків, а її наукова основа дасть можливість чітко сформулювати основні положення кодексів поведінки працівників правоохоронних органів з урахуванням специфіки правоохоронних завдань, що здійснюються ними, видавати відомчі нормативно-правові акти, що регламентують правозастосовну діяльність;

– індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, як урегульована законами і відомчими нормативно-правовими актами діяльність уповноважених суб'єктів (спеціалізованих та неспеціалізованих) щодо усунення причин і умов, факторів і обставин вчинення насильницьких злочинів конкретними особами із числа персоналу правоохоронних органів, поведінка яких свідчить про ймовірність вчинення ними таких протиправних дій (поведінка і спосіб життя; особистісні ознаки працівника, які свідчать про їх антисоціальну спрямованість; несприятливі умови мікросоціального середовища й проходження служби тощо).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджено та мають перспективи подальшого використання у:

– *законотворчій діяльності* – у процесі підготовки пропозицій з удосконалення законодавства України;

– *практичній діяльності* – під час організації та здійснення діяльності щодо запобігання, виявлення, розслідування кримінальних правопорушень (акт впровадження П'ятого слідчого відділу (з дислокацією у м. Чернігові) Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Києві від 10 квітня 2025 р., акт впровадження Чернігівської спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Центрального регіону від 18 квітня 2025 р.);

– *науковій діяльності* – для подальших фундаментальних і прикладних наукових досліджень за кримінологічним напрямом (акт про впровадження Пенітенціарної академії України від 18 листопада 2024 р. № 15-75/б; акт про впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 05 червня 2025 р.);

– *освітньому процесі* – для вивчення в закладах вищої освіти кримінологічної характеристики та запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, зокрема під час підготовки методичних рекомендацій, навчальних посібників та викладанні навчальної дисципліни «Кримінологія» (акт про впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 05 червня 2025 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на 3 міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях, 2 круглих столах, зокрема: «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 04 листопада 2021 р.); «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (м. Київ, 09–10 грудня 2021 р.); «Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави» (м. Чернігів, 17 червня 2022 р.); «Теорія та

практика протидії злочинності у сучасних умовах» (м. Львів, 03 листопада 2023 р.); «Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції» (м. Київ, 28 березня 2024 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів (що містять вісім підрозділів), висновків, списку використаних джерел (189 джерел на 20 сторінках) та шести додатків на 28 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 247 сторінок, із них основний текст – 184 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

1.1. Стан розробки проблеми запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками правоохоронних органів

Україна, як демократична і правова держава, своїм головним пріоритетом і найвищою соціальною цінністю визнала «людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку» [83]. Фахівці пов'язують зростання негативних явищ у соціальному середовищі з різними переломними моментами суспільних трансформацій. У цьому контексті О. М. Ігнатов стверджує: «Одним із основних обов'язків держави є захист людини, її прав та свобод від протиправних і, щонайперше, насильницьких посягань. Насильство ж, як засіб задоволення потреб, вирішення життєвих проблем і як одне з джерел влади, разом з багатством і знаннями, є характерною прикметою не тільки нашого часу, а і всіх попередніх епох культурно-історичної еволюції людства» [78, с. 5].

Аналіз сучасного стану соціально-політичних, економічних, правових та організаційних засад функціонування вітчизняного державного механізму та соціокультурної моделі розвитку суспільства дозволяє з очевидністю констатувати песимістичний сценарій розвитку подій та перетворення України в країну «третього світу», де активно панує криміналітет нового зразку [10, с. 7]. У той же час значну частину злочинності в Україні, як і будь-якій іншій країні світу, складають її «фундаментальні» прояви – існуючі «вічно», ще з часів табу та тотему, такі насильницькі злочини, як вбивства, розбої, грабежі, зґвалтування та ін.

Таким чином, саме узвичаєні та, на жаль, звичні нам насильницькі злочини становлять ядро злочинності. Відтак, пізнання сутності цих форм злочинної насильницької поведінки людини як біосоціальної істоти дозволяє наблизитися

до розуміння феномену злочинності в цілому. Загальновідомо, що зміни стану насильницької злочинності визначають зміни в стані всієї злочинності, оскільки перша охоплює первинні й найбільш небезпечні форми протиправної поведінки людини. Рівень кримінального насильства є індикатором ураженості суспільства злочинністю, ступеня його криміналізації та інтегративною характеристикою криміногенної обстановки в цілому. Виходячи з цього, саме стан насильницької злочинності свідчить про ефективність чи неефективність кримінологічної політики держави та вдалий чи невдалий розподіл сил і застосування засобів протидії кримінальному насильству, а в кінцевому підсумку – про спроможність суспільства забезпечити захист прав і свобод людини та її безпеку від кримінальних загроз. Отже, зміни стану насильницької злочинності мають бути першочерговим об’єктом кримінологічного моніторингу та прогнозування.

Життя людини, її здоров’я та свобода є найвищими і незмінними соціальними цінностями. З огляду на це, комплексний аналіз кримінального насильства, його тенденцій та закономірностей має виняткове кримінологічне, соціальне та навіть політичне значення. Ефективне запобігання негативним соціальним явищам, включаючи насильницьку злочинність, вимагає наявності достовірних даних про ці явища, що передбачає, насамперед, встановлення їх реальних масштабів та стану. Відповідно, для уникнення помилок у реалізації кримінологічної політики необхідно мати (та своєчасно інформувати суспільство) максимально повну та достовірну інформацію про стан злочинності в країні. Це особливо стосується насильницької злочинності, яка є найбільш суспільно небезпечною як за характером, так і за ступенем.

Війна, прояви сепаратизму, намагання створення терористичних організацій, збільшення кількості засобів ураження в незаконному обігу, зростання рівня тяжких кримінальних правопорушень у складі банд та організованих груп спричиняють зростання насильницької злочинності в Україні. Це створює злочинне середовище з власними кодексами поведінки, кримінальними традиціями та високим рівнем організованості. Ослаблення контролю за кордоном, політичні конфлікти та сповільнення реформ у

правоохоронній сфері дозволяють злочинному світу поширювати свій вплив. Офіційна статистика, яка вказує на зниження рівня організованої злочинності, не відображає реальну ситуацію, а свідчить про неконтрольовану експансію насильницького злочинного середовища на суспільство.

Досліджуючи насильницьку злочинність, не слід забувати, що вона являє собою не тільки складний, багатовимірний феномен, детермінований безліччю біологічних і соціальних факторів і механізмів, а феномен, «включений» у правове поле, тобто вона є частиною правової реальності. Основною специфічною інтегруючою ознакою, що служить критерієм віднесення кримінально караних діянь до категорії насильницької злочинності, є насильство як спосіб вчинення кримінального правопорушення. Однак, незважаючи на розвиток кримінологічної та кримінально-правової вітчизняної науки, навіть законодавчого закріплення вихідного поняття «насильства» на сьогодні немає.

Водночас, «в умовах розбудови України як демократичної, правової та соціальної держави першочерговим завданням влади є забезпечення прав, свобод і безпеки громадян. Стратегічним пріоритетом зовнішньої політики держави визнано входження до європейського політичного, інформаційного, економічного та правового простору. Її реалізація потребує дотримання вимог, що висуваються до країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС). Згідно з ними, Україна має забезпечити стабільне функціонування інститутів, які гарантуватимуть плюралістичну демократію, верховенство права та дотримання прав людини. Одним із найголовніших критеріїв оцінювання відповідності національної правової системи міжнародно-правовим стандартам вважається діяльність правоохоронних органів» [114, с. 91–92].

Неправомірна поведінка працівників правоохоронних органів не тільки викликає негативний суспільний резонанс, а й підриває засади правової держави, перешкоджає побудові громадянського суспільства, реалізації принципу рівності всіх перед законом, заінтересованості населення у підтриманні правопорядку, мотивації поваги до закону. Правопорушення працівників правоохоронних органів торкаються інтересів багатьох громадян, тому що вони

сприяють формуванню моральних деформацій, які мають істотний криміногенний потенціал.

Виняткового важливого значення набуває вдосконалення кримінологічних засад запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. Зазначені проблеми неможливо вирішити без урахування наукових розробок, що дасть змогу окреслити напрями для подальшого їх дослідження [114, с. 92].

Великий масив інформації, дотичної до проблем кримінально-правової, кримінологічної характеристик і системи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, міститься в монографічних і дисертаційних дослідженнях. Хоча в Україні донині не захищено дисертації з проблематики предмету дослідження, наявні фундаментальні праці зі спорідненої сфери, а відповідні кандидатські роботи слугують своєрідними «відправними пунктами» при формуванні поглибленого наукового пошуку щодо розв'язання наявних у відповідному сегменті кримінально-правової та кримінологічної науки проблем.

Кримінально-правові засади протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, мають в Україні високий ступінь наукової розробленості, проте переважно у межах кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, зокрема їх дослідженню присвятили свої праці П. П. Андрушко [2], О. Ф. Бантишев [15], О. Ю. Бусол [31], М. В. Грищенко [50], О. О. Дудоров [59], А. А. Задорожний [61], К. П. Задоя [63], А. В. Коваленко [81], О. В. Кришевич [161], О. А. Мороз [123; 124], А. В. Савченко [161], В. О. Самотієвич [162], А. А. Стрижевська [2], О. Ю. Хабло [179], М. І. Хавронюк [180], С. А. Шалгунова [185] та ін.

У свою чергу, кримінологічні заходи запобігання характеризуються також такими тенденціями, а саме стосуються вчинення злочинів у сфері службової діяльності працівниками органів внутрішніх справ. Зокрема, однією з перших наукових праць за часів незалежності в контексті предмету дослідження стало

дисертаційне дослідження О. С. Новакова «Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності» (2003 р.). У ній автор досліджує кримінологічну характеристику та профілактику злочинів, які вчиняють працівники міліції у сфері службової діяльності. У роботі проведено аналіз рівня, структури та динаміки злочинів у цій сфері, визначено поняття службової злочинності співробітників міліції. Особлива увага приділена дослідженню детермінант та мотивів цих злочинів. Дисертація О. С. Новакова містить обґрунтування теоретичних і практичних засад профілактики службових злочинів працівників міліції, а також пропозиції щодо їх удосконалення [128].

Поіменований автор визначає «службову злочинність працівників міліції як сукупність злочинів, які вчиняються посадовими особами з використанням наданих їм законом прав і повноважень на шкоду інтересам служби, або невиконання чи неналежне виконання своїх службових обов'язків. Це може траплятися в системі органів Міністерства внутрішніх справ України в цілому або в окремих її підрозділах. Службова злочинність є об'єктивним явищем, яке виникає разом із зародженням держави й супроводжує діяльність державного апарату. Профілактика злочинів працівників міліції у сфері службової діяльності охоплює всі заходи щодо виявлення та усунення детермінантів цих злочинів, а також пов'язаних із ними правопорушень некримінального характеру та різноманітних проявів соціальної патології» [128].

У подальшому інший український кримінолог О. А. Мартиненко у своїй монографії «Детермінація та попередження злочинності серед персоналу органів внутрішніх справ України» (2005 р.) провів комплексний аналіз факторів, що впливають на рівень злочинності серед працівників органів внутрішніх справ України. Дослідження включало історичний огляд розвитку поліції та міліції на території України, а також порівняльний аналіз правопорушень у поліції (міліції) Сполучених Штатів Америки (далі – США), Великої Британії та інших країн Європи. Автор побудував кримінологічну характеристику сучасної злочинності серед працівників органів внутрішніх

справ на основі великого емпіричного матеріалу, що дозволило розглянути причини протиправної поведінки на різних рівнях. Механізм впливу криміногенних факторів на стан законності був розглянутий з урахуванням різних аспектів діяльності правоохоронних органів. На основі отриманих результатів було запропоновано комплекс заходів для запобігання злочинності серед працівників органів внутрішніх справ України з використанням сучасних досягнень європейської кримінологічної науки [121].

Продовжуючи науковий аналіз у межах цього тематичного блоку, варто підкреслити, що чи не єдиною дисертаційною розробкою з кримінології, у якій звернено увагу на запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, є дисертація «Попередження насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, виконана О. М. Ігнатовим (2007 р.). Дисертація присвячена актуальним проблемам розроблення теоретичних і практичних засад та заходів попередження насильницьких злочинів, які вчиняються працівниками органів внутрішніх справ. У роботі дослідник вирішив такі завдання: «уточнив понятійно-категоріальний апарат; надав загальну кримінологічну характеристику насильницьким злочинам, вчиненим працівниками органів внутрішніх справ; розробив кримінологічну класифікацію таких злочинів, включаючи виділення основних типів злочинів залежно від сфери суспільних відносин, у якій вони вчиняються, та встановив кількісно-якісні характеристики кожного типу; оцінив рівень та встановив основні детермінанти латентності насильницьких злочинів; визначив специфічні риси особистості колишніх працівників органів внутрішніх справ, засуджених за вчинення насильницьких злочинів (зокрема соціально-демографічні та морально-психологічні риси); розробив класифікацію злочинців-працівників за мотивами вчинення насильницьких злочинів; встановив та проаналізував комплекс загальних криміногенних факторів детермінації насильницьких злочинів, вчинених

працівниками органів внутрішніх справ, а також факторів детермінації насильницьких злочинів кожного окремого типу для визначення основних напрямів превенції; визначив та обґрунтував основні заходи попередження насильницьких злочинів, вчинених працівниками органів внутрішніх справ» [77].

Незважаючи на значний внесок цієї розробки у розвиток кримінологічної науки, у ній наведено кримінологічну характеристику та запобігання лише насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ. Натомість за межами кримінологічних розробок залишилися працівники інших правоохоронних органів [114, с. 95]. Тому в нашій роботі ми підійшли до даного питання більш системно й комплексно.

Злочинність працівників правоохоронних органів має прямий негативний вплив на таку категорію, як внутрішня безпека суспільства, а за певних умов поширюється і на зовнішню, особливо за сучасних умов воєнних (бойових) дій на території України. За таких обставин у межах предмету дослідження заслуговує на увагу монографія Ю. В. Нікітіна «Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства» (2009 р.). У цій праці автором запропоновано «концепцію боротьби зі злочинністю та забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, яка передбачає спільну діяльність державних органів, громадських об’єднань і громадян. Її основу складають методологічні положення, що включають: а) заходи протидії злочинності; б) систему реформ, спрямованих на демократичний розвиток суспільства; в) взаємодію трьох типів правового регулювання: міжнародного, національного, інституційно-правового; г) суб’єктну систему кримінологічної безпеки» [127, с. 154].

Також О. М. Ігнатовим проведено кримінолого-статистичне дослідження, присвячене всебічному аналізу кількісно-якісних характеристик усіх видів вбивств з урахуванням специфіки факторів їх латентності [69]. Теоретичним та прикладним проблемам протидії насильницькій злочинності була присвячена й

наступна робота цього автора – «Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні» (2013 р.) [78].

У дисертаційному дослідженні А. О. Йосипів «Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органами внутрішніх справ» (2009 р.), зокрема, запропоновано поняття «особи злочинця, що вчиняє насильницькі злочини», визначено його основні ознаки, виокремлено найбільш важливі у віктимологічному сенсі особистісні характеристики жертв, які детермінують їх підвищену віктимність. Значну увагу приділено факторам, в основі яких є суперечності в соціально-економічній, соціально-психологічній, соціально-культурній, організаційно-управлінській, сімейно-побутовій та інших сферах життєдіяльності, що впливають на формування злочинної поведінки неповнолітніх [70].

Питання запобігання злочинам серед працівників податкової міліції на рівні кандидатської дисертації (2010 р.) вивчав О. А. Мороз. У контексті нашого дослідження потребують уваги виділені поіменованим автором напрями індивідуального запобігання злочинам серед працівників податкової міліції, такі як: подолання професійної деформації шляхом виховання моральної особистості, мінімізації виникнення ризиків корупційних діянь у діяльності працівників податкової міліції під час проведення перевірок діяльності суб'єктів підприємництва, здійснення заходів, спрямованих на формування негативного ставлення громадськості до корупції та корупціонерів [124].

Дослідження А. А. Задорожного (2013 р.) присвячено запобіганню злочинам у сфері службової діяльності та становить значний науковий інтерес. Автором сформульовано концепцію організації системи запобігання злочинам у сфері службової діяльності, що дозволило визначити перспективи її функціонування та проблеми реалізації з урахуванням комплексності, своєчасності, динамічності, професіоналізму та конкретизації (індивідуалізації) окремих заходів. Також було наведено низку конкретних пропозицій і рекомендацій комплексного характеру, що становлять цілісний механізм (концептуальну модель) удосконалення діяльності суб'єктів запобігання

злочинам у сфері службової діяльності в чотирьох площинах: нормативно-правовій, праксеологічній, організаційно-кадровій та ціннісно-орієнтаційній [61].

Також слід відмітити дослідження В. В. Яроша (2015 р.), присвячене кримінально-правовим санкціям за злочини у сфері службової діяльності [189] та монографію О. М. Храмцова «Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства» (2015 р.), яка присвячена комплексному дослідженню теоретичних та практичних питань сучасного стану насильства в Україні. Автор всебічно дослідив питання кримінально-правового забезпечення протидії насильницькій злочинності та запропонував комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення практики протидії зазначеному виду злочинності [181].

В умовах сьогодення дотичною до нашого дослідження науковою працею стала дисертація В. В. Бардачова «Запобігання злочинам, що вчиняються працівниками патрульної поліції України» (2020 р.), виконана на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Такий науковий доробок «присвячено комплексному дослідженню кримінологічних проблем запобігання злочинам, що вчиняються працівниками патрульної поліції України, зокрема автором уперше поставлено й вирішено наукове завдання розроблення цілісного практичного підходу до формування стратегії запобігання таким злочинам, що надало можливість обґрунтувати пропозиції, спрямовані на удосконалення законодавства та практики його застосування правоохоронними органами України. Розкрито особливості історичного розвитку й здійснено теоретичне обґрунтування професійної діяльності поліцейських патрульної поліції. Окреслено підходи до визначення поняття, ознак та класифікації злочинів, що вчиняються працівниками патрульної поліції як методологічного підґрунтя для розроблення концептуальних засад запобігання підрозділами внутрішньої безпеки Національної поліції України. Розглянуто міжнародно-правові засади та зарубіжний досвід запобігання

злочинам, що вчиняють поліцейські, з виокремленням найбільш перспективних для запровадження у правовому полі України положень. Охарактеризовано структуру та динаміку таких злочинів. Розкрито зміст детермінант, що сприяють криміналізації цієї сфери суспільних відносин. Запропоновано концептуальне бачення шляхів реалізації правових та організаційних заходів запобігання на загальнодержавному, спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному рівнях» [17].

З огляду на потребу вдосконалення кримінологічних засад запобігання досліджуваним злочинам, значне теоретико-прикладне підґрунтя для нашої роботи створили у своїх наукових розробках: А. П. Закалюк «Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х книгах» (2007 р.) [64; 65; 66]; О. М. Литвинов «Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні» (2008 р.) [107]; В. В. Голіна «Запобігання злочинності (теорія і практика)» (2011 р.) [44]; О. Г. Кулик «Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження» (2013 р.) [102]; О. М. Джужа «Запобігання злочинам: кримінолого-віктимологічна парадигма» (2015 р.) [55] та ін.

До розгляду адміністративно-правових, організаційно-управлінських та соціально-психологічних аспектів протидії кримінальним правопорушенням серед персоналу правоохоронних органів, але в аспекті органів внутрішніх справ (міліції), звертались у різні часи також М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, О. Ф. Гіда, Д. О. Кобзін, М. М. Курко, В. С. Медведєв, О. П. Нагорний, О. В. Негодченко, В. І. Осадчий, С. С. Сливка, Т. С. Ткаченко та ін. Наприклад, В. Д. Сущенко, О. А. Лупало, І. Б. Шкутько та інші науковці в посібнику «Перевищення влади та службових повноважень працівниками органів внутрішніх справ: аналіз причин та рекомендації щодо їх усунення» (2005 р.) надали ґрунтовні пропозиції щодо заходів запобігання вчиненню перевищення влади та службових повноважень в органах внутрішніх справ [139].

Із позицій пенітенціарного впливу цікавими є дослідження, виконані А. В. Градецьким у виді кандидатської дисертації «Особливості карально-виховного впливу на засуджених, колишніх суддів та співробітників

правоохоронних органів, які відбувають покарання у виді позбавлення волі» (2010 р.) [48] та підготовленої на її основі колективної (автори В. А. Бадира, А. В. Градецький, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, В. М. Пальченкова, О. П. Рябчинська) монографії «Покарання та його карально-виправний вплив на засуджених, колишніх співробітників правоохоронних органів» (2011 р.) [140]. Також варто згадати й монографію «Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній» (В. В. Коваленко, О. М. Джужа, О. Г. Колб та ін., 2011 р.) [95].

Не можна залишити і поза увагою дисертацію Я. О. Ліховіцького «Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України» (2018 р.), в якій надано кримінологічну характеристику злочинів, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України у сфері виконання покарань, а також розроблено науково обґрунтовані шляхи щодо нейтралізації, блокування, усунення детермінант, що спричиняють та обумовлюють злочинну поведінку цих осіб, та в цілому щодо удосконалення правового механізму загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання даному виду злочинності. Установлено найбільш типові віктимологічні ситуації, що спричинюють та обумовлюють вчинення злочинів персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань. Розроблено проект Концепції реформування ДКВС України та теоретичну модель Закону України «Про пенітенціарну систему» та інших нормативно-правових актів, що стосуються сфери виконання покарань [116].

У межах розроблюваної проблематики найбільша кількість праць стосується як корупції загалом, так і різних її варіацій, дотичних до предмета дослідження, а саме: корупційна злочинність, корупція серед працівників правоохоронних органів тощо.

На особливу увагу заслуговує дослідження О. Ю. Бусол (2015 р.), яке дає цілісне уявлення про теоретико-прикладні засади протидії корупційній

злочинності в Україні в контексті сучасної антикорупційної стратегії. Зокрема, встановлено поширеність корупційної злочинності в органах внутрішніх справ, а також її причини. Однією з кримінологічно значущих причин є низька правова культура правоохоронців. Автор провела анкетування серед правоохоронців для вивчення причин поширення корупції в цих органах, і резюмує мотивацію, причини та фактори виникнення корупційних проявів [31]. Усі ці фактори зумовлюють вчинення й насильницьких злочинів.

Криміналістичні аспекти розслідування злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники поліції (міліції), досліджено в роботах І. В. Бабій [6], Д. А. Бондаренка [28], В. В. Лисенка [104], В. Ю. Шепітька [160] та ін.

Наукові теоретичні розробки поіменованих вище фахівців зробили значний внесок у розвиток кримінологічного забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням, вчиненим працівниками правоохоронних органів. Їхній науковий вклад у розроблення цієї проблематики є беззаперечним. Однак їхні дослідження обмежувалися попередніми періодами розвитку законодавства та правозастосовної практики, стосувалися переважно працівників міліції, а деякі з них мали гриф «таємно». У багатьох розробках не враховано проблеми запобігання насильницьким злочинам, що виникли в умовах застосування нового кримінального процесуального законодавства та організаційно-структурних змін у системі кримінальної юстиції України. Поряд із науковим підходом до узагальнення знань про закономірності та тенденції розвитку такої злочинності, її причин і умов, характеристики особи працівника правоохоронного органу, механізм детермінації та генезис злочинної поведінки, необхідно також розробити кримінологічну методику запобіжних заходів та напрямів їх реалізації [114, с. 101–102].

1.2. Насильницькі злочини, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, як об’єкт кримінологічного дослідження

Захист «людини, її життя і здоров’я, честі та гідності, недоторканності і безпеки визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [83] й найважливішим обов’язком держави та її правоохоронних органів, а тому невипадково, що в умовах сьогодення особливого значення набувають спроби зміцнення самої державної влади, відновлення довіри до неї населення, надання функціонуванню державного механізму більшого динамізму, обґрунтованості й відповідальності за прийняті рішення [111, с. 89].

Як відмічає В. Є. Боднар, «забезпечення прав і свобод людини державою здійснюється через спеціальні правоохоронні органи, які мають компетенцію охороняти урегульовані правом суспільні відносини, забезпечувати правопорядок і внутрішню безпеку, а також вживати заходів виховання, переконання і примусу до правопорушників. Для успішного виконання своїх завдань ці структури потребують радикального покращення діяльності, розробки та втілення ефективних заходів, які б гарантували дотримання нормативно-правових приписів з боку органів державної влади та їх посадових осіб. Особливо важливими є питання протидії сваволі та поглиблення демократії, гуманізму та законності в правоохоронній діяльності. Єдиним засобом діяльності правозахисних структур, виконання державних функцій і забезпечення правопорядку є закон. Це є важливою передумовою для формування громадянського суспільства та правової держави, якою прагне бути Україна» [26, с. 145–146].

Варто наголосити, що невід’ємною умовою підвищення ролі правоохоронної системи країни у стабілізації громадського порядку, стримуванні та запобіганні кримінальним правопорушенням є питання покращення якості роботи їх працівників. Із самого початку існування цих структур суспільство ставить особливі вимоги до людей, які виконують в них функції, пов’язані з охороною правопорядку. І ці вимоги не обмежуються лише

наявністю в особи таких важливих рис, як висока освіченість, культура, фізична загартованість тощо. Зростає роль таких чинників, як задоволення правоохоронців своєю працею, її результатами, що спонукає до потреби постійного підвищення своєї професійної майстерності та освітнього рівня, прагнення до самоствердження, творчості та ініціативи у роботі. У свою чергу, це потребує інтенсивного пошуку такої організації службової діяльності і таких методів управління системою, які б дозволяли стимулювати високоякісну правоохоронну роботу в нових умовах розвитку суспільства. Головне – щоб правоохоронець був наділений високими моральними і вольовими якостями, що відрізняли б його серед інших внутрішньою повагою до закону, свідомо дотримувався правових приписів у повсякденній діяльності та власній поведінці, зацікавленим ставленням до реального забезпечення прав і свобод громадян своєї країни [109, с. 378].

Однак, зауважує В. В. Бардачов, «сучасні тенденції розвитку і реформування правоохоронної системи України свідчать про безсумнівний пріоритет людського фактора і показують, що поряд з удосконаленням структури, технічної модернізації правоохоронної системи все більша увага концентрується на підвищенні якісного рівня кадрів, розвитку нових форм правоохоронної роботи і управління цим процесом, вдосконаленні системи стимулювання і оцінки діяльності співробітників, як одного з вирішальних факторів спонукання працівника до ініціативи, самовдосконалення, професійного зростання. Саме тому одним із найпріоритетніших напрямів діяльності була і залишається робота з персоналом» [19, с. 112].

Таким чином, вчинення кримінальних правопорушень особами, на яких покладено функції забезпечення безпеки та захисту населення, не лише підриває засади правової держави, перешкоджає побудові громадянського суспільства, завдає істотної шкоди авторитету державної влади, погіршує імідж правоохоронних органів, а й призводить до деформації правосвідомості громадян, морально розбещує суспільство, привчаючи його до думки, що несправедливість і насильство з боку влади цілком припустимі й природні;

виступає вагомим каталізатором правового нігілізму в суспільстві, що вкрай негативно позначається на ефективності діяльності щодо мінімізації рівня злочинності. Особливо це стосується вчинення працівниками правоохоронних органів насильницьких злочинів, що посягають на найвищу соціальну цінність, визначену Основним Законом України, – людину, її життя і здоров'я [110, с. 265].

Переходячи до розгляду поняття «насильство», варто зазначити, що механізм насильницьких злочинів, як і будь-якої поведінки взагалі, є відкритою системою. Як зауважив Л. В. Дундич, «застосовуючи термін «механізм», зазвичай прагнуть підкреслити «складний і динамічний характер явища». Дійсно, навряд чи можна розкрити злочин, не встановивши послідовність дій його учасників, не дослідивши подій, які змінюють одна одну. Таким чином, категорія «механізм злочину» – це більше широке поняття, що включає сукупність процесів і явищ, пов'язаних з механізмом злочинної діяльності суб'єкта, що проявляються в механізмі розслідуваної події, яка характеризується процесом відображення інформації на різних носіях» [60].

Зокрема, А. Ф. Волобуєв, систематизуючи уявлення про механізм насильницького злочину, виділив такі його елементи: «особа (особи), яка реалізує злочинний задум цілеспрямованою поведінкою (діями); спосіб злочину (підготовки, вчинення і приховування); потерпілий, його поведінка, пов'язана зі злочином; предмет злочинного посягання; знаряддя, засоби злочину та інші предмети, використані у злочинних цілях (наприклад, інструменти для виготовлення знарядь злочину); особи, які опосередковано впливають на розгортання злочину, наприклад, ті, які несвідомо надали допомогу в придбанні чи прихованні знарядь або засобів злочину; матеріальна обстановка (середовище), в якій готувався, вчинявся злочин або були вжиті заходи із його приховування: ділянки місцевості та приміщення (наприклад, місце облаштування схованки), предмети домашньої обстановки, залишені злочинцем або потерпілим на місці події предмети або речі, а також матеріальні процеси,

що відбувалися під час злочину (наприклад, пожежа, аварія, виробничі процеси тощо)» [38].

На сьогодні в літературі наявна значна кількість визначень поняття «насильство». Так, у тлумачному словнику насильство визначено як «застосування фізичної сили до кого-небудь, примусовий вплив на кого-небудь, що-небудь, беззаконня» [35, с. 780; 129, с. 503].

На думку В. І. Тимошенко, «насильство – це фізичні дії, що виражаються у заподіянні фізичної шкоди особі, а також у створенні загрози заподіяння шкоди, примусовий вплив на людину, її утиск. Наслідком насильства може бути позбавлення життя, шкода здоров'ю, честі, недоторканності, гідності і свободі індивіда, небажана для нього зміна соціального статусу» [167, с. 55]. «Насильство, – на її думку, і варто з цим погодитись, – виражається у двох формах: фізичному і психічному впливі. Фізичне насильство виражається в безпосередньому впливі на організм людини: заподіяння побоїв, тілесних ушкоджень, катувань різними способами (у тому числі із застосуванням будь-яких предметів і речовин) і т. д. Унаслідок фізичного насильства потерпілому може бути завдано страждань і шкоди здоров'ю» [167, с. 55].

Учені-кримінологи наголошують, що «психічне насильство полягає у впливі на психіку людини шляхом залякування, погроз (зокрема, погроз фізичною розправою), щоб протидіяти опору потерпілого. Як зазначають науковці, психічне насильство може призвести до нервового або навіть душевного захворювання. Шкода здоров'ю може бути завдана і через психічне потрясіння, пов'язане з посяганням на майнові права людини, наприклад, у результаті крадіжки або знищення майна» [101, с. 329].

Окрім того, поняттям «насильницька злочинність» охоплюються діяння, котрі посягають на різні об'єкти, і яким властива насильницька або агресивно-насильницька мотивація. Так, О. М. Гумін, визначаючи насильство, зазначає, що «воно містить як фактичні, так і юридичні ознаки. До фактичних належать об'єктивні ознаки, спосіб дії, а також суб'єктивні ознаки, що характеризують

відношення до дії, а до юридичних – незаконність і суспільна небезпека» [51, с. 249].

Отже, фізичне і психічне насильство необхідно розглядати як два однорідні явища, а саме насильство – як їх сукупність [159, с. 182]. У контексті зазначеного судження, українські кримінологи О. М. Гумін та С. В. Якимова справедливо наголошують, що «незважаючи на те, що більшість насильницьких злочинів учинюється способом фізичного насильства, виключення психічного насильства з кримінологічного аналізу механізму насильницької поведінки невиправдано звузило б коло питань, що вивчаються. Злочинець, вдаючись до погроз посягання на фізичне благо іншої людини, намагається досягти своїх цілей щодо виконання чи невиконання потерпілим супроти його волі якихось дій. У такому разі відмова потерпілого підкоритися може закінчитись завданням шкоди його здоров'ю чи життю» [51, с. 250]. Тому, однією з істотних обставин віднесення злочину до насильницького є спосіб учинення насильства. При чому необов'язково, щоб фізичне насильство чи погроза його застосування були самі по собі злочинні. Проте важливо, щоб злочинним було діяння в цілому [159, с. 182].

Так, С. Ф. Денисов вважає, що «загальною ознакою, що поєднує всі злочини у групу насильницьких, є насильство, застосовуване при їх вчиненні, оскільки саме сполучення злочину з насильством слугує підставою віднесення злочинного діяння до групи насильницьких» [54, с. 94]. Як видається, з таким підходом можна цілком погодитись, адже насильство є обов'язковою ознакою всіх насильницьких злочинів.

Хоч терміни «насильницькі злочини» та «насильницька злочинність» надійно закріпилися й широко використовуються у працях фахівців із наукових дисциплін кримінально-правового блоку, проте, як указує О. М. Ігнатов, «невизначеність у встановленні точного кола таких злочинних посягань існує й досі, що характерно не тільки для України» [73, с. 69].

Серед науковців (Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков) існує позиція про поділ насильницьких злочинів на три групи: «некорисливі;

корисливі; які посягають на основи національної або громадської безпеки, а також на авторитет органів державної влади і місцевого самоврядування» [1, с. 252].

У свою чергу, інший вітчизняний кримінолог В. В. Голіна як окрему категорію виділяє поняття «тяжкі насильницькі злочини», що «охоплює умисне вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, хуліганство» [46, с. 14].

Утвердження й забезпечення прав і свобод людини проголошено в Україні головним обов'язком держави, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвищою соціальною цінністю нашого суспільства (ст. 3 Конституції України) [83]. З погляду кримінального права, насильницькі правопорушення є небезпечними через їх негативний вплив на сталість та стабільність суспільних відносин. Об'єктом посягання є право на недоторканність життя та здоров'я людини, яке охороняється законом. Насильницькі посягання можуть спрямовуватися на різні об'єкти, пов'язані з гарантуванням недоторканності та безпеки людини, але особиста недоторканність життя та здоров'я людини завжди є основним об'єктом протиправних посягань.

Для цілей цього дослідження є необхідним також установлення співвідношення цього терміна («насильство») з іншими, близькими до нього, перш за все – з термінами «агресія» та «примушення».

На сьогоднішній день більшість фахівців у галузі соціальних наук приймає таке визначення: «агресія – це будь-яка форма поведінки, спрямована на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібної поведінки. Це визначення передбачає, що агресію слід розглядати як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи установку» [9, с. 6–7]. Ми підтримуємо точку зору тих учених, які вважають, що «поняття агресії значно ширше поняття насильства. Насильство – найгостріша і найнебезпечніша агресивна поведінка, причому не кожне насильство, а лише ненормативне» [9, с. 6–7].

Термін «агресія» часто пов'язується з «негативними емоціями, такими як злість, із мотивами, такими як бажання образити або нашкодити, і навіть із

негативними установками, такими як расові або етнічні упередження. Незважаючи на те, що всі ці фактори відіграють важливу роль у поведінці, результатом якої стає заподіяння шкоди, їхня наявність не є необхідною умовою для подібних дій. З уявлення про те, що агресія припускає або збиток, або образу жертви, випливає, що нанесення тілесних ушкоджень реципієнту не є обов'язковим. Агресія має місце, якщо результатом дій є які-небудь негативні наслідки: образи дією, наклеп чи образа» [166].

Академік А. П. Закалюк під «агресивністю розуміє індивідуально-психологічну рису в структурі особи злочинця, а насильство, – на думку вченого, – є проявом агресії» [65, с. 35]. О. М. Гумін та С. В. Якимова під агресією розуміють «поведінку, яка проявляється в демонстрації сили, погрози її застосування або у використанні сили стосовно окремої людини чи групи людей. Агресивність, на їхню думку, – це риса особи, а агресія – її прояв... Це природжена якість, а не результат соціалізації, хоча у процесі виховання і формування особи дана якість може підсилюватися або, навпаки, знижуватися, зніматися іншими властивостями і соціальними заборонами, акумульованими в людині. Те, що прийнято називати гармонійно розвинутою особистістю, припускає наявність у неї певної частки агресивності, що і робить її соціально адаптивною та корисною. Якщо ж агресивність відсутня, відбувається стирання індивідуальності, суб'єкт стає піддатливим, конформним, знижується його соціальний статус» [51, с. 18].

Необхідно погодитися з думкою О. М. Бандурки та А. Ф. Зелінського, які вважають термін «агресія» значно ширшим порівняно з терміном «насильство» [9, с. 27]. У свою чергу, О. В. Григор'єва зазначає, що «агресія, знаходячи свій прояв у кримінальних правопорушеннях насильницької спрямованості (кримінальна агресія), має характер:

– дії деструктивного характеру, засобу заподіяння правомірного насильства – агресія є проявом агресивності як природної властивості людини;

– дії деструктивного характеру, засобу заподіяння протиправного насильства – агресія є проявом агресивності як індивідуально-особистісної риси,

що включає в себе: жорстокість, ворожість, запальність, дратівливість тощо» [49, с. 127–128].

Слід відзначити, що агресія, виступаючи дією деструктивного характеру, може бути використана для заподіяння насильства з метою досягнення певних цілей або задоволення мотиваційної сфери. Особистість розвивається та формує свій духовний образ через взаємодію генетичної та соціальної програм. Соціальна програма вбирається індивідом під впливом виховання, стаючи внутрішнім змістом особистості. Взаємодія та інтеграція складових агресії спостерігається протягом всього онтогенезу. Проте важливо зауважити, що агресія виявляється як прояв десоціалізації особистості лише у випадку негативного – кримінального прояву на свідомому або підсвідомому рівні.

У підсумку, доходимо висновку, що механізм агресивної поведінки взаємодіє із зовнішніми факторами об’єктивної дійсності та внутрішніми, психічними процесами і станами особи, які впливають на рішення щодо вчинення агресивного кримінального протиправного діяння та контролю над його вчиненням. Агресивність проявляється у суб’єктивній тенденції до поведінки, спрямованій на пригнічення інших людей, завдання їм збитків чи страждань. Реалізація цієї поведінки залежить від рівня свідомості, мислення та волі. При аналізі мотивів тяжких кримінальних діянь, таких як вбивства, спостерігаються закони емоційного формування агресії. Проте важливо не недооцінювати вольову сферу агресії. Для глибшого розуміння цих явищ необхідні дослідження емоційних аспектів кримінальної агресії.

Окрім агресії, насильство проявляється у *примушуванні*, яке являє собою такий вплив, що має на меті змусити іншу людину діяти певним чином всупереч її власній волі унаслідок силового впливу або під загрозою настання несприятливих для неї наслідків. На думку Г. М. Ланової, «та обставина, що примус завжди є дією сили, а насильство можна вважати примусом лише тоді, коли воно є інструментальним, дозволяє зробити висновок про те, що поняття «примушення» і «насильство» співвідносяться як родове і видове. Примушення завжди є засобом досягнення конкретної мети, насильство – не завжди;

примушення має місце лише там, де існує конфлікт інтересів, а насильство може здійснюватися і в безконфліктній ситуації; примушення завжди відбувається всупереч волі індивіда (або групи індивідів), стосовно якого здійснюється, насильство може не бути пов'язаним із подоланням чиєї-небудь волі» [40].

А. І. Кузьмінський зазначає, що «примушення відрізняється від *переконання* як морального впливу на людину, тобто на її погляди, принципи і ціннісні орієнтації, а не на волю; й від насильства як ганебного (що суперечить обов'язку і совісті) і неправомочного (що суперечить праву) впливу на людину або групу. У виховній практиці примушення є неминучим, хоча й небажаним, засобом впливу на особистість дитини. У педагогічній літературі зазначається, що його застосування потребує від батьків, вихователів постійного самоконтролю, достатньої моральної культури і педагогічної майстерності, аби примушення не перетворилось у пряме або непряме насильство над вихованцями» [138, с. 272].

Під час мордування, наголошує О. М. Ігнатов, «використовуються різні способи спричинення болю, такі як щипання, шмагання, нанесення невеликих ушкоджень тупими або гострими предметами, а також термічні впливи та інші подібні дії. На відміну від побоїв, де використовуються механічні фактори, мучення та мордування можуть бути здійснені за допомогою фізичних впливів, таких як температурні зміни, барометричний тиск, електричний струм, променева енергія та інше. Катування, або тортури, є формою насильства, яка характеризується тривалістю та витонченим поєднанням фізичного та психологічного насильства. Знущання – це приниження гідності та честі потерпілого. Глумління є найбільш жорсткою формою знущання, що характеризується цинічністю дій. Також до типових форм насильницького впливу відносяться погрози, примус, образи, залякування та інше» [78, с. 80]. Далі вчений зазначає, що «під насильством, як способом вчинення злочину, слід розуміти умисний, протиправний енергетичний вплив на органи і тканини організму людини, їх фізіологічні функції, шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища (механічних, фізичних, хімічних і

біологічних) та/або вплив на її психіку шляхом інформаційного впливу, що вчиняється шляхом дії або через бездіяльність всупереч або поза її (людини) волі, здатний заподіяти смерть, фізичну та/або психічну травму, а також обмежити свободу волевиявлення або дій людини» [78, с. 81].

На нашу думку, *насильство – це акт поведінки (а не мотив або емоції) у вигляді дії або бездіяльності; протиправність (воно порушує права чи свободи людини); умисний характер діяльності (діяння, вчинене з необережності, не можна вважати насильницьким); вчиняється методом застосування фізичної сили чи психологічного впливу; з використанням силової переваги (застосовується до осіб, які мають меншу здатність до захисту, наприклад, через вікові, фізичні, психічні (психологічні) особливості чи фактори зовнішньої ситуації); ця поведінка вважається жорстокою і несправедливою; здійснюється шляхом нав'язування своєї волі всупереч (якщо воля знаходиться в активному стані) або поза волею потерпілого*.

У свою чергу, *насильницький злочин, вчинений працівником правоохоронного органу, – це умисне протиправне, кримінально каране діяння, що проявляється у застосуванні до людини фізичної сили чи психологічного впливу особою, уповноваженою на виконання правоохоронних функцій держави, й вчиняється шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища, інформації, силової переваги, всупереч або поза її волею та здатне заподіяти смерть, фізичну або психічну травму (шкоду), обмежити свободу волевиявлення або дій людини.*

Таке розуміння насильницької поведінки в контексті способу вчинення злочину як специфічної інтегруючої ознаки, що служить критерієм віднесення кримінально караних діянь до категорії насильницької злочинності, є вихідним при визначенні самого поняття насильницької злочинності – як масової, системної, протиправної (кримінально забороненої) насильницької поведінки частини членів суспільства.

Наступне завдання, яке необхідно розв'язати, це встановлення зв'язку між злочинною поведінкою працівника правоохоронного органу та службовими

функціями, які ним виконуються. Насамперед, слід враховувати, що основною характерною рисою злочинних посягань даної категорії є вчинення кримінального протиправного діяння з використанням службового становища.

Відзначимо, що питання запобігання кримінальним правопорушенням, вчиненим із використанням службового становища, було у колі постійної уваги юристів ще за часів СРСР, але й нині зміст поняття «використання службового становища» залишається предметом гострої дискусії. На думку прихильників широкого розуміння цього визначення, «суб'єкт, посідаючи відповідну посаду та виконуючи певні обов'язки в межах своєї службової компетенції, у силу цього має певний авторитет і зв'язки з іншими посадовими особами (може впливати на них) та, відповідно, певне коло фактичних можливостей. Тому використання службового становища – це використання тих прав і фактичних можливостей, якими суб'єкт володіє саме у зв'язку із посадою, що обіймає» [62, с. 112]. Інші вчені вважають, що «слід мати на увазі дії, які особа мала змогу здійснити в силу виконання службових обов'язків, а також дії, безпосередньо не пов'язані з виконанням службових обов'язків, але здійснені завдяки можливостям, обумовленим службовим становищем» [91, с. 503], «...посадовим авторитетом або впливом» [68, с. 127]. Деякі вчені підкреслювали, що подібні дії можливі «лише при відповідному службовому становищі особи, під час несення служби» [163, с. 20].

Зокрема, Г. М. Анісімов переконаний, що «використання влади чи службових повноважень можуть учиняти як у зв'язку з діяльністю в межах своїх повноважень, так і з порушенням цих меж службовою особою. Зазначене дає достатні підстави стверджувати, що злочинні дії з використанням службовою особою влади або службового становища можуть: належати до її компетенції; бути в межах компетенції інших органів або службових осіб; виходити за межі компетенції будь-яких органів або службових осіб. Обов'язковою умовою притягнення до кримінальної відповідальності є встановлення того, що дії винної особи були зумовлені її службовим становищем і безпосередньо пов'язані з її службовими повноваженнями або зумовлені фактичними

можливостями, що безпосередньо походять від службового становища винного, виконуваних функцій і наданих повноважень. У разі невстановлення такого зв'язку дії винного підлягають кваліфікації за відповідними статтями КК України, що передбачають відповідальність за злочини проти власності, життя та здоров'я тощо» [3, с. 264].

На думку П. П. Андрушка, «вчинення працівником органів внутрішніх справ злочину можливо лише у зв'язку зі службовим становищем, що обіймається, тобто перебуванням на певній посаді, використання наданих службових повноважень уможливлює вчинення злочинного посягання. «Використання службових повноважень» таким працівником варто інтерпретувати, як реалізацію будь-яких можливостей, пов'язаних із наявністю наданих прав і покладених обов'язків» [2, с. 26–30].

Ми повністю погоджуємося з тим, що працівник правоохоронного органу може вчинити службове кримінальне правопорушення лише у зв'язку з його службовим становищем, тобто посадою у правоохоронній системі, і використанням наданих йому повноважень. Однак, матеріали кримінальних проваджень свідчать про те, що працівники правоохоронних органів часто вчиняли суспільно небезпечні діяння поза сферою службової діяльності, використовуючи своє службове становище, формений одяг, табельну зброю та інші атрибути для впливу на інших осіб. Багато з них використовували свої знання та навички для вчинення кримінального правопорушення і успішного приховування слідів.

Отже, на нашу думку, під використанням працівником правоохоронного органу службового становища при вчиненні кримінальних правопорушень як у сфері службової діяльності, так і поза її межами, слід розуміти:

– використання ним будь-яких фактичних можливостей, що випливають із повноважень, властивих працівнику правоохоронного органу у зв'язку із займаною посадою;

– використання атрибутів працівника правоохоронного органу (формений одяг, службове посвідчення тощо);

– використання спеціальних засобів і вогнепальної табельної зброї;

– використання відповідних знань і навичок, якими володіє працівник правоохоронного органу у зв’язку з виконанням ним службової діяльності.

Наша думка полягає в тому, що визначення використання працівником правоохоронного органу службового становища дозволяє більш детально охарактеризувати групу кримінальних правопорушень і точніше окреслити коло злочинів, які розглядаються. Це допоможе розробити ефективний механізм запобігання таким злочинам. Згідно з цим визначенням, до досліджуваних злочинів слід віднести не лише злочини у сфері службової діяльності або поза нею, а й загальнокримінальні злочини, які були вчинені з використанням службового становища.

Як зазначають учені-правники (Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.) «кримінально-правова характеристика формується на основі аналізу ознак кримінальних правопорушень, що мають значення для вирішення питання про наявність складу кримінального правопорушення, правильної його кваліфікації, з’ясування інших кримінально-правових питань, у тому числі тих, що вирішуються під час постановлення вироку. Кримінально-правова характеристика – це опис ознак, які відрізняють кримінальне правопорушення від іншого правопорушення, класифікація їх за видами, ступенем небезпеки тощо» [89, с. 198]. Така характеристика дозволить найбільш повно описати групу кримінальних правопорушень, що розглядається, і більш точно визначити коло посягань, які належать до категорії кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, й надати їх класифікацію, а в подальшому запропонувати найбільш ефективні заходи запобігання [109, с. 381].

Для розуміння кримінально-правової характеристики необхідно враховувати особливості певного виду кримінальних правопорушень, які мають значення для визначення їх соціальної та юридичної природи, суспільної небезпечності, змісту ознак, кримінальної відповідальності, призначення покарання тощо. Кримінально-правова характеристика кримінальних

правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, є «системою спеціалізованої наукової інформації про певний вид кримінальних правопорушень, включаючи соціальну обумовленість встановлення та збереження кримінальної відповідальності, суспільну небезпечність, протиправність діяння, склад кримінального правопорушення, суспільно небезпечні наслідки та інші обставини вчинення, що перебувають поза межами складу кримінальних правопорушень, але притаманні їх вчиненню, а також особу злочинця» [30, с. 180].

Під класифікацією кримінальних правопорушень розуміють «поділ їх на групи залежно від того чи іншого критерію. Головна мета класифікації – відобразити такі типові об'єктивні ознаки, на підставі яких можна групувати об'єкти класифікації, визначати їх місце в категоріальному просторі. Водночас сенс класифікації полягає в поглибленні знань про самі об'єкти, оскільки повніше і глибше дійсна сутність явищ та їх властивостей може виявитися лише у зв'язку та порівняно з іншими» [88, с. 75]. «Це, – за переконанням українських учених О. М. Бандурки та Л. М. Давиденко, – дає можливість глибше вивчати явище загалом, побачити його розвиток і вплив на інші явища. Хоча будь-яка класифікація суб'єктивна, оскільки вона визначається потребами, практичними інтересами людини, але вона діє на об'єктивній основі, детермінована об'єктивними властивостями діянь, визнаних кримінальними правопорушеннями. Різним аспектам класифікації кримінальних правопорушень у вітчизняній науці приділено значну увагу» [8, с. 13]. Однак питання класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняють працівники правоохоронних органів, розроблено незначною мірою, очевидно, через реформування правоохоронної системи, а також через відсутність «відкритих» досліджень з цієї проблеми [109, с. 379].

Слід зазначити, що в юридичній науці існують різні підходи до класифікації насильницьких злочинів, які ґрунтуються не на формальних ознаках віднесення діяння до відповідних статей КК України, а на інших критеріях, що входять до структури складу злочину (мотивація, об'єкт

посягання тощо). Таке різноманіття обумовлене сучасними викликами правоохоронної та правозастосовної практики, необхідністю поглиблення індивідуалізації вини та покарання залежно від ступеня тяжкості злочинів.

Кримінально-правова класифікація є традиційною для кримінології, тому що «кримінально-правова теорія, а також заснований на ній закон про кримінальну відповідальність визначають юридичну характеристику кримінальних правопорушень і злочинців, їх види, що є вихідними для кримінології й обумовлюють межі предмета кримінології, розподіляє склади за відповідними розділами, відповідно до родового об'єкта посягання» [74, с. 98], залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки діяння. У деяких випадках в основу класифікації Особливої частини КК України покладено розподіл кримінальних правопорушень за суб'єктом (військові кримінальні правопорушення та ін.). Так, О. С. Новаков зазначає, що «при класифікації злочинів, учинених працівниками служби кримінальної міліції, за основу необхідно брати об'єкт посягання, що надають можливість встановити поширеність окремих видів злочинів та спрямованість посягань» [128, с. 53–54]. Отже, групування протиправних діянь має здійснюватися за видами кримінальних правопорушень: проти особи, проти власності, проти державної влади, інші кримінальні правопорушення. У свою чергу, О. Ф. Гіда аналогічно цьому принципу здійснює «класифікацію кримінальних правопорушень, які було вчинено працівниками міліції громадської безпеки» [43, с. 180–181]. В обох випадках до категорії «інші протиправні діяння» автори включають склади кримінальних правопорушень, пов'язані з порушенням працівниками правил безпеки дорожнього руху, незаконним виготовленням, придбанням, збереженням, перевезенням, збутом зброї, наркотиків, а також розкраданням останніх.

Слушною є позиція О. А. Мартиненка та О. М. Ігнатова, які вказують на необхідність урахування того, що «під злочинами, які вчиняють працівники органів внутрішніх справ, слід розуміти передбачені КК України усі суспільно небезпечні винні діяння, вчинені працівниками органів внутрішніх справ із

використанням службового становища (у широкому розумінні)» [120, с. 62], тому кримінально-правова класифікація кримінальних правопорушень, учинених працівниками правоохоронного органу, може бути зведена до їх групування відповідно до розділів Особливої частини КК України. Критерії, покладені в основу кримінально-правової класифікації, безумовно, становлять інтерес для кримінології, але не в усьому забезпечують потреби кримінологічної теорії та практики, оскільки не можуть повною мірою охопити всі особливості кримінальних правопорушень, що мають значення для їх запобігання. Кримінологічна ж класифікація кримінальних правопорушень передбачає урахування тих чи інших критеріїв (ознак), залежно від цілей класифікації. Для кримінологічної класифікації набагато важливіше враховувати ознаки, що свідчать про характер антисуспільної спрямованості особистості винного, її глибину і стійкість, про механізм, спосіб злочинного посягання, обставини, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення [109, с. 379].

Стосовно класифікації кримінальних правопорушень за таким критерієм, як зв’язок злочинного діяння з виконанням працівником своїх службових функцій, на думку В. Є. Боднара, яка нами підтримана, увесь масив досліджуваних нами кримінальних правопорушень можна поділити на дві групи: «службові і загальнокримінальні кримінальні правопорушення, вчинені з використанням службового становища. До групи службових належать усі, вчинені працівниками у зв’язку з виконанням ними своїх службових функцій, тобто кримінальні правопорушення безпосередньо пов’язані з проходженням державної служби в підрозділах і виконанням специфічних завдань, покладених на них законом, із метою регулювання правовідносин у сфері правопорядку. Характер кримінальних правопорушень цієї групи визначається, насамперед, службовою діяльністю працівника, специфікою виконуваних ним функцій. До групи загальнокримінальних кримінальних правопорушень, учинених із використанням службового становища, належать ті, що можуть бути вчинені в будь-якій сфері інтересів, які охороняються законом. До них належать загальнокримінальні кримінальні правопорушення, вчинені працівниками під

час виконання ними своїх службових обов'язків або поза службою, але тим або іншим чином пов'язані з використанням працівником свого службового становища (у широкому розумінні)» [25, с. 227].

О. М. Ігнатов зазначає, що «доцільно класифікувати кримінальні правопорушення, вчинені працівниками правоохоронних органів, також і за детермінуючими підставами, що виявляється через мотивацію та дії винного. Дотримуючись концепції, відповідно до якої рушійною силою деструктивної поведінки (детермінуючими підставами) є агресія, експансія та обман, що в реальному прояві виступають як окремо, так і в сполученні один з одним, варто поділити весь масив злочинних посягань, що становлять цей вид кримінальних правопорушень, на три основні групи: 1) кримінальні правопорушення, мотивація яких пов'язана з агресією (переважно ті, що вчиняють працівники правоохоронного органу у сфері сімейно-побутових відносин); 2) кримінальні правопорушення, мотивація яких пов'язана з експансією (переважно ті, що вчиняють працівники правоохоронного органу поза сферою сімейно-побутових відносин та не пов'язані зі службовою діяльністю); 3) кримінальні правопорушення, мотивація яких пов'язана з обманом (переважно ті, що вчиняють працівники правоохоронного органу у зв'язку зі службовою діяльністю)» [74, с. 98]. Далі, продовжує автор, «можливо класифікувати кримінальні правопорушення, вчинені працівниками правоохоронних органів, відповідно до диференціації суб'єкта (працівника правоохоронного органу), залежно від його приналежності до тієї чи іншої служби, підрозділу. Залежно від приналежності працівника до певної служби, підрозділу, змінюється специфіка виконуваних службових функцій, а отже, і зміст службових повноважень та компетенції, якими працівники володіють відповідно до службового становища. Так, одні службові особи можуть вчинити певні кримінальні правопорушення, інші – ні. Водночас використання службових повноважень і можливостей, що передбачені службовим становищем, крім того, буде обумовлювати не тільки різний характер кримінального правопорушення, а і тяжкість наслідків» [75, с. 212].

Загалом, кримінальні правопорушення, вчинені працівниками правоохоронних органів, об'єднуються здебільшого не за складом чи тяжкістю кримінально караного діяння, а у першу чергу за ознаками – де і за яких обставин вони були вчинені, а також чи мало місце використання працівником свого службового становища всупереч інтересам служби, чи злочинне діяння вчинене поза службою і не пов'язане з виконанням службових обов'язків [109, с. 380]. Сьогодні у статистичній звітності Офісу Генерального прокурора [145] усі злочинні прояви умовно поділяються на дві групи:

а) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності (за об'єктом посягання);

б) інші кримінальні правопорушення (до яких належать усі кримінально карані діяння, не пов'язані з виконанням службових обов'язків) (головний критерій об'єднання – суб'єкт кримінального правопорушення) [145].

Чинний КК України містить розділ XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», що встановлює кримінальну відповідальність за вчинення службовими особами кримінальних правопорушень [93]. Такі суспільно небезпечні діяння, які зазначені в цьому розділі, об'єднані законодавцем на підставі родового об'єкта, яким є суспільні відносини у сфері службової та професійної діяльності [109, с. 380]. Перед науковою громадськістю постає складне й неоднозначне завдання «виваженого застосування заходів кримінально-правової репресії щодо службових правопорушень різних категорій управлінського персоналу» [58, с. 849; 90, с. 417; 101, с. 403]. У КК України існують норми, що «перебувають за межами розділу XVII, але встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення кримінального правопорушення службовими особами» [125, с. 860–864].

Варто зауважити, що такий розподіл є досить умовним. Адже є усі підстави вважати, що значна кількість кримінальних правопорушень навіть у сфері, не пов'язаній з виконанням службових обов'язків, вчиняється тому, що працівник правоохоронних органів дозволяє собі певні відхилення від

загальноприйнятих стандартів поведінки та нехтує правилами співжиття саме через свою належність до правоохоронної системи.

Узагальнюючи вищевикладене, варто наголосити, що кримінальні правопорушення, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, мають низку специфічних ознак:

– вчинення кримінального правопорушення спеціальним суб'єктом – співробітником правоохоронного органу, який є представником державного органу виконавчої влади, обіймає відповідну посаду, виконує специфічні завдання та функції, наділений владними повноваженнями та має право на застосування різних форм примусу в межах чинного законодавства;

– термін «використання службового становища» передбачає використання співробітником будь-яких фактичних можливостей, що випливають з повноважень, властивих співробітнику у зв'язку із займаною посадою; використання атрибутів співробітника – форменого одягу, службового посвідчення, елементів екіпірування тощо; використання спеціальних засобів та/або табельної зброї; використання професійних знань та навичок, якими співробітник володіє через виконання ним правоохоронних функцій; наявність безпосереднього зв'язку між суспільно небезпечним діянням та фактом використання службового становища;

– характер зазначених кримінальних правопорушень має підвищений рівень суспільної небезпеки, оскільки вони перешкоджають нормальному функціонуванню органів влади та управління, порушують реалізацію принципу рівності всіх громадян перед законом, завдають істотної шкоди авторитету державної влади та іміджу правоохоронного органу, підривають зацікавленість громадян у підтриманні правопорядку, сприяють формуванню моральних норм деформацій у суспільстві [109, с. 381].

Зазначені суспільно небезпечні діяння поділяються на ті, що: 1) пов'язані із загальнопрофесійними аспектами діяльності (ст. 364, 365, 367 КК України); 2) пов'язані із набуттям або укриттям незаконної матеріальної вигоди (ст. 365-3, 368, 368-5, 369, 369-2 КК України); 3) пов'язані із спеціальною діяльністю

(ст. 366, 370 КК України). Залежно від категорії посади (служби, підрозділу) змінюється специфіка виконуваних службових функцій, а отже, і зміст службових повноважень та компетенції, якими працівники володіють відповідно до службового становища. Водночас використання службових повноважень і можливостей, що передбачені службовим становищем, окрім того, буде обумовлювати не тільки різний характер кримінального правопорушення, а і тяжкість наслідків [109, с. 381].

Щодо другої групи кримінальних правопорушень, так званих «інших», то варто зазначити, що до цієї групи входять кримінальні правопорушення, що не пов'язані з прямим виконанням працівниками правоохоронних органів своїх службових обов'язків. Це вбивства (ст. 115, 117, 118 КК України), тілесні ушкодження (ст. 121, 124, 125 КК України), домашнє насильство (ст. 126-1 КК України), зґвалтування (ст. 152 КК України), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України), крадіжки (ст. 185 КК України), грабежі (ст. 186 КК України), розбої (ст. 187 КК України), порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 296 КК України), хуліганство (ст. 286 КК України) та інші. До наведеного переліку входять як кримінальні правопорушення проти особи, так і кримінальні правопорушення проти власності, статевої свободи, громадського порядку тощо. Тобто зазначені кримінально карані діяння об'єднані не за родовими об'єктами, а лише за однією ознакою – суб'єктом кримінального правопорушення, яким у цьому випадку виступає працівник правоохоронного органу [109, с. 382].

З урахуванням викладеного, робимо такі висновки:

1. Кримінальні правопорушення, що вчиняються працівниками правоохоронних органів України, – це суспільно небезпечні протиправні діяння, передбачені Особливою частиною КК України, що посягають на права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок, громадську безпеку, довкілля, конституційний устрій України, врегульовану законодавством діяльність правоохоронних органів та вчиняються суб'єктами зі спеціальним

статусом, які проходять службу на відповідних посадах і яким присвоєно спеціальне звання. Такі кримінальні протиправні діяння варто систематизувати на дві групи: кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності (ст. 364–369-2 КК України) та інші кримінальні правопорушення (ст. 115, 117, 118, 121, 152, 154, 185–187, 286, 296 КК України тощо), які переважно не стосуються сфери службової діяльності, але так чи інакше пов'язані з нею. Передусім це виявляється в тому, що працівник правоохоронного органу дозволяє собі відхилення від загальноприйнятих стандартів поведінки, нехтує визнаними суспільством правилами співжиття саме через свою належність до правоохоронної системи. Така поведінка є наслідком наявної в системі правоохоронних структур відомчої корпоративності та своєрідної кругової поруки, які не лише не передбачають належної оцінки неправомірних дій окремих працівників, а й всіляко сприяють замовчуванню таких фактів та уникненню законної відповідальності за вчинене протиправне діяння [109, с. 382].

2. До насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, варто віднести як службові, так і загальнокримінальні злочини, вчинені з використанням службового становища. Такі кримінальні протиправні діяння варто класифікувати на: а) службові – насильницькі злочини, що вчиняються у зв'язку із службовою діяльністю (катування, примушування давати показання; перевищення влади або службових повноважень тощо); б) побутові – насильницькі злочини, пов'язані з домашнім насильством (хуліганство, завдання тілесних ушкоджень, вбивство тощо); в) нейтральні – насильницькі злочини, що вчиняються поза сферою сімейно-побутових відносин та не пов'язані зі службовою діяльністю (грабіж, розбій, вимагання тощо).

Висновки до розділу 1

1. Проведений ретроспективний аналіз наукових праць, у яких розкрито різні форми кримінальних протиправних посягань працівників правоохоронних органів, а також актуальні на певних етапах розвитку законодавства та правоохоронної практики питання їх запобігання дозволив наголосити, що злочинність у правоохоронних органах, її стан, та особливості належать до тих проблем, які тривалий час замовчувалися, або містили гриф «таємно», і лише недавно настала можливість їх наукової розробки. Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці вчених, які вивчали кримінологічні тенденції злочинності в поліції (міліції), зокрема наукові доробки В. В. Бардачова, А. А. Задорожного, О. М. Ігнатова, Я. О. Ліховіцького, О. А. Мартиненка, О. А. Мороз, О. С. Новакова та ін. Встановлено, що наявні теоретико-практичні здобутки щодо запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, наразі відсутні, що зумовлює необхідність розроблення комплексної кримінологічної моделі запобігання такій злочинності.

2. Наукове узагальнення закономірностей і тенденцій розвитку злочинності у правоохоронній сфері, її причин та умов, кримінологічних характеристик різних типів особистостей працівників-правоохоронців, які вчинили насильницькі злочини, механізму детермінації та генезису насильницької злочинної поведінки сприяє розробленню методики проведення специфічних запобіжних заходів в окремому соціальному середовищі, яким у цьому випадку виступають правоохоронні органи.

Відтак, досліджувана тематика є актуальною та потребує розроблення теоретичних і практичних питань удосконалення запобіжної діяльності.

3. Насильницький злочин, вчинений працівником правоохоронного органу, – це умисне протиправне, кримінально каране діяння, що проявляється у застосуванні до людини фізичної сили чи психологічного впливу особою, уповноваженою на виконання правоохоронних функцій держави, й вчиняється шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища,

інформації, силової переваги, всупереч або поза її волею та здатне заподіяти смерть, фізичну або психічну травму (шкоду), обмежити свободу волевиявлення або дій людини.

4. Досліджувані злочини характеризуються: а) специфічними кримінологічно значимими ознаками особи насильницького злочинця; б) типовими рисами, в яких відображаються атрибути кримінального насильства: вони пов’язані з фізичним насильством або погрозою його застосування (психічним насильством).

Основні наукові результати здобувача опубліковано в працях [109; 110; 111; 114; 159].

РОЗДІЛ 2
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

2.1. Стан та тенденції насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів

Злочинність як соціальна, філософська, юридична, психологічна категорія завжди привертала до себе найпильнішу увагу людства. Її вивченням, спробами проникнути у глибинні процеси, що спонукають до злочинної поведінки, не одне десятиліття переймалися представники різних філософських шкіл, соціологічних напрямів, правових поглядів та переконань і навіть релігійних конфесій. Така увага до цієї проблеми обумовлена її значущістю і водночас складністю розв'язання, прагненням соціуму протидіяти (запобігати) цьому небезпечному явищу. О. М. Литвак писав: «Злочин є найхарактернішим і безсумнівним для всіх обов'язковим симптомом громадського розладу чи невлаштованості» [105].

Проведене дослідження показало, що в сучасній кримінологічній науці досить багато уваги приділяється проблемі злочинності серед певних категорій населення, які об'єднуються в групи чи то за віковими, чи за статевими ознаками, виробничою діяльністю або відомчою належністю тощо. Зокрема, достатньо широке висвітлення в юридичній літературі набула проблематика кримінологічної характеристики та запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх, жінок, військовослужбовців та інших категорій населення. Разом із тим, незважаючи на виділення у структурі законодавства про кримінальну відповідальність складів кримінальних правопорушень, вчинення яких пов'язане зі здійсненням правоохоронних функцій суб'єктів правоохоронної діяльності, вивчення проблем злочинності серед працівників відповідних відомств є недостатнім.

Складність і гострота феномену вчинення кримінальних правопорушень певною частиною працівників правоохоронних органів потребує глибокого, всебічного й ретельного вивчення. Адже володіння знаннями щодо закономірностей цього явища, детермінантів, котрі спонукали конкретних представників правоохоронних органів до злочинної поведінки, обставин, які вплинули на її реалізацію у конкретних суспільно небезпечними діяннях, сприятиме розробленню ефективних напрямів запобігання, виявлення чи припинення відповідних кримінальних правопорушень.

Для повноти і всебічності розгляду цього питання важливо на основі наукового аналізу основних етапів розвитку поняття «кримінальне правопорушення» (або злочинності загалом) визначити його походження та особливості у правоохоронних органах.

Передусім, як наголошується у спеціальних дослідженнях, «злочинність – це форма соціальної поведінки людей, що порушує нормальне функціонування суспільного організму» [178]. Кримінально-протиправні прояви в системі правоохоронних органів «стосуються кількох суттєвих аспектів, що впливають на здатність цього сегмента держави ефективно протистояти злочинності. Надзвичайно широкий негативний резонанс та гостру оцінку громадян викликали кримінальні провадження на початку XXI ст. по звинуваченню колишніх і діючих працівників поліції» [21] в організації злочинних угруповань, на рахунку яких не одне вбивство, зґвалтування, викрадення людей, вимагання викупу тощо.

Вчинення насильницьких злочинів окремими працівниками правоохоронних органів у процесі виконання ними своїх функцій підриває, по-перше, правоохоронну систему держави, сіє зневіру в її можливості реально забезпечити захист законних прав та інтересів громадян, і, по-друге, зводить нанівець зусилля решти правоохоронців, які сумлінно виконують свої професійні обов’язки.

Кримінально-протиправні прояви з боку окремих працівників правоохоронних органів указують на суттєві недоліки в організації добору на

службу, невміння (чи небажання) своєчасно виявити працівників із девіаціями в поведінці та ефективно реагувати на порушення з їх боку, що в підсумку призводить до негативних наслідків, у тому числі до відсутності відповідного впливу на корегування поведінки працівників у бажаному для правоохоронної системи й соціуму загалом напрямі.

Сама наявність умов для вчинення працівником правоохоронного органу насильницького злочину свідчить про неефективність і поверховість у роботі таких службових інституцій, як апарати по роботі з персоналом, психологічна служба, підрозділи внутрішньої безпеки і розслідувань і, звичайно ж, керівних кадрів.

У вітчизняній кримінологічній науці проблеми злочинності активно досліджували такі вчені, як О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, В. М. Куц, І. П. Лановенко, О. М. Литвинов, В. І. Тимошенко, В. І. Шакун та ін. Поіменовані та інші кримінологи вважають, що злочинність є соціальним явищем і досліджують її як історично змінну, соціальну та кримінально-правову проблему. Злочинність виникає внаслідок соціальних явищ і процесів, проявляється на рівні всього суспільства і найбільш повно виявляється через значну кількість кримінальних правопорушень.

Зокрема, на думку В. І. Тимошенко, «злочинність породжується соціальними явищами і процесами, проявляється в масштабі всього суспільства, найповніше виявляє себе через масу злочинів. Головною, найбільш суттєвою ознакою злочинності є сукупність злочинів, їх повторюваність. Якщо широкого поширення набув якийсь один злочин, наприклад шахрайство, у такому разі не можна говорити про злочинність. Це буде лише широко поширене шахрайство. А от якщо мають місце масове шахрайство, розбої, грабежі, вбивства тощо, все це повторюється, – це вже злочинність. Отже, не буде коректним твердження, що злочинність – соціальне явище. Це сукупність соціальних явищ» [169, с. 36].

На думку академіка В. І. Шакуна (представника Київської кримінологічної школи), «злочинність є необхідною складовою взаємодії

людей, вона супроводжує суспільство на всіх етапах його розвитку і відображає поведінку окремих осіб, яку інші члени суспільства сприймають як злочини. Кримінальний закон виділяє різноманітні акти людської поведінки, які відбуваються у певній державі чи регіоні протягом певного часу та які оцінюються як злочинні, водночас визначаючи злочинність загалом та її основні характеристики» [183]. У свою чергу, представники Харківської кримінологічної школи терміном «злочинність» позначають «сукупність кримінальних правопорушень одного або кількох видів, що мають масовий характер і закономірно повторюються у країні або окремому регіоні протягом певного періоду часу» [11] й розуміють її як «соціально-конструктивістський сегмент (сфера) соціальної діяльності, який вміщує в собі незмінне антропологічне, а тому – природно зумовлене, ядро. При цьому, така негативна складова соціуму формується за рахунок внутрішніх деструктивних особистісних тенденцій, таких як агресія, експансія та обман. Конкретні форми і прояви цих тенденцій можуть значно відрізнятися в різні часи, суспільствах і під різними політичними та правовими режимами, і, таким чином, стають об’єктом конвенційних оцінок» [133, с. 275–276].

Натомість, Н. В. Сметаніна зазначає, що «сучасне визначення злочинності можливе лише на підставі комплексного і всебічного аналізу існуючих зараз кримінологічних підходів до визначення цього явища та пропонує таке визначення цього поняття: це кримінальна практика людей, що проявляється як явище у вигляді множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку і яка підлягає кількісно-якісному виміру» [164, с. 156–157].

Злочинність, на думку академіка А. П. Закалюка, – «це також соціально-правове явище, і його кількісні параметри сумарно складаються з вчинених у даному суспільстві і в даний час кримінальних правопорушень» [64]. Це загальне визначення стосується і такого окремого явища, яким є злочинні прояви з боку окремих працівників правоохоронної системи.

У свою чергу, кримінологічна характеристика є такою «сукупністю даних

(достатньою інформацією) про певний вид (групу) кримінальних правопорушень або конкретне кримінальне протиправне діяння, використовуваною для запобігання останнім» [56]. На думку окремих учених-кримінологів, «кримінологічна характеристика – це вихідний етап організації процесу розробки та реалізації заходів запобігання кримінальним правопорушенням. Якщо розглядати останню як цілісну систему, то кримінологічна характеристика є однією з її складових частин, а іншою є розробка та реалізація запобіжних заходів» [98].

На нашу думку, зазначені поняття в жодному разі не можна розглядати як синонімічні, оскільки це порушує структурно-логічне співвідношення названих категорій у системі кримінологічної науки (відповідно загального та окремого), коли пізнання кримінального правопорушення та всіх його ознак, яке є необхідним для розроблення заходів запобігання, розглядається як мета самостійного виду діяльності.

Визначення змісту кримінологічної характеристики полягає у з'ясуванні всіх ознак, що складають у своєму взаємозв'язку та сукупності її структуру. На переконання І. М. Даньшина, «термін «кримінологічна характеристика окремих видів злочинів» охоплює рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку злочинів, опис особистості тих, хто їх вчиняє, мотиви й цілі їх злочинної поведінки; містить у собі достатню інформацію про певний вид (групу) злочинів» [97, с. 8-9]. На думку В. І. Тимошенко та В. І. Шакуна, «зазвичай виділяють три складові кримінологічної характеристики: ознаки кримінального правопорушення; дані, що всебічно пояснюють кримінологічну ситуацію вчинення кримінальних правопорушень даного виду; ознаки, що визначають специфіку діяльності з попередження кримінальних правопорушень» [170, с. 151].

Тому, під час з'ясування стану насильницької злочинності у правоохоронних органах з'являється можливість здобути фактичні дані про це явище, тобто її відображення в системі певних показників: загальна кількість учинених насильницьких злочинів, кількісні та якісні характеристики

правопорушень, учинених у процесі виконання службових обов'язків і поза службою, число виявлених злочинців тощо. Проте ці дані ще не дають повної уяви для розроблення ефективних заходів запобігання.

Для більш повної характеристики злочинності серед працівників правоохоронних органів та запобігання їй потрібне глибоке і всебічне кримінологічне вивчення цього явища. Зокрема, це дасть змогу виявити ступінь загальної поширеності насильницьких злочинів у правоохоронній системі, суспільної небезпеки в конкретних умовах місця й часу їх вчинення. У свою чергу, повніша оцінка стану і тенденцій злочинності допомагає більш детальному визначенню напрямів запобігання взагалі та її конкретним видам зокрема. Окрім того, розширюються можливості для з'ясування соціальних характеристик злочинності, що вказують на особливості її виникнення і функціонування в системі (мотивація, соціальна спрямованість, соціально-групова, соціально-галузева, соціально-територіальна поширеність) із метою подальшого розроблення конкретних запобіжних заходів. Важливе місце в кримінологічних дослідженнях мають відіграти і власні, внутрішні характеристики злочинності (стійкість, активність, організованість), що дозволяє визначити напрями вдосконалення діяльності зі своєчасного виявлення та припинення злочинних проявів, а також напрацювати шляхи запобігання рецидиву вчинення злочинів чи розширення їх організованих форм.

На думку В. В. Бардачова, кримінологічна характеристика злочинів у контексті предмету дослідження – це «система ознак злочинів, які мають значення для їх виявлення та припинення, а також для обрання тактичних прийомів проведення заходів запобігання. До найбільш значущих елементів кримінологічної характеристики належать тенденції та детермінанти злочинів, типологія осіб, які вчиняють злочини, та їх групи» [17].

На нашу думку, *кримінологічна характеристика насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, – це відомості про стан та тенденції насильницьких злочинів, особистісні характеристики працівника*

правоохоронного органу, які важливі для розуміння детермінації такої злочинності й розроблення кримінологічних заходів запобігання.

Щодо категорії «стан» як елемента кримінологічної характеристики, під ним розуміється «кількість кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили на певній території» [47, с. 54]; у свою чергу, «рівень злочинності» – це «визначена в абсолютних числах загальна кількість кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили, скоєних на певній території (країна, місто, район) за певний проміжок часу» [64, с. 156]; а «структура злочинності» «розкриває її склад, поширеність та співвідношення між складовими видами злочинних проявів, їх вчинення у конкретних умовах простору (території) та часу, за визначальних ознак злочинних діянь та осіб, які їх вчиняють»; натомість «динаміка відображає зміни рівня, інтенсивності, структури, структурних елементів останньої та будь-яких інших її ознак протягом певного часу, періоду» [64, с. 169].

Таким чином, вивчення стану злочинності у правоохоронній системі дозволяє визначити регіони з високим рівнем кримінальної активності, де найчастіше відбуваються злочинні події, а також виявити соціальні та вікові групи, які найбільш схильні до злочинної поведінки. Дослідження типів злочинної поведінки дозволить визначити негативні тенденції розвитку насильницьких злочинів і спланувати запобіжні заходи. Це допоможе організувати ефективну боротьбу з «особливими» видами злочинності, які завдають істотну шкоду суспільству та правоохоронним органам.

Чітке визначення основних тенденцій злочинності у правоохоронній сфері та факторів, що впливають на неї, вивчення стану і структури злочинних проявів є обов’язковою передумовою наукового підходу до розроблення та планування заходів запобігання в цьому середовищі. Вивчення динаміки насильницьких злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів, дозволить оцінити бажані зміни в механізмі дії та структурі причин і умов їх вчинення. Виявлення комплексу таких змін дозволить повніше розкрити їх детермінацію з метою

прогнозування тенденцій злочинності та формування на цій основі кримінологічних заходів впливу [112, с. 358].

Первинна, початкова інформація надходить із даних офіційної кримінальної статистики (і результатів вибіркових досліджень), але, на жаль, доступ до статистичних даних щодо протиправної діяльності працівників правоохоронних органів досить складний у силу специфіки діяльності. До того ж, деякі з доступних звітних форм, на нашу думку, мають дуже обмежений характер і не містять достатньої інформації для вивчення та об'єктивного аналізу тих або інших аспектів злочинності працівників правоохоронних органів. Окрім того, через відсутність системи єдиних показників відомчої та державної статистики обліку насильницьких злочинів далеко не завжди відображається загальна кількість злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів: відсутня кримінологічно значуща інформація щодо місця, часу, групового характеру вчинення злочину, стану алкогольного й наркотичного сп'яніння правопорушників тощо. Закритість відомчих даних щодо загальної кількості атестованого складу не сприяє об'єктивному вирахуванню як коефіцієнтів злочинності, так і аналізу стану справ у певних регіонах, підрозділах і службах [112, с. 358–359].

Так, у 2023 р. тенденція скорочення чисельності *виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення*, яке триває з 2015 р., продовжилася і навіть підсилилася. Було виявлено 74 314 таких осіб, що менше відповідного показника 2021 р. на 24,8 % і в 2 рази менше, ніж у 2014 р. *Коефіцієнт кримінальної активності* у розрахунку на 100 тис. постійного населення зменшився проти попереднього року на 23,9 % і становив 181. Слід зазначити, що цей показник протягом 2014–2016 рр. зменшився з 328 до 232 (-29,3 %), потім зріс і два роки перебував на рівні 276–277, а в наступні 4 роки постійно скорочувався і в цілому зменшився більш ніж у 1,5 рази [1].

Серед виявлених кримінальних правопорушників *чоловіки* становили 65 875 (88,6 %), а *жінки* – 8 439 (11,4 %). Таке співвідношення відсоткових

[1] Тут і надалі використані статистичні дані таких джерел: [36], [86], [87], [145], [153].

показників чоловіків і жінок серед виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, є сталим і прослідковується із 2013 р. Їхні усереднені частки за останні 12 років дорівнюють відповідно 87,7 % та 12,3 %, і відхилення від указаних показників за аналізований період були незначними.

З огляду на те, що частки чоловіків і жінок серед всього постійного населення країни станом на 01.01.2022 р. дорівнювали 46,4 % та 53,6 % [182] відповідно, можна констатувати, що кримінальна поведінка в основному притаманна чоловікам. Це зумовлено їх психофізіологічними особливостями (більша фізична сила, прагнення до переваги тощо) та ролями, які вони відіграють у суспільстві (глава сім'ї, лідер малої групи тощо).

У 2023 р. найбільш кримінально активними були особи у віці *18–28 років*. Коефіцієнт кримінальної активності представників цієї вікової групи становив 388 (-27,3 % проти 2022 р. та у 1,8 рази менше порівняно з 2014 р.). Загалом, протягом розглядуваного періоду (2014–2023 рр.) цей показник переважно зменшувався. У 2014–2017 рр. він скоротився з 697 до 534 (-23,4 %), у 2018–2019 рр. перебував на рівні 620, а в наступні три роки зменшився до 534 (-13,9 %). Дещо меншою була кримінальна активність осіб віком *29–39 років*. У 2023 р. відповідний показник дорівнював 385 (-23,9 % до рівня 2022 р. та в 1,6 рази менше, ніж у 2014 р.). Для динаміки цього показника протягом аналізованого періоду (2014–2023 рр.) були характерними такі самі коливання, як і для показника попередньої вікової групи, зокрема: у 2014–2017 рр. зниження з 634 до 476 (-24,9 %), у 2018–2019 рр. – зростання до 590 (+23,9 %), у 2020–2021 та 2023 рр. (окрім 2022 р.) – скорочення до 506 (-14,2 %). Весь аналізований період (2014–2023 рр.) представники цієї вікової групи були другими за рівнем кримінальної активності. Коефіцієнт кримінальної активності осіб у *віці 40–54 років* дорівнював у 2023 р. 232 (-21,1 % порівняно з 2022 р., -27,9 % проти показника 2014 р.). Показник кримінальної активності представників цієї вікової групи не зазнавав суттєвих коливань. У 2014–2017 рр. він, як відповідні показники інших вікових груп, скоротився з 318 до 238 (-25,2 %), у 2018 р. збільшився до 295 і до 2022 р. перебував на цьому рівні.

Загалом, за період з 2014 по 2024 рр. працівниками правоохоронних органів вчинено 6 698 кримінальних правопорушень, із них тяжких та особливо тяжких – 4 071, зокрема у 2014 р. – 802 (411 – тяжкі та особливо тяжкі), 2015 – 577 (301), 2016 р. – 622 (373), 2017 р. – 628 (369), 2018 р. – 433 (232), 2019 р. – 302 (173), 2020 р. – 530 (299), 2021 р. – 542 (298), 2022 р. – 683 (482), 2023 р. – 719 (482), 2024 р. – 860 (651) [153].

Становлять інтерес дані щодо виявлених *працівників правоохоронних органів*, які вчинили кримінальні правопорушення. Кількісні показники цих правопорушників у 2024 р. та за весь аналізований період (2014–2024 рр.) виглядають так:

– *працівники Національної поліції України* – 153 правопорушники у 2024 р. У 2014–2018 рр. їх кількість коливалася від 300 до 400 осіб за рік, у наступні два роки зменшилася до 150, а в останні чотири роки перебувала на рівні показника в середньому близько 200 правопорушників. У 2024 р. працівники Національної поліції України вчинили 16 особливо тяжких та 95 тяжких злочинів [153];

– *працівники Державної прикордонної служби України* – 207 правопорушників у 2024 р. У 2014–2019 рр. їх чисельність була незначною й становила в середньому 22 особи за рік, у 2020 р. вона зросла до 73, у 2021 р. становила 56, а в останні три роки збільшилася майже у 3 рази [153]. Помітне зростання кількості правопорушників-прикордонників пов’язане із загостренням збройного протистояння з росією і відповідним підвищенням інтенсивності переміщення людей через державний кордон України;

– *працівники Державної митної служби України* – 31 правопорушник у 2024 р. Чисельність таких осіб переважно збільшувалася у 2014–2017 рр. (з 25 до 51), а в наступні 4 роки дещо зменшилася й перебувала на рівні 34. Помітне збільшення цього показника у 2023 р. до рівня 44 [153] пов’язане з інтенсифікацією переміщення товарів через митний кордон України під час війни;

– *працівники Державної кримінально-виконавчої служби України* – 37 правопорушників у 2024 р. Протягом розглядуваного періоду (2014–2024 рр.)

їх середня чисельність становила 40 осіб за рік [153] і суттєві відхилення від цього показника мали місце лише у 2014 р. (62) та 2016 р. (57) і були ймовірно пов'язані з розкриттям серії кримінальних зловживань в установах виконання покарань;

– *працівники Служби безпеки України* – 12 правопорушників у 2024 р. У 2014–2024 рр. кількість таких осіб була незначною і становила у середньому 9–12 осіб за рік [153];

– *працівники податкової міліції (до 2020 р.), Бюро економічної безпеки України* (з 2021 р.) – жодного правопорушника за 2022–2024 рр., що пов'язано з періодом реформування такого правоохоронного органу в 2020 р. та 2022–2024 рр. У 2014 р. було виявлено 73 такі особи, у наступні три роки їх щороку обліковувалося у середньому 50 осіб, а у 2018–2021 рр. – 23 особи [153];

– *працівники прокуратури* – 3 правопорушника у 2024 р. Проте слід вказати на їх суттєве зростання саме у 2015–2017 рр., коли щороку виявлялося понад 20 таких осіб [153], що було пов'язано з процесом люстрації державних посадовців, який відбувався після Майдану. Надалі (2018–2024 рр.), після проведеної реформи в органах прокуратури виявлялося лише кілька працівників цього державного органу, які вчинили кримінально карані діяння.

Працівники *Національного антикорупційного бюро України* та *ДБР* з часу початку їх роботи (2015 та 2018 рр. відповідно) не притягалися до кримінальної відповідальності жодного разу [153].

З урахуванням проведеного розподілу насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, наданого нами у підрозділі 1.2, розглянемо стан та тенденції такої злочинності. Зокрема, аналіз кримінальних проваджень засвідчив, що відносну стабільність у структурі насильницької злочинності працівників правоохоронних органів України складають умисне вбивство (7,4 %) й тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості (12,3 %). Водночас, істотну питому вагу насильницьких злочинів складають загальнокримінальні злочини, вчинені з використанням службового

становища (понад 50 % усіх насильницьких злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів).

Проведений аналіз підтвердив, що при невеликому зменшенні питомої ваги умисних вбивств (з 14,2 % до 7 % у середньому за рік) (по відношенню до структури насильницької злочинності працівників правоохоронних органів) спостерігається значне збільшення питомої ваги насильницьких злочинів із використанням службового становища (з 19,6 % до 34 %). Дана якісна зміна структури насильницької злочинності працівників правоохоронних органів пов'язана з тим, що 14,4 % випадків заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості були кваліфіковані судом як перевищення влади або службових повноважень (ч. 2, 3 ст. 365 КК України) [112, с. 359].

На підтвердження, проведене В. В. Бардачовим дослідження дозволило стверджувати, що «динаміка кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками поліції, за п'ять років демонструє позитивний приріст. Аналіз рівня, структури й динаміки злочинності дає підстави стверджувати, що в ній переважають злочини у сфері службової діяльності, зокрема діяння, передбачені ст. 364, 365, 368 КК України (їх питома вага становить 82 % усіх виявлених злочинів, що вчинені працівниками патрульної поліції). Кількість кримінальних правопорушень, вчинених працівниками патрульної поліції, незважаючи на незначне зменшення у 2017 р., загалом має тенденцію до збільшення: 2015 р. – 42, 2016 р. – 68, 2017 р. – 62, 2018 р. – 81, 2019 р. – 107. Кількість направлених з обвинувальним актом кримінальних проваджень до суду, за виключенням 2015 р., збільшується: 2016 р. – 29, 2017 р. – 44, 2018 р. – 68, 2019 – 79. Кількість винесених судами України вироків значно менша за кількість направлених до суду кримінальних проваджень з обвинувальним актом: 2016 р. – 8, 2017 р. – 14, 2018 р. – 25, 2019 р. – 32. Найбільш криміногенно ураженими варто вважати працівників патрульної поліції Дніпропетровської, Запорізької, Львівської, Одеської, Харківської, Черкаської, Київської та Вінницької областей і м. Києва й Харкова (63 %)» [17].

Темпи зростання або зменшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень залежать від динаміки збільшення (зменшення) чисельності особового складу правоохоронних органів. Однак темпи зростання злочинності, так само як і її зменшення, є вищими, ніж темпи приросту чи скорочення чисельності працівників правоохоронних органів. Окрім організаційно-штатних змін, існує багато інших чинників (правових, соціальних, освітніх, виховних тощо), які визначають стан злочинності у правоохоронних органах.

Переважання серед насильницьких злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів, злочинів агресивної спрямованості над злочинами корисливої спрямованості вказує на відсутність економічної «основи» детермінації більшості насильницьких злочинів. Тому логічним буде висновок, що негативні особистісні якості працівників у сполученні з недоліками кадрової політики як при прийомі кандидатів на службу до правоохоронних органів України, так і при контролі за дотриманням дисципліни й законності під час служби працівників, є основним фактором вчинення насильницьких злочинів працівниками правоохоронних органів [112, с. 359]. Наприклад, *Сумською обласною прокуратурою затверджено та направлено до суду обвинувальний акт стосовно вже колишніх заступника начальника та начальника карного розшуку одного з відділень поліції області за вимагання та одержання неправомірної вигоди (ч. 3 ст. 368 КК України). За даними слідства, правоохоронці вимагали грошові кошти від підприємця, який займався лісозаготівлею та реалізацією деревини за нестворення перешкод у господарській діяльності. Надівши форму, вони прийшли до К. та висунули останньому вимоги про отримання грошей. Загалом співробітники поліції мали на меті отримати від підприємця кошти в сумі близько 60 тис. грн. Коли К. відмовився це зробити, працівники поліції застосувавши насильство, наділи на потерпілого наручники та всупереч його волі перевезли К. до своєї квартири, де утримували протягом чотирьох діб, періодично повторюючи вимоги про одержання неправомірної вигоди та застосовуючи фізичне та психічне насильство. К. було звільнено лише після того, як він погодився. 27 жовтня*

2020 р. обох поліцейських затримано під час одержання частини неправомірної вигоди в розмірі 17,5 тис. грн.

Протиправну діяльність поліцейських припинено слідчими територіального управління ДБР, розташованого у м. Полтаві, за матеріалами управління СБУ в Сумській області під процесуальним керівництвом прокуратури [165].

Певний інтерес становить структура насильницької злочинності працівників правоохоронних органів. У ході проведеного опитування (107 осіб – засуджених колишніх працівників правоохоронних органів) отримано такий розподіл відповідей: вбивство – 1,1 %; тілесні ушкодження – 45,1 %; катування – 11,3 %; зґвалтування – 1,8 %; розбій – 2,2 %; вимагання – 23,3 %; хуліганство – 6,4 %; необґрунтоване застосування спецзасобів – 38,7 %; необґрунтоване застосування табельної зброї – 8,6 %; зловживання владою або службовим становищем – 59 %; перевищення влади або службових повноважень – 57,9 %.

Розглядаючи співвідношення різних підрозділів правоохоронних органів залежно від кількості кримінальних проваджень, насамперед слід зазначити, що найбільші показники порушення законності за період 2014–2024 рр. спостерігаються серед працівників поліції. На частку цієї служби припадає 38 % від загальної кількості кримінальних проваджень щодо працівників правоохоронних органів (станом на кінець 2024 р.). Друге місце займають працівники Державної прикордонної служби України (21 %), далі – Державної митної служби України (15 %).

Що стосується безпосередньо насильницької злочинності працівників поліції, то, як показало дослідження, половина всіх насильницьких злочинів (56 %) вчинена працівниками кримінальної та патрульної поліції (12,4 %). Друга половина насильницьких злочинів вчинена: слідчими, дільничними офіцерами поліції – 9,63 %, чергових частин – 3,66 %, працівниками ювенальної превенції – 2,29 %.

Зовнішні обставини вчинення насильницьких злочинів працівниками правоохоронних органів. Аналіз кримінальних проваджень показав, що *55 %*

насильницьких злочинів були вчинені працівниками у службовий час. Однак деякі види злочинів мають свої особливості. Наприклад, абсолютна більшість (57 %) домашнього насильства вчинюється поза службовим часом. Також поза службовим часом було вчинено 76 % вбивств.

Разом із тим, було встановлено, що *79 % насильницьких злочинів були вчинені поза службовими приміщеннями*, тоді як лише 11 % злочинів вчинялися у службовому приміщенні (службовий кабінет, чергова частина тощо), та ще 10 % – були вчинені як у службовому приміщенні, так і за його межами. Це співвідношення обумовлене насамперед тим, що переважна більшість насильницьких злочинів припадає на працівників патрульної служби поліції, які виконують свої службові функції переважно поза межами службових приміщень. Однак, якщо абсолютна більшість злочинів були вчинені на маршрутах патрулювання та поза територією підрозділів, то певна частина вбивств і тілесних ушкоджень були вчинені саме у службових приміщеннях, що певною мірою свідчить про практику застосування незаконного фізичного насильства до затриманих осіб.

Досить високу питому вагу серед злочинів, вчинених не при виконанні службових обов'язків, посідають тілесні ушкодження. У середньому за 2014–2024 рр. вони складали 10,2 %. За питомою вагою цей вид злочинних проявів теж характеризується певною стабільністю. Найвищі його показники зареєстровані у 2017 та 2018 рр. – відповідно 13,9 % та 13,6 %, а найнижчі – у 2022 р. (2,9 %), у 2016 р. – 6,5 % та у 2023 р. – 8,6 %.

Не набагато менше, ніж тілесні ушкодження, працівники правоохоронних органів вчиняли один із найтяжчих злочинів проти особи – вбивство. За період з 2014 по 2024 рр. притягнуто до кримінальної відповідальності за цей вид злочину 119 колишніх працівників, або 12,6 % від загальної кількості притягнутих до відповідальності за злочини, не пов'язані з виконанням службових обов'язків.

Зазначимо, що за кількісними показниками протягом останніх десяти років щороку притягуються до кримінальної відповідальності за вбивство в

середньому 14 осіб. Найвищий кількісний показник засуджених за вбивства зареєстровано у 2015 р. – 23 особи, хоча питома вага в загальній кількості притягнутих до кримінальної відповідальності за злочинні дії, не пов'язані з виконанням службових обов'язків, цього року була однією з найнижчих – 7,2 %. Найменше притягнуто до кримінальної відповідальності за вбивства у 2016 р. – 7 (6,9 %), у 2022 та 2023 рр. – 1 (0,7 %), у 2017 та 2018 рр. – по 9 (відповідно, 5,4 % і 14,3 %).

Таким чином, можна зробити висновок, що за винятком деяких проміжків часу такі злочини, як вбивство, теж достатньо стабільно проявляються серед працівників правоохоронних органів, і в цілому за досить тривалий проміжок часу (10 років) не набагато різняться як від середніх статистичних величин, так і за своїм місцем у загальній структурі злочинів [112, с. 360].

Слід зазначити, що *30 % злочинів були вчинені працівниками правоохоронних органів у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, із них* вчинено 72 % згвалтувань, 62 % вбивств, 35,6 % тілесних ушкоджень та 30 % злочинів у сфері службової діяльності. При цьому були виявлені непоодинокі випадки хронічного алкоголізму, що свідчить про недостатній контроль з боку керівництва щодо підлеглих. Дослідження також показало, що особи рядового та молодшого начальницького складу в три рази частіше вчиняють злочини в стані алкогольного сп'яніння, ніж особи середнього і старшого начальницького складу.

Становить інтерес також інформація щодо використання *знарядь злочину.* При аналізі злочинів зазначеної групи встановлено, що більшість насильницьких злочинів було вчинено працівниками правоохоронних органів *із використанням табельної зброї (25,7 %) і спецзасобів (27,7 %)* [112, с. 360]. Наприклад, *перехоплення автомобіля BMW, що закінчилося загибеллю Михайла Медведєва – інцидент за участю Національної поліції України в місті Києві вночі 7 лютого 2016 р. (близько 01:27)* [176]*, під час якого було вбито 17-річного юнака. Інцидент стався в районі Індустріального шляхопроводу м. Києва, коли екіпаж патрульної поліції № 952, у складі якого перебував поліцейський Сергій Олійник,*

почав переслідування автомобіля BMW із держномером АА 7443 ОІ, яким у нетверезому стані керував 24-річний Ростислав Храпачевський. Під час переслідування автомобіля проспектом Перемоги близько 01:33 екіпаж вирішив відкрити вогонь. Згідно з висновком судмедекспертизи, смерть Михайла Медвєдєва настала від сліпого вогнепального поранення грудної клітини, лівої легені, серця, що супроводжувалися втратою крові [37].

Якщо аналізувати використання знарядь злочинів залежно від специфіки злочинних посягань, то треба констатувати, що із застосуванням табельної зброї було вчинено: 42,5 % вбивств, 61 % тілесних ушкоджень, 25 % незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Спецзасоби застосовувалися в 11 % випадків завдання тілесних ушкоджень, 13,3 % – хуліганств. Застосування підручних засобів фігурує при завдані 16,6 % тілесних ушкоджень, а холодної зброї – у 13 % грабежів. Із використанням службових повноважень було вчинено 25 % тілесних ушкоджень, і кожне третє зґвалтування.

Необхідно відмітити, що використання вказаних знарядь обумовлено, у першу чергу, службовим становищем злочинців. Одночасно й наявність службових повноважень використовується злочинцями як своєрідний інструмент реалізації протиправного наміру. У цілому *з використанням службових повноважень вчинено більшість (66,2 %) злочинів з боку працівників правоохоронних органів.*

Особливе занепокоєння викликає той факт, що 37 *% насильницьких злочинів вчинено працівниками в групі,* що обумовлюється передусім характером і специфікою службових функцій, що виконуються працівниками правоохоронних органів, та підкреслює підвищену суспільну небезпеку таких злочинів. У 44 % випадків насильницькі злочини вчинялися групою у складі всього двох осіб. У 35 % випадків група налічувала три особи, а в 6 % випадків – чотири особи. Вчинення групових насильницьких злочинів *групою, кількість учасників якої складала п'ять і більше осіб, виявлено в 15 % випадків.*

Зазначимо, що *насильницькі злочини, вчинені працівниками щодо осіб, які перебувають у процесуальних відносинах із ними, містять здебільшого елементи катування, жорстокого чи нелюдського поводження* з метою одержання необхідних свідчень, вимагання матеріальної винагороди за звільнення з-під варти або ж із метою задоволення особистих потреб [112, с. 360].

Проведене дослідження показало, що наявні на сьогодні форми статистичного обліку, обробки й узагальнення повідомлень про кримінальні правопорушення і прийнятих рішень за такими фактами не дають повного уявлення про криміногенну обстановку, а це, у свою чергу, ускладнює роботу із запобігання кримінально-протиправним діянням. Тому, на думку кримінологів, «для реальної оцінки стану криміналізації правоохоронних органів необхідно враховувати реальні показники завершених кримінальних проваджень із винесенням судами обвинувальних вироків, а також їх розподіл у часі з моменту вчинення насильницького злочину. Також потрібно удосконалити підхід до накопичення кількісних показників загальної злочинності та окремих її видів, співставлення їх з якісними (наприклад, кількістю працюючого персоналу), які дають можливість реально оцінити ступінь поширеності злочинних проявів в органі, службі, підрозділі. Система формування статистичної бази стану злочинності також має бути чіткішою, оскільки значна частина злочинів вчиняється працівниками або в період виконання службових обов’язків, або через їх належність до правоохоронної системи» [17; 18].

Також вважаємо, що варто ввести середній коефіцієнт для прогнозування як самої криміногенної обстановки в системі правоохоронних органів, так і запобіжно-профілактичних заходів її стабілізації та покращення. Мається на увазі, що середні показники кількості притягнутих до кримінальної відповідальності працівників виглядають таким чином: серед засуджених протягом того чи іншого довільно визначеного року питома вага працівників, які вчинили злочини у звітному році, в середньому складає 10,7 %. У попередньому звітному році – відповідно 45,2 %; за два роки до звітного –

19,1 %. Як показує статистика, найбільша кількість притягнутих до кримінальної відповідальності у визначений звітний період припадає на попередній рік і становить майже половину всіх засуджених. Значну питому вагу (майже п’яту частину) становлять злочини, вчинені за два попередні звітному роки. Решту ж засуджених, у загальному підсумку близько 17 %, складають колишні працівники, які вчинили злочини відповідно три (7,3 %), чотири (6,0 %), п’ять (2,3 %) і шість (1,0 %) років тому.

Окрім цього, з огляду на кількість внесених відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань протягом того чи іншого періоду, можна визначити, що в середньому по 49 % із них провадження припиняється за відсутністю складу чи події злочину, або судами виносяться виправдувальні вироки.

Оцінка стану злочинності лише за «зовнішніми» (ними є винятково кількісні показники) ознаками не завжди дає повне і точне уявлення про рівень криміналізації працівників, а тому не дозволяє правильно зорієнтувати та сконцентрувати запобіжну роботу. Певні закономірності проявів злочинної поведінки виявлені залежно від соціально-службового статусу працівників. Характерно, що в різні періоди часу серед колишніх працівників правоохоронних органів, які відбувають покарання, представники рядового і молодшого начальницького складу становили 44,0 %, середнього і старшого начальницького складу – 14,8 %, а 14,8 % притягувались до кримінальної відповідальності уже після звільнення зі служби [112, с. 360–361].

Географія злочинної діяльності характеризується тим, що насильницькі посягання, як правило, вчиняються в якомусь одному регіоні (області, місті). З огляду на середньостатистичні показники рівня злочинності, протягом 2014–2024 рр. найбільш криміногенно ураженим варто вважати персонал правоохоронних органів Київської, Львівської, Одеської, Харківської, Дніпропетровської, Черкаської та Вінницької областей і м. Києва. Працівники правоохоронних структур цих регіонів вчинили більше половини (53,0 %) усіх досліджуваних злочинів.

Утім, відомі випадки, коли насильницькі посягання вчинялися у різних містах, регіонах. Найчастіше конкретними місцями їх вчинення є: житло потерпілих – будинки, квартири, дачі (38 %); приміщення державних або приватних підприємств, фірм (20 %); вулиці, парки, інші громадські місця (14 %); місця відпочинку та розваг (12 %); транспортні «артерії» (4 %). Місця вчинення обираються злочинцями у тому разі, якщо вони відповідають таким ознакам: охоплюють власними межами середовище перебування потерпілого (є його власністю, прилягають до неї); розташовані поблизу транспортних розв'язок (тобто від них відходять різновекторні транспортні потоки).

Що стосується сезонної залежності, то вона характеризується такими даними: 35 % злочинів вчиняються навесні, 25 % – влітку, 10 % – взимку і 30 % – восени. Щодо часу вчинення злочинів було встановлено, що між 20 годиною вечора та 4 годиною ранку вчиняється близько 50 % насильницьких посягань. Найменша кількість (7 %) припадає на ранішні часи – від 5 до 11 години ранку. Кількість злочинів, вчинюваних в інші періоди доби, є приблизно однаковою.

Латентними варто вважати кримінальні правопорушення, які через наявність певних обставин, незалежно від причин та мотивів, залишилися невиявленими або умисно прихованими від обліку, а тому не дістали свого відображення в офіційній статистиці [112, с. 361].

На думку В. В. Бардачова, «високий рівень латентності злочинів (близько 85 %) пояснюється знанням правопорушниками ОРД, кримінального та кримінального процесуального законодавства, що дозволяє успішно приховувати сліди вчиненого злочину як ними, так і їх безпосередніми керівниками (65 %); недостатньо чіткою регламентацією службових повноважень персоналу (23 %); зв'язком службових зловживань з іншими правопорушеннями, до яких причетні потерпілі та інші зацікавлені особи (12 %)» [20].

У ході проведеного дослідження нами з'ясовано, що в правоохоронних органах наявність латентної злочинності зумовлена багатьма обставинами. До їх числа варто віднести невизначеність суб'єкта у незареєстрованих кримінальних правопорушень (а ним може бути і працівник правоохоронного органу), так і

невиявлення самого вчиненого злочинного діяння. Адже латентна злочинність сама по собі вже є потужним криміногенним фактором і тому її поширення у правоохоронній системі неминуче тягне за собою інтенсивне зростання не лише кримінальних проявів серед окремих її працівників, але і їх зухвалості й тяжкості [112, с. 361]. Підтвердженням цьому є «викриття злочинної групи так званих «перевертнів», до якої входили діючі та колишні працівники міліції, на рахунку якої значна кількість вчинених особливо тяжких злочинів» [7].

Поглибленню латентності насильницьких злочинів серед працівників правоохоронних органів сприяє і не зовсім виважена система відповідальності керівного складу за неправомірну поведінку підлеглих, коли здебільшого критеріями оцінки ефективності їх роботи стають теоретично бажані, а не реальні можливості для зміцнення дисципліни і порядку в підрозділах. Практика застосування до керівників у ряді випадків жорсткіших дисциплінарних санкцій, ніж до самих порушників, спонукає багатьох посадових осіб при виявленні фактів правопорушень не оприлюднювати і, тим паче, не реєструвати їх, а звільняти працівників, які їх вчинили, зі служби за позитивними мотивами.

Таким чином, боротьба зі злочинністю в системі правоохоронних органів загалом та її насильницькими проявами зокрема може бути ефективною лише тоді, коли відомий її справжній стан та вжиті заходи усунення причин і умов, які сприяють, а в деяких випадках – і спонукають до її поширення. Інакше всі зусилля щодо зміцнення кадрового потенціалу правоохоронної системи, підвищення надійності її працівників у боротьбі зі злочинністю не дадуть бажаних наслідків, а сукупність запобіжних заходів носитиме поверховий і примітивний характер.

Вищевикладене свідчить про важливість забезпечення детального дослідження структури злочинності у правоохоронних органах, взаємозв’язку різних видів кримінальних правопорушень та суб’єктів їх вчинення. Безумовно, кримінальна статистика при цьому залишалася одним із найважливіших джерел інформації і її аналіз сприяв отриманню відповідних даних про латентну злочинність.

У процесі вивчення враховувались і загальні закономірності злочинності та її якісні зміни в часі, які вже виявлені кримінологами й описані в літературі. Це дозволило точніше оцінити особливості злочинності в конкретних умовах діяльності правоохоронних органів, виявити нові тенденції та специфічні співвідношення її різних структурних елементів.

Очевидне одне – вчинення різного роду правопорушень, особливо злочинного характеру, окремими працівниками, ігнорування ними вимог законів при виконанні службових обов'язків є не що інше, як внутрішній фактор деформації правоохоронної системи. Дослідження стану злочинності в зазначеній системі за досить тривалий час (10 років) дозволяє виділити комплекс актуальних проблем, що вимагають як подальшої їх теоретичної розробки, так і якнайшвидшого практичного застосування в умовах воєнного стану.

Аналіз отриманих у ході дослідження та викладених у засобах медіа даних, вивчення стану злочинності в різних регіонах країни переконливо свідчить, що саме існування і поширеність цього явища в правоохоронних органах викликає стурбованість. Не можна миритися з тим, коли певна частина працівників системи, нехтуючи своєю професійною честю й обов'язком, не лише не захищають закон, а й самі вчиняють правопорушення, в тому числі й надто резонансні насильницькі злочини (вбивства, зґвалтування, нанесення тілесних ушкоджень, викрадення людини тощо).

Варто наголосити, що поточна форма статистичного обліку, обробки та узагальнення повідомлень про насильницькі злочини та прийнятих рішень по цих фактах не дає повної уяви про криміногенну обстановку, що ускладнює запобіжну роботу. Для реальної оцінки стану криміналізації правоохоронних органів необхідно враховувати реальні показники завершених кримінальних проваджень із винесенням судами обвинувальних вироків, а також їх розподіл у часі з моменту вчинення насильницького злочину. Також потрібно удосконалити підхід до накопичення кількісних показників загальної злочинності та окремих її видів, співставлення їх з якісними (наприклад, кількістю працюючого персоналу), які дають можливість реально оцінити ступінь поширеності злочинних проявів в

органі, службі, підрозділі. Система формування статистичної бази стану злочинності також має бути чіткішою, оскільки значна частина злочинів вчиняється працівниками або в період виконання службових обов'язків, або через їх належність до правоохоронної системи [112, с. 361].

2.2. Кримінологічна характеристика працівників правоохоронних органів, які вчиняють насильницькі злочини

Сучасна реальність характеризується воєнною та соціальною нестабільністю, високим темпом соціальних змін у різних сферах суспільної практики та зростанням кількості невизначених ситуацій. Невизначеність проявляє себе у різних сферах життя: в повсякденному житті, в міжособистісній комунікації та міжгруповій взаємодії, при прийнятті рішень, у вирішенні завдань, у тому числі й професійної діяльності. Трансформація середовища, в якому відбувається професійне становлення працівників правоохоронних органів в Україні, є настільки інтенсивною, що важко зрозуміти її раціонально. Змінюються не лише законодавча база, регламенти виконання професійної діяльності, а й цінності та світогляд молодих працівників. Оцінка діяльності правоохоронців також динамічно змінюється у суспільстві.

У таких умовах формування особистісних характеристик під, зокрема розвиток прогностичної компетентності та здатності до інноваційної діяльності, стає особливо актуальним. Така актуальність обумовлена тим, що успішність виконання службових завдань в умовах воєнного стану й постійної зміни оточуючого середовища, зростання загроз у країні залежить від рівня підготовки майбутнього працівника та його здатності прогнозувати поведінку інших людей.

Навички передбачення результатів своєї роботи, своєчасне коригування і вдосконалення методів досягнення мети є важливою умовою успішності та конкурентоспроможності фахівця у будь-якій галузі. Тому наразі особливо актуальним є вивчення різних компетентностей, включаючи спеціальні

компетентності, необхідні для виконання конкретних професійних завдань. Водночас, процес створення, поширення і впровадження нововведень і передового досвіду в повному обсязі впливає на внутрішнє, психічне життя людини, оскільки вимагає адаптації до нових умов.

Незважаючи на проведені системні перетворення, люстраційні та антикорупційні заходи, рівень злочинності серед працівників правоохоронних органів залишається досить високим, на чому нами наголошено в попередньому підрозділі. І хоча останніми роками його вдалося дещо стабілізувати, факти надзвичайних подій негативно впливають на імідж усієї правоохоронної системи, сприяють зростанню рівня недовіри громадян до здатності інституцій сектору безпеки забезпечити належний правопорядок у країні [110, с. 265–266]. За результатами проведених опитувань в умовах воєнного стану, лише трохи більше половини (52 %) населення України частково довіряють працівникам правоохоронних інституцій, третина (33 %) не довіряють узагалі, й лише 15 % довіряють повністю.

Уся професійна діяльність працівників правоохоронних органів базується на реалізації правових і моральних вимог, які перебувають у тісному взаємозв’язку. Дотримання законності у практичній діяльності, недопущення правопорушень – головний показник зрілості та надійності органів державної влади. У зв’язку з цим особлива увага має приділятися питанням розроблення та впровадження системи запобігання кримінальним правопорушенням, а також рекомендацій, спрямованих на удосконалення діяльності щодо їх виявлення та припинення у всій правоохоронній системі, встановлення осіб, які наділені державно-владними повноваженнями [110, с. 266]. Останнє виступає одним із головних елементів кримінологічної характеристики.

Йдеться про особу тієї категорії правопорушників, які є представниками особливої багатопрофільної системи органів, функціонально призначених для вирішення соціально-правових конфліктів, забезпечення законності у житті суспільства та правопорядку, протидії злочинності та іншим правопорушенням.

Злочинець – це особа, яка має соціально значущі негативні якості, які формуються під впливом інших людей. Термін «злочинець» є умовним і формальним, оскільки визначення злочинних дій залежить від законодавства. Наявність характерних рис у злочинця не означає, що всі вони мають ці риси. Вивчення особи злочинця, як носія суб'єктивних причин кримінально-протиправної поведінки, є важливим завданням. У кримінологічній доктрині цим поняттям охоплюються особи, які вчинили кримінальні правопорушення.

Дослідження особи злочинця необхідне для вивчення й оцінки якостей та рис, що призводять до злочинної поведінки з метою її запобігання. Це включає в себе аналіз особи злочинця, причин і механізму злочинної поведінки, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Проте важливо враховувати вплив соціальних факторів на формування криміногенних якостей особи. Ці якості можуть бути спровоковані зовнішніми або ситуаційними обставинами, але реалізуються через взаємодію злочинця з цими факторами. «Розуміння цього, – на думку українських кримінологів, – допомагає уникнути активної злочинної поведінки, яка залежить від особистості та зовнішніх обставин» [158].

Академік А. П. Закалюк наголошував, що «особистість злочинця – це соціальний зміст його особи, який відіграє зазначені функціональні ролі за участю індивідуальних властивостей останньої, чим і обумовлюються індивідуалізація процесів її реалізації у конкретних злочинних проявах. Разом із тим, поняття особи злочинця є соціально типовим та у цьому відношенні збірним, що має стосуватися всіх осіб, які вчиняють злочини. Його зміст залежить, таким чином, і від того, які суспільно небезпечні діяння законодавець визнає злочинними; специфічною властивістю, що виражає їхню соціальну сутність, є антисуспільна спрямованість і суспільна небезпечність, які досягли певного ступеня» [64, с. 239]. Поширення на криміногенну особу терміну «особа злочинця» А. П. Закалюк не визнає, оскільки вважає, що немає підстав для такого широкого її тлумачення, з чим важко погодитися, оскільки смислове навантаження кримінологічного поняття «особа злочинця» не може зводитися суто до кримінально-правового до часу вчинення злочину. Він вважав, що у

своїй суті особа злочинця належить до соціального типу особи антигромадської спрямованості (відповідного характеру, інтенсивності й стійкості) і кримінального різновиду суспільної небезпеки, що виявляється у вчиненні злочину. Висновок А. П. Закалюка полягає в тому, що з погляду змісту специфічними для особи злочинця визнаються антигромадська спрямованість і, як правило, загальна небезпека певної міри і ступеня, конкретне виявлення яких встановлюється кримінологічною типологізацією.

На думку В. В. Голіни, «особистість злочинця – це сукупність природжених і соціально набутих рис, якостей, властивостей і пороків, що тією чи іншою мірою типово притаманні людям, які вчинили злочини й у яких ці властивості, якості, риси чи пороки виявилися» [45, с. 96].

На противагу вищеназваних позицій, С. А. Шалгунова наголошує на особі злочинця, яка «характеризується сукупністю соціальних та соціально значущих духовних, морально-вольових, психофізичних, інтелектуальних властивостей, якостей людини, яка вчинила злочин внаслідок взаємодії її поглядів, орієнтації з криміногенними факторами зовнішнього середовища, у т. ч. конкретної життєвої ситуації» [184].

А. Ф. Зелінський у своїх дослідженнях наводить вичерпний перелік особистісних характеристик, властивих особі злочинця та визначає її як «сукупність соціально-демографічних, психологічних та моральних характеристик, в тій чи іншій мірі типово властивих особам, які винні у злочинній діяльності певного виду» [67]. Точку зору А. Ф. Зелінського підтримують О. М. Джужа [99] та І. М. Даньшин [97].

На нашу думку, й підтримуючи С. А. Шалгунову [186], зазначимо, що *особа насильницького злочинця – це індивід, який вчинив насильницькі злочини проти особи, її життя, здоров'я, волі, честі, гідності, особистої недоторканності, статевої свободи і статевої недоторканості, і характеризується агресивною поведінкою, або такою, що при вирішенні конкретних життєвих ситуацій та соціальних конфліктів пов'язана з насильницьким способом їх розв'язання (фізичне, психічне насильство), або для*

якої насильство є елементом мотивації, інструментом (способом) для досягнення злочинного результату. Структуру особи злочинця в контексті предмету дослідження варто розглядати за такими ознаками:

– соціально-демографічними – стать, національність, вік, ролі та статуси (займана посада) тощо;

– окремими кримінально-правовими – груповий характер та ін.;

– морально-психологічними – професійні, вольові, моральні якості, переконання, психофізіологічні ознаки та ін.

Особлива процедура прийняття громадян на службу до правоохоронних органів має виключати можливість упровадження в середовище осіб, які не відповідають запропонованим вимогам і схильні до порушень. Окрім того, належність співробітника до конкретної професійної групи об'єктивно передбачає відповідність його поведінки певним нормам, правилам і стандартам, морально-етичним вимогам суспільства до нього як до професіонала. Вчиняючи насильницькі злочини, працівники, як не дивно, використовують професійні знання, навички й можливості, активно протидіють процесу виявлення й розслідування злочинних діянь, нерідко випереджаючи дії своїх колег. Корислива мотивація в деяких співробітників стала превалювати над їхньою професійною етикою, що зводить нанівець благі наміри в очах громадськості.

Слід наголосити, що кримінальна спрямованість особистості працівника правоохоронних органів часто виявляється ще на стадії професійного навчання. У ході проведеного опитування з'ясовано, що у 40 % випадках порушувати закон доводилося ще під час навчання, при цьому у 94 % випадків порушення мали характер дисциплінарного проступку, у 3 % – адміністративного правопорушення, злочину – у 3 % випадків. Типовими порушеннями були статутно-дисциплінарні (62 %) – порушення статуту; «самопохід»; вживання спиртних напоїв; нестатутні (38 %) – незаконний обіг наркотичних речовин; крадіжки; хуліганство; порушення Правил дорожнього руху; тілесні ушкодження.

Щодо вчинення насильницьких дій у практичній діяльності, 5 % опитаних відповіли позитивно, 30 % – враховуючи обставини.

Із метою отримання інформації в межах предмету дослідження, нами використана відкрита офіційна статистика, яка доповнена даними з матеріалів кримінальних проваджень, анкетування працівників внутрішньої безпеки, а також публікацій у медіа.

Для планування й організації запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, необхідне вивчення їхніх статевих і вікових характеристик, що дасть змогу виявити криміногенну активність та особливості антигромадської поведінки осіб різного віку. Аналіз практики дає підстави стверджувати, що правопорушниками переважно стають особи чоловічої статі, а також молоді співробітники.

Аналізуючи вікову категорію до 40 років і розділяючи її на підгрупи з інтервалом у п’ять років, починаючи з 25-річного віку, за результатами вивчення кримінальних проваджень за 2014–2024 рр., можна зазначити, що найбільша кількість злочинів вчинена працівниками правоохоронних органів віком 26–30 років – 32,3 %. Інші вікові групи представлені так: до 25 років – 28,6 %; 31–35 років – 19,9 %; 36–40 років – 11 %; більше 40 років – 5,5 %. Як бачимо, абсолютну більшість (60,9 %) злочинців становлять особи молодого віку (до 35 років).

Отримані нами показники загалом корелюють із результатами, здобутими іншими дослідниками злочинності окремих представників правоохоронної системи. Так, найбільшу частку колишніх працівників, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, й опитані В. Є. Боднаром, «становлять особи від 25 до 29 років – 34 %, причому 81 % із них – це особи рядового й молодшого начальницького складу. Більшість засуджених середнього й старшого начальницького складу віком від 30 до 40 років (60 %). Для працівників, які вчинили злочини у сфері службової діяльності, характерний більш зрілий вік, порівняно з тими, які вчинили насильницькі дії. Переважання цього віку в структурі можна пояснити загальною демографічною характеристикою осіб, які

перебувають на службі, зокрема в органах і підрозділах Національної поліції. На посади начальницького складу такого правоохоронного органу, як правило, призначаються особи, які мають певний стаж практичної роботи, життєвий досвід, освітню й спеціальну підготовку. Водночас останніми роками намітилася тенденція до певного «омолодження» учасників злочинів у сфері службової діяльності, оскільки проведене реформування правоохоронної системи значно омолодило начальницький склад Національної поліції» [27, с. 37].

Така ситуація пов'язана як із загальною тенденцією зміни вікового складу працівників, так і з відсутністю у них спеціальної підготовки до виконання службових обов'язків саме в бойових умовах, що ускладнює ефективне виконання посадових обов'язків або сприяє формуванню необ'єктивного ставлення до них. Серед засуджених – колишніх працівників правоохоронних органів переважна більшість мала базову вищу освіту – 58 %, причому 79 % із них мали юридичну освіту, а повну вищу юридичну освіту рівня «магістр» – 27 %.

Важливим характерним елементом особистості працівників правоохоронних органів, які вчинили насильницькі злочини, є стаж їхньої практичної діяльності. Загальна кількість притягнутих до кримінальної відповідальності складає 31 % зі стажем від 1 до 3 років, 20 % – від 3 до 5 років, по 16 % – менше 1 року та 10 і більше років відповідно. Найменшу групу (14 %) складають особи, які мають стаж від 15 років. Таким чином, у середньому 47 % злочинців служили у правоохоронних органах до 10 років.

Загалом аналіз вивчених матеріалів кримінальних проваджень фіксує таку закономірність – *чим вище посада працівника, тим нижче (статистично) його кримінальна активність*. Якоюсь мірою цю закономірність можна було б пояснити тим, що на посади начальницького складу, як правило, призначаються особи, які мають достатній рівень освіти, певний стаж роботи (служби), життєвий досвід, фахову та спеціальну підготовку. Однак варто враховувати й те, що відповідальність працівників правоохоронних органів прямо пов'язана з наявністю посадового імунітету.

Переважна більшість із числа засуджених на момент учинення насильницького злочину були одружені (59 %), неодружені становили 14 %, ще у 64 % підозрюваних були діти, з них у 53 % – одна дитина, у 45 % – дві дитини, у 1 % – більше двох дітей.

Варто звернути увагу на те, що 78 % працівників заздалегідь обдумали рішення про вчинення злочину, 26 % постійно готові до цього, а 10 % прийняли рішення раптово. Намір вчинити суспільно небезпечні дії виник у 31 % осіб під впливом оточення і у 13 % самостійно.

Варто наголосити, що для досліджуваної категорії злочинців не є характерним кримінологічний рецидив. Це цілком логічно, адже така ситуація зумовлена перевірками та обмеженнями щодо прийому на роботу (службу) осіб, які мають непогашену або не зняту в установленому законом порядку судимість. Водночас, слід пам’ятати, що «рецидивісти залишаються соціальною групою з високою кримінальною активністю, а їх протиправні дії суттєво впливають на кримінальну ситуацію в країні» [86, с. 70].

За даними судових справ, особи, які вчиняють насильницькі злочини, зазвичай не визнають свою вину. Тільки 18 % обвинувачених повністю визнали свою вину, 21 % – частково, а 15 % визнали під час досудового розслідування, проте відмовилися у суді. Ще 28 % осіб заперечували свою вину на усіх етапах кримінального провадження; 18 % осіб щиро розкаялися і сприяли у розкритті злочину. Аналіз практики призначення покарань показує, що лише до половини засуджених було застосовано покарання у виді позбавлення волі більше 10 років.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо насильницьких злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів, можна виокремити такі групові форми, залежно від якісного складу учасників:

1) групи, що складаються виключно з працівників одного правоохоронного органу (Національної поліції України): працівники одного підрозділу (наприклад декілька патрульних); працівники різних підрозділів (наприклад, патрульний та оперативний працівник); керівник і підлеглий (наприклад, патрульний та керівник

будь-якого підрозділу поліції); працівники різних підрозділів Національної поліції (наприклад, патрульного підрозділу та патрульний управління (відділу));

2) групи у складі різних правоохоронних органів із залученням інших осіб: працівник поліції та фізична особа, яка не є службовою особою; працівник Державної прикордонної служби України та службова особа Державної митної служби України чи іншого органу державної влади.

Виявлені групи мали здебільшого характер груп за попередньою змовою (92,5 %). У поодиноких випадках траплялися організовані групи та злочинні організації (7,5 %).

Поведінка є важливим критерієм для визначення ступеня соціалізації особистості. Це означає «відповідність вчинків людини у певному соціальному середовищі звичаям, традиціям, релігійним нормам, уявленням про моральність, честь і гідність, а також закріпленим на офіційному рівні правовим заборонам» [117, с. 194]. Поняття особистості як носія соціальних і морально-психологічних властивостей, з її індивідуальними якостями, здібностями і реалізованими соціальними функціями, визначається багатьма науками, такими як право, філософія, соціологія, психологія та інші. Кримінологія вивчає особливий тип особистості – особу злочинця.

Девіації (deviatio – відхилення) у поведінці зазвичай мають негативний характер і обумовлюються нездатністю (або небажанням) особи засвоювати позитивний соціальний досвід, адаптуватися до загальновизнаних правил поведінки, які вона зазвичай знає та усвідомлює. Поступово аморальний, антисоціальний спосіб життя особи, який не відповідає соціальним очікуванням, набуває стійкого характеру й стає її соціальною позицією. У таких випадках психологи говорять про наявність певних порушень процесу соціалізації, які виявляються в незбалансованих психічних процесах, що слугують основною причиною вчинення делінквентних (протиправних) й аутоагресивних дій.

Сучасні психологічні дослідження свідчать про те, що «основним стимулом людської діяльності є мотив. Саме в ньому відображається те, заради чого вчиняються ті чи інші діяння. Діяльність людини, як правило,

полімотивована, тобто визначається низкою мотивів, які є нерівнозначними. Одні з них є провідними, основними, а інші виступають у ролі додаткових, супутніх. Отже, особистість найбільше відображена в мотиві, а тому буде справедливим твердження, що вона саме така, який мотив її поведінки. Для характеристики особи злочинця у правоохоронній системі дуже важливо зрозуміти особливості формування злочинної поведінки та мотивацію незаконних дій» [39].

Цікавою з науково-практичної точки зору уявляється класифікація злочинців, здійснена О. А. Мартиненком із використанням різних видів мотивації [119, с. 142–143]. Так, поіменований дослідник виділяє такі види спонукань при вчиненні умисних злочинів:

«а) корисливі, тобто спонукають до особистого збагачення;

б) прагнення підтримати рівень комфорту, що відповідає вимогам престижу у службовому або побутовому середовищі, до якого належить особа;

в) прагнення до підтримки мінімального життєвого рівня: свого та близьких;

г) підтримка елементарних життєвозабезпечуючих потреб особи як біологічної істоти (задоволення потреби в їжі, захисті від холоду тощо);

ґ) зневажливе ставлення до норм соціальної поведінки, які заважають здійсненню особистих планів, прагнень, бажань, амбіцій;

д) вороже ставлення до навколишнього світу, людей під впливом особистих невдач, заздрості, соціального дискомфорту тощо, в результаті чого виникає прагнення заподіяти зло оточуючим, навіть особисто не знайомим;

е) міжособистісні конфлікти (ворожість, образа, помста, ревнощі, заздрість);

є) аґресивність або жорстокість як самоціль, прояв перекрученої потреби в самоствердженні, самореалізації;

ж) націоналістичний екстремізм, релігійний фанатизм, інші форми групової солідарності, засновані на усвідомленні себе членом привілейованої групи, що має право на придушення в різних формах «чужинців»;

з) підпорядкування тиску авторитету, наказу, погрози (при збереганні можливості вибору поведінки);

и) ворожість до державного або суспільного ладу, прагнення насильно змінити його.

Головною перевагою цієї класифікації є спроба уявити інтегральні якості особи в сукупності біологічних, психологічних і соціальних ознак» [177, с. 170].

За твердженням іншого вітчизняного дослідника В. О. Тюніна, «просте математичне додавання негативних якостей особи ще ні про що не говорить. Тільки пошук типового в злочинній мотивації прояснює спрямованість спонукань, дає уявлення про співвідношення біологічних і соціальних потреб особи» [175, с. 154].

Вищенаведена класифікація з деякими видозмінами прийнятна для аналізу мотивації насильницької злочинної поведінки працівників правоохоронних органів.

Проведене нами дослідження дає підстави виділити чотири види мотивів злочинів, виходячи з особливостей антисоціальної спрямованості особи злочинця та співвідношення об’єктивного й суб’єктивного в детермінації насильницької злочинної поведінки працівників правоохоронних органів. Це, зокрема, такі мотиви, як:

1) відомчі;

2) корисливі;

3) морально-деформовані (професійні);

4) ситуативні.

Підтримуємо позицію О. А. Мартиненка та О. М. Ігнатова, що «така класифікація дозволяє виявити джерела мотивації, відповісти на питання, яким чином криміногенний вплив включається в механізм конкретної злочинної поведінки, та визначити першочергові заходи для проведення цілеспрямованої профілактичної роботи» [120, с. 63].

Відтак, послідовно надамо характеристику кожному виду із вищеназваних мотивів злочинної (в тому числі насильницької) поведінки працівників правоохоронних органів.

Відомчі мотиви пов'язані як із хибами функціонування правоохоронної системи загалом, так і корпоративними почуттями, котрі завжди позитивно сприймалися будь-яким соціумом. Проведений аналіз показав, що «особливістю цієї мотивації є впевненість співробітників у тому, що правопорушення, на які вони йдуть, необхідні для блага суспільства і держави або якимось чином виправдані їхніми інтересами» [128, с. 438].

Система оцінювання результативності діяльності працівників правоохоронних органів сама по собі виступає суттєвим чинником формування мотивів до протиправної поведінки. Це зумовлено тим, що в її основі закладено численні критерії, виконати які в повному обсязі на практиці майже неможливо. Оцінка здебільшого ґрунтується на абсолютних статистичних порівняннях, а також орієнтується на найвищі показники окремих підрозділів, зокрема щодо виявлення кримінальних правопорушень.

Попри постійні декларації про пріоритет захисту прав і законних інтересів громадян, що звучать на службових нарадах, фактично діяльність правоохоронців орієнтована переважно на досягнення високих показників у виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим виникає ситуація, за якої зменшення кількості зареєстрованих кримінальних діянь автоматично підвищує статистичний показник їх розкриття. Наслідком цього є неофіційна «оцінка доцільності» відкриття провадження ще на етапі розгляду заяви про правопорушення.

За таких умов працівники правоохоронних органів нерідко вдаються до перевищення службових повноважень, застосування незаконних методів під час затримання осіб тощо. При цьому вчинення подібних дій (у тому числі насильницьких злочинів) часто не супроводжується усвідомленням їх правових наслідків, оскільки вони сприймаються як складова частина повсякденної професійної діяльності. Окремі посадовці, маючи підтримку з боку керівництва,

практично не побоюються притягнення до відповідальності. У деяких випадках до зазначених мотивів додається прагнення утвердити власну перевагу над громадянами.

Формування відомчої мотивації значною мірою підтримується явищем так званої «взаємної відповідальності» (кругової поруки), яка створює ілюзію безкарності та сприяє байдужому, недбалому ставленню до службових обов'язків.

У зв'язку з цим професійна деформація працівників правоохоронних органів, що зазвичай пов'язана з реалізацією владних функцій, проявляється у таких формах: 1) формування переконання у необмеженості власних повноважень та почуття вседозволеності; 2) систематичне порушення норм чинного законодавства й службових інструкцій, прояв правового нігілізму; 3) суб'єктивне, довільне тлумачення законодавчих норм, маніпуляції правовими поняттями (явище правової легісломанії); 4) викривлене розуміння правомірної поведінки; 5) втрата впевненості у результативності протидії злочинності; 6) прагнення до домінування, нав'язування власної волі, приниження честі, гідності та прав інших осіб; 7) нетерпимість до альтернативних думок, критики та зауважень; 8) нездатність визнавати й аналізувати власні помилки, відсутність готовності до їх виправлення; 9) надмірна орієнтація на думку керівництва, що супроводжується підлабузництвом; 10) трансформація здорового корпоративного духу у переконання у власній винятковості та прагнення будь-якою ціною відстояти так звану «честь мундиру».

Корисливі мотиви. Останніми роками простежується тенденція до неухильного зростання корисливих мотивів службових кримінальних правопорушень (у межах об'єктивної сторони яких наявні й насильницькі дії, як приклад, – ч. 2, 3 ст. 365 КК України), що зумовлено погіршенням матеріального становища працівників правоохоронних органів та деформацією їхніх ціннісних орієнтацій. Можна погодитися з думкою, що «посилання на корисні засади ширше, ніж посилання тільки на корисні мотиви» [5, с. 32].

У структурі криміногенної мотивації окремих працівників правоохоронних органів провідне місце посідають корисливі спонукання, які набувають форми патологічного прагнення до матеріального збагачення. Цей тип мотивації ґрунтується на домінуванні утилітарно-егоїстичних цінностей: грошова вигода, володіння матеріальними ресурсами, статусні переваги, які асоціюються з економічною успішністю, – усе це витісняє з морально-професійної свідомості категорії обов'язку, честі, справедливості та служіння суспільству.

Правоохоронці, поведінку яких детермінують подібні настанови, схильні до вчинення насильницьких злочинів у поєднанні з корисливими цілями або під впливом корисливих мотивів. Такі особи здебільшого характеризуються стабільною внутрішньою готовністю до порушення правових норм, що уможливлює реалізацію протиправних дій заради особистої вигоди.

Морально-деформовані (професійні) мотиви характеризуються негативним ставленням індивіда до загальнолюдських цінностей, державних структур та існуючого економічного устрою. У їхній основі лежать вибіркові ціннісні орієнтації та незадоволені соціальні потреби, що супроводжуються відсутністю позитивно спрямованих інтересів. Така мотивація відзначається чіткою антисуспільною спрямованістю, переконаністю в абсолютній правоті власних принципів, що іноді наближається до рівня фанатизму, а також ретельним плануванням та організацією злочинних дій. Представники з подібними установками часто виконують роль лідерів або активних учасників у структурованих злочинних угрупованнях.

Професійна деформація працівників правоохоронних органів виникає внаслідок безпосереднього і тривалого контакту з криміногенним середовищем. Для цієї форми характерні такі прояви: використання в комунікації з колегами та суб'єктами професійної діяльності неналежної лексики, зокрема вульгаризмів і образливих прізвиськ; систематичне застосування професійного жаргону, який сприймається як дієвий інструмент виховного впливу на об'єкти діяльності; прояви відкритого або прихованого ворожого ставлення до об'єктів, що

варіюється залежно від їх соціального чи службового статусу; вчинення дій, що супроводжуються грубістю, а також моральним та фізичним приниженням гідності інших осіб; схильність до формалізованих, стереотипних дій, що виконуються за шаблоном.

Також досить значна кількість різноманітних факторів і обставин визначає злочинну поведінку окремих працівників правоохоронних органів. За результатами проведеного дослідження можемо умовно поділити їх на дві групи: особистісні, які характеризують психологічний стан працівника, що вчинив насильницький злочин, та зовнішні, які впливають на правопорушника, – зовнішнє середовище (колектив, суспільство тощо).

Особистісні фактори, які можуть впливати на злочинну поведінку працівника, включають його соціальну спрямованість, морально-психологічні якості, рівень професійної підготовленості, інтелектуальні, вольові та емоційні особливості, а також біологічні особливості.

Зовнішні фактори, які можуть впливати на поведінку працівника правоохоронного органу, включають ставлення суспільства до закону, дотримання принципів та цінностей у колективі, реакцію колективу на порушення правових норм, а також вплив стереотипів поведінки та поглядів у найближчому оточенні працівника.

Забезпечення повного визначення і вивчення таких факторів, що впливають на вияви протиправної поведінки деяких працівників правоохоронних органів, допоможе знайти оптимальні шляхи їх декриміналізації. Перш за все, необхідно проаналізувати соціальну спрямованість особистості, її моральне обличчя, світогляд, мотиви та життєву позицію. Ці якості, на думку фахівців, «слід ретельно вивчати на етапі відбору кандидатів на службу до правоохоронних інституцій. Важливо переконатися, що моральна позиція майбутнього працівника відповідає таким цінностям, як справедливість, обов’язок, честь, порядність, добро, колективізм, громадянська мужність» [43].

Явно, людям з антисоціальною спрямованістю властиві байдужість або навіть негативне ставлення до більшості охоронюваних законом соціальних цінностей. Морально-психологічно їм притаманні егоїзм, жадібність, надмірні потреби, ігнорування загальнолюдських принципів й інтересів інших, готовність до агресивних посягань, неспроможність до співчуття тощо.

Наприклад, *дільничний офіцер поліції Долинського територіального відділу поліції УНП в Кіровоградській області М., повертаючись автомобілем додому, взяв у якості пасажира громадянку П., яку, заїхавши до лісосмуги, зґвалтував. Після погрози П. повідомити про це у поліцію, М. почав бити її ногами та гумовим кийком, поки вона не померла. Згодом М. залучили до слідчо-оперативної групи по розкриттю цього злочину, але через незадовільні результати службової діяльності за рішенням атестаційної комісії його звільнили з поліції. У подальшому М., маючи боргові зобов'язання перед своїм приятелем Т., зайшов до останнього з проханням відстрочити повернення боргу та надати новий кредит, але, дізнавши відмову, кілька разів ударив Т. металевим прутом, від чого той втратив свідомість. Після зґвалтував дружину Т., забрав велику суму грошей і втік. За вироком суду М. засуджений до 14 років позбавлення волі* [92].

До несприятливих умов діяльності, які впливають на емоційний стан працівників правоохоронних органів, за результатами проведеного дослідження відносимо такі: агресивність комунікативного середовища на різних рівнях взаємодії – від конкретних людей, груп до суспільства в цілому, як у відносинах із правопорушниками, так і з лояльними громадянами і навіть у колективі колег; великі фізичні й психічні навантаження; висока відповідальність за прийняті рішення, нерідко загроза життю і здоров'ю; низька соціальна захищеність працівника та його сім'ї. До цього слід додати тривале перебування у стані психічного напруження; нелімітованість робочого дня з нестабільним графіком роботи (служби); жорсткі часові обмеження вирішення професійних завдань; підвищену соціальну відповідальність за професійні помилки; конфліктність більшості професійних дій.

Адже, як показує вивчення спеціальної літератури, «основою будь-якої професійної структури є людина, наділена особливостями, тому процеси адаптації до складних умов праці й застосування отриманих знань і досвіду на практиці потребують значних зусиль, коли важливо не тільки засвоїти певні алгоритми професійної діяльності, а й сформувати професійну готовність до неї в працівників правоохоронних органів» [113, с. 239].

Аналіз психологічних особливостей особистості у процесі адаптації до екстремальних умов діяльності свідчить, що незалежно від інтенсивності психоемоційних навантажень динаміка психологічних характеристик в основному має негативний характер. За даними сучасних досліджень, «тільки 25 % військовослужбовців, які беруть участь у збройних конфліктах і локальних війнах, адекватно реагували на бойову обстановку і були спроможні вести активні бойові дії. В інших відбувається дезорганізація психічної діяльності, причому в 10–25 % особового складу розвиваються гострі реактивні психози, у 35 % – стійкі психічні порушення, що можуть зберігатися протягом всього життя» [137, с. 17].

Необхідно пам’ятати, що воєнні (бойові) дії спричиняють моральну деформацію працівників правоохоронних органів. Наприклад, поліцейські повинні працювати в напружених та екстремальних умовах, особливо під час воєнного стану. Їхня діяльність у бойовій обстановці супроводжується постійним стресом високої інтенсивності, що може призвести до змін у психіці, які негативно впливають на їхню ефективність як у бойових, так і в мирних умовах. Зайва енергія може виявитися у формі невмотивованої агресії по відношенню до невинних людей, включаючи рідних. Це може також впливати на самопочуття співробітника, спричиняючи порушення сну, погіршення настрою, зниження життєвого тонусу, зловживання алкоголем і наркотиками тощо.

Ситуативні мотиви. Якщо попередні типи мотивів характеризуються чітко вираженою професійною та моральною деформацією особистості, що проявляється у прагненні реалізувати власні «принципи» або задовольнити

корисливі чи інші базові потреби, то для ситуативного типу основним чинником виступає конкретна життєва обставина. Ця обставина часто має не просто конфліктний, а гостро конфронтаційний характер, де реальний стан речей різко суперечить очікуванням або нормам. Різного роду негаразди на робочому місці, образи, погрози, провокації, складна сімейна ситуація чи навіть випадкове поєднання несприятливих життєвих факторів можуть виступати тригером, який спонукає до вчинення насильницького злочину.

Запропонована класифікація мотивів має певний умовний характер і не відображає повного спектру особистісних характеристик працівників правоохоронних органів, які вчиняють насильницькі злочини. Існують також перехідні типи, які являють собою варіації наведених категорій. Окрім того, жодна класифікація не може повністю врахувати всю складність та багатогранність людської поведінки. Утім, практична цінність типології полягає у здатності інтегрувати особистісні риси правопорушника, розкривати їх сутність та формувати методологічні орієнтири для запобіжної роботи.

Діяльність, спрямована на запобігання злочинності, багато в чому залежить від типології особи, яка вчинила злочин, що, за твердженням С. Ф. Денисова, «...є одним із методологічних принципів аналізу особистості» [53]. Типологія виступає фундаментом для розроблення методик прогнозування індивідуальної злочинної поведінки та впровадження диференційованих, а також індивідуалізованих заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

Метою використання типології є порівняльне вивчення найсуттєвіших відмінних ознак тих чи інших об’єктів, у нашому випадку – працівників правоохоронних органів, які вчинили насильницькі злочини. За твердженням С. А. Шалгунової, «потреба визначення типології особистості злочинця виникає у зв’язку з важливістю систематизації різних властивостей і ознак такої особистості з метою побудови узагальненої моделі. У свою чергу, моделі не лише характеризують найсуттєвіші властивості й ознаки певних типів

злочинців, а й дозволяють передбачати злочинну поведінку індивідів, близьких за своїми характеристиками моделі, що описується» [186].

Результати дослідження свідчать про те, що серед працівників, які вчинили різноманітні насильницькі злочини, у тому числі й загальнокримінального характеру, відсутні особи зі стійкою антигромадською орієнтацією. Це пояснюється передусім достатньо жорстким відбором на службу в правоохоронні органи, коли обов'язковою умовою для вирішення цих питань має бути бездоганна правова репутація і стійка правослухняна поведінка бажаючого.

В основу кримінологічної типології особистості треба покласти суб'єктивні, внутрішні мотиви злочинної поведінки. Це, звичайно, не означає ігнорування інших факторів, що сприяють вчиненню злочинів, але коли йдеться про особистість, то основним стимулом її діяльності завжди залишається мотив. Більше того, стійкість антигромадської спрямованості обґрунтовано пов'язується зі змістовною стороною особистості працівника правоохоронного органу, який вчинив насильницький злочин. Чим стійкішою є антигромадська спрямованість особистості, тим сильніше виявляється в ній протиправний характер поведінки, і навпаки. У цьому випадку загальна картина особистості працівника, який вчинив злочин, виступає основою для виокремлення відповідних типів правопорушників.

Із метою швидкої ідентифікації, виявлення й вчасного зупинення деструктивних мотиваційних нахилів, за ступенем суспільної небезпечності та кримінальної активності необхідно виокремити такі основні типи працівників правоохоронних органів, які схильні до вчинення насильницьких злочинів:

1) *ситуативні* складають 28 % (працівники, які не становлять суспільної небезпеки, але можуть бути дуже залежними від конфліктних ситуацій, які можуть призвести до вчинення кримінальних правопорушень).

Такі працівники можуть бути охарактеризовані як позитивні або нейтральні, але водночас неспроможні стримувати себе в конфліктних, напружених, раптових ситуаціях і не можуть передбачити наслідки своїх дій.

Серед них варто звертати увагу на сангвініків (швидкість та обдуманість рішень, рішучість і сміливість), холериків (неусвідомлена рішучість та сміливість, але з непідзвітним страхом) та меланхоліків (короткочасна рішучість та сміливість у подоланні перешкод) із розподілом на підтипи: а) постійний; б) ситуативно-вибуховий; в) накопичувально-афектний;

2) *агресивні* (50 %) – правоохоронці з нестійкою психікою, активні до протиправних вчинків, не дотримуються морально-правових норм, схильні до вживання алкогольних напоїв, проявів агресивно-насильницької поведінки на службі.

Особи цього типу демонструють занижену оцінку суспільної небезпеки таких дій, як незаконне затримання, застосування фізичного впливу до підозрюваних, рукоприкладство стосовно затриманих та інші форми перевищення повноважень. Результати дослідження свідчать про те, що понад 40 % респондентів визнають доцільність використання будь-яких засобів, зокрема й незаконних, задля розкриття злочину. Близько 50 % опитаних виправдовують подібні дії у виняткових обставинах, що, на їхню думку, вимагають особливих підходів. Значна частина осіб, які вчиняють подібні правопорушення, сприймають свої дії як звичне явище службової практики: 50 % вважають їх поширеними, 20,5 % – такими, що досить часто супроводжують професійну діяльність, а 12,8 % – радше нормою, аніж винятком. Лише 6,4 % респондентів розцінюють власну поведінку як малопоширену або таку, що носить переважно епізодичний характер.

У особистостей, віднесених нами до цієї групи, рівень загальноосвітньої і професійної підготовки дещо нижчий, ніж у «ситуативних». Разом із тим, прагнення до влади, бажання зайняти по можливості вище посадове становище з подальшою перспективою росту по службі в них виражене набагато сильніше. До переважаючих рис їхнього характеру можна віднести добре видиму індивідуальність, велику заповзятливість та ініціативність, стійкість системи поглядів, які вони вважають вирішальними для досягнення поставленої перед собою мети. Вчиняючи злочини, такі працівники керуються прагненням

показати свою повну перевагу над громадянами і, насамперед, тими, хто вступив у конфлікті із законом. Перебуваючи на хорошому рахунку в керівництва, вони не бояться викриття, вважаючи, що звинуватити їх, базуючись на свідченнях осіб, які раніше заплямували себе порушеннями закону, дуже складно. Більшість із них вважає, що порушення закону в умовах протиборства (конфлікту) з правопорушником не просто можливі, а й потрібні. Тому, при наявності такого роду ситуацій, вони найчастіше перевищують свої повноваження, надмірно застосовуючи фізичну силу чи спеціальні засоби без крайньої потреби тощо. При вчиненні дій, описаних вище, такі особи майже не замислюються про наслідки, оскільки сприймають їх як невідворотні результати службової діяльності. Для виправдання своїх злочинних дій винні здебільшого посилаються на неправильне розуміння інтересів служби. Порушуючи закон, зневажаючи права та інтереси громадян, вони виходять із того, що кінцевий результат – розкриття злочину – переважить допущені ними процесуальні порушення та виправдає протиправні дії. Такий фактор, на нашу думку, у більшості випадків опосередковує собою негативну практику прийняття рішення про затримання осіб, які вчинили злочини, тоді, коли можна було б обійтися іншими засобами;

3) *злісні* (22 %) – працівники правоохоронних органів, у яких яскраво виражена агресивно-насильницька направленість (антигромадська спрямованість, цинізм, жорстокість, озлобленість, егоцентризм, роздратованість, нездатність до співпереживання і співчуття, орієнтація на власні інтереси та потреби, необґрунтована ворожість у відносинах з оточенням, деформація морально-етичної сфери, підвищена емоційна нестійкість, афективна ригідність, низький рівень самоконтролю), створення конфліктних ситуацій, провокування оточуючих, у тому числі в умовах відсутності яких-небудь суперечностей.

Зазначимо, що вищенаведена типологія має умовний характер і не охоплює усієї різноманітності особистісних властивостей злочинців із числа працівників правоохоронних органів. Однак її практична цінність полягає, за

нашим переконанням (яке ґрунтується на результатах проведеного дослідження), в тому, що вона вміщує особистісні якості злочинця, відображає їх сутність і дає певні орієнтири для здійснення запобіжної діяльності.

Підводячи підсумки підрозділу, зазначимо, що серед працівників правоохоронних органів, винних у вчиненні вбивств і заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, досить велику групу (більше 70 %) складають особи, які вчинили ці злочини в результаті гострої конфліктної ситуації, що виникла здебільшого раптово. Причому у кожному п’ятому випадку поведінка винних була спровокована неправомірними і брутальними діями самих потерпілих. Однак таких осіб не варто розглядати як ситуативних чи агресивних злочинців, оскільки факт вчинення деяких тяжких (особливо тяжких) злочинів, наприклад, убивств, – не може прямо залежати від конкретної життєвої ситуації. Мають братися до уваги поведінка злочинця як до вчинення злочину, так і після нього. Як показало наше дослідження, у осіб, винних у вчиненні злочинів насильницького характеру, як правило, спостерігалися зниження ефективності професійної діяльності та певні зміни морально-психологічних якостей. Це найчастіше відбивається в загрубінні почуттів, розвитку бездушності й байдужості, конфліктності, дратівливості, наростанні неврівноваженості тощо. Такі розлади є наслідком тривалого впливу стресових факторів (воєнний стан, екстремальність і постійний ризик, майже щоденні конфлікти з правопорушниками, неврегульованість наднормативної роботи, не завжди чітка визначеність та виконання функцій, що далеко сягають за рамки посадових обов’язків). Це дуже характерно для осіб, які безпосередньо контактують із криміналітетом, особами з аморальною поведінкою (працівники спецпідрозділів, патрульної служби, карного розшуку та ін.). У свою чергу, постійна гранична фізична та психічна напруга досить часто супроводжуються зміною стратегії поведінки, спрямованої, передусім, на пом’якшення негативного впливу стресових факторів (вживання спиртних напоїв, наркотичних чи психотропних речовин, зміна комунікативних функцій тощо). Тому цілком закономірно, що факту вчинення працівниками правоохоронних

органів убивств, зґвалтувань, насильницьких дій, хуліганства чи заподіяння шкоди здоров'ю громадян у більшості випадків передує надмірне вживання спиртних напоїв.

Для незначної частини (близько 5 %) насильницьких злочинців, а точніше – вбивць, мотиваційна сфера має яскраво виражений антигромадський характер. Це, як правило, проявляється у випадках вчинення вбивств на замовлення чи вбивств із корисливих мотивів.

Викликають певний інтерес дані психологічних досліджень щодо працівників, які вчинили зґвалтування. Їм властиві такі риси, як схильність до домінування й подолання перешкод, зниження почуття чуйності до інших людей, імпульсивність і ригідність. Для них також характерні некритичне сприйняття впливу оточення, невміння контролювати свої вчинки, сліпе наслідування тощо. Причому останнє дуже яскраво проявляється при вчиненні групового посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи. У свою чергу, характер вчинених злочинів свідчить про те, що самоствердження злочинця в чоловічій ролі домінує над суто сексуальними мотивами злочину.

2.3. Детермінанти, що сприяють вчиненню насильницьких злочинів працівниками правоохоронних органів

Злочинність зумовлена детермінантами, які пов'язані різними явищами та процесами, впливають на виникнення та існування кримінальної протиправності. Кожна кримінально-протиправна дія спричинена власними детермінантами, які зумовлюють конкретний вид злочинності. Як наголошує В. І. Тимошенко, «взаємозв'язок і взаємозалежність факторів, що визначають злочинність і окремі кримінальні правопорушення, свідчать про багатозначність причин злочинності та індивідуальної протиправної поведінки. Конкретне кримінальне правопорушення має свої причини, які відрізняються від інших

явищ і процесів і створюють більшу ймовірність вчинення злочину конкретною особою в певних обставинах» [168, с. 372–373].

Поняття детермінації, як зазначає А. П. Закалюк, «відображає діалектичну суттєву властивість реального буття – загальний зв'язок, взаємозалежність та взаємообумовленість предметів, явищ, процесів. Відповідно до цього, детермінація злочинності – це вся сукупність явищ, процесів, фактів, виявів, із якими вона взаємопов'язана та якими вона обумовлена. Через складність низки положень теорії детермінації, неможливість через високий рівень наукової абстракції перевірити їх емпіричним шляхом, багато питань пізнання та розуміння детермінації суспільних процесів та утворень ще не утвердилися в науці, не отримали надійної і точної інтерпретації в галузевих науках, зокрема в кримінології. Тому інколи через незнання або складність пізнання пропонуються спрощені підходи, ігноруються вимоги точності та предметності. Прикладом такого підходу є зведення системи і механізму детермінації до комплексу факторів без точного та предметного визначення їхніх складових та функціональної детермінуючої ролі останніх. Детермінація – це форма спрямованого зв'язку, коли один об'єкт визначає інший, можливо, ще не обумовлює і тим більше не спричинює його, але між ними є детерміністична залежність. Детермінізм означає зв'язок, що проявляється у залежності речей (властивостей речей і відносин між ними, подій, процесів, станів) у їх існуванні та зміні від будь-яких факторів» [64, с. 186–187].

У свою чергу, «кримінологічна детермінація – це один із видів соціальної детермінації, який входить до загальної системи детермінації подій і явищ у природі та суспільстві. Цей вид детермінації є частиною універсального зв'язку явищ» [131, с. 10].

Як зазначає Ю. В. Орлов, «процес взаємодії різнорідних соціальних та природничих факторів (детермінант) має своїм наслідком існування злочинності, її систематичне відтворення, появу новітніх її різновидів, форм прояву, негативних зміни у стані (зростання рівня, ускладнення структури, географії тощо). Кримінологічне вчення про детермінацію злочинності виходить

із розуміння комплексності, системності, багаторівневості та безперервності процесу відтворення злочинності. Структурування та формалізація наукового знання про нього відбувається з використанням низки базових категорій: детермінанти злочинності, детермінаційні зв'язки тощо» [130, с. 308].

Натомість, як наголошує С. І. Нежурбіда, «кримінологічна детермінація є одним із аспектів соціальної детермінації. Механізм детермінації включає як причини, так і умови (кореляти). Детермінізм виражає залежність між явищами, предметами, процесами та різними видами зв'язків між ними. Причинність показує генетичний зв'язок між наслідком і конкретною причиною як основним фактором його виникнення. Категорія причинності включає причину, умову, наслідок (результат), зв'язок між причиною та наслідком (умовою і причиною, умовою і наслідком), а також зворотній зв'язок між наслідком і причинами (умовами)» [126].

Установлення причин конкретного кримінального правопорушення передбачає ідентифікацію чинників, що зумовлюють його виникнення. Процес учинення кримінально-протиправного діяння зазвичай розпочинається з формування мотиваційної установки, прийняття відповідного рішення, а також визначення мети та засобів її досягнення. До умов, що сприяють проявам злочинності, відносять сукупність обставин, які забезпечують можливість або полегшують реалізацію кримінального наміру, зокрема в контексті взаємодії з об'єктом та предметом посягання.

Терміном «причина» (лат. «causa») позначають явище, дія якого створює, визначає чи викликає інше явище. Останнє називають наслідком. Причина породжує наслідок, але вона не може бути реалізована без наявності умов. Умови – це сукупність об'єктів (речей, процесів, відносин), необхідних для виникнення, існування або зміни певного обумовленого об'єкту. Умови самі собою не породжують наслідки, але сприяють, полегшують формування і дію причин. Причинність являє собою такий об'єктивний зв'язок явищ, завдяки якому одне діяння, будучи причиною, неминуче тягне за собою зміни в об'єкті,

що називається наслідком. Внутрішній механізм причинності є процесом взаємодії причини і наслідку.

Причина, яка виступає рушієм певного процесу та формує його зміст або окремі ознаки, у науковій площині може розглядатися як фактор. У контексті результату чи наслідку ця причина набуває значення детермінанти, тобто об'єктивної умови, що зумовлює виникнення відповідного явища.

Низка вчених розглядає причину як «один із факторів, необхідних для настання наслідку» [71; 103]. Інші – як «взаємодію умов, які з необхідністю призводять до настання наслідку» [79]. У другому випадку причина розглядається як сам зв'язок, а не як один із елементів зв'язку. Зв'язок відбувається між умовами. Умова не породжує наслідок, але необхідна для дії причини. При цьому, підкреслює О. О. Кваша, «при вчиненні умисних кримінальних правопорушень вирішальну роль зазвичай відіграє антигромадська установка, тоді як при вчиненні необережних кримінальних правопорушень зростає роль життєвої ситуації» [79, с. 335].

У кримінології під причинами і умовами злочинності розуміють «соціальні, економічні, нормативно-правові, організаційні, моральні, психологічні, технічні, екологічні та інші негативні явища і процеси, що зумовлюють злочинність та сприяють її проявам» [168, с. 372–373].

Отже, детермінація постає як система взаємозв'язків, що охоплює різноманітні форми впливу та залежності – спричинення, опосередкування і обумовлення. Серед усієї сукупності детермінант провідне значення мають саме причини, які безпосередньо зумовлюють виникнення явища, та умови, що створюють сприятливе середовище для його реалізації. Проведений аналіз розуміння детермінації сприяє розподілу причин та умов, що сприяють вчиненню насильницьких злочинів працівниками правоохоронних органів, із подальшим розробленням, вибором заходів запобігання.

Традиційно в кримінології увесь масив криміногенних факторів прийнято розподіляти за своїм змістом на такі основні види, як економічні, соціальні (соціально-політичні), соціально-психологічні, правові, організаційно-

управлінські, ідеологічні [96; 97; 99; 100; 101]. Приймаючи такий поділ, додатково за сучасних умов виокремлюємо й воєнно-політичні фактори.

Початок збройної агресії російської федерації проти України у 2014 р., яка переросла у війну на всій території нашої держави у лютому 2022 р., негативно позначилася на політичній, економічній, соціальній та соціально-психологічній сферах України. Це відкрило нову еру стимульованих міжнародних конфліктів, посилило дію наявних негативних чинників у міжнародному безпековому середовищі та спричинило додаткові руйнівні тенденції, порушивши міжнародно-правові засади світового порядку. «Війна стала довгостроковим чинником впливу на національну безпеку нашої країни в усіх її сферах. Сьогодні – це частина української політичної, економічної, воєнної та соціальної реальності» [57, с. 98]. За таких умов залишається не розробленою концепція державної політики щодо запобігання злочинності, внаслідок чого відсутня злагоджена система органів, які здійснюють запобіжну діяльність.

Сучасний стан соціальних, економічних, політичних змін у суспільстві має вплив на особистісні особливості українців. Разом зі зростанням національної самосвідомості та патріотичного настрою громадян нашої країни, можуть виникати прояви негативних явищ, обумовлених воєнним станом.

Так, виділяючи *воєнні* фактори в контексті впливу на криміногенну обстановку в Україні, сучасний український кримінолог професор Ю. В. Орлов розуміє під ними «ті обставини фізичної (онтологічної, екзистенційної) та соціальної (метафізичної, конструктивістської) дійсності, які безпосередньо та/або опосередковано пов’язані з негативними наслідками розв’язаної росією повномасштабної війни проти України» [132, с. 175]. Також на важливості врахування воєнних факторів як при оцінюванні наявної криміногенної обстановки, так і при розробленні й застосуванні заходів запобігання кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану наголошує інший представник вітчизняної кримінологічної науки професор І. Г. Богатирьов [23, с. 53–64]. У свою чергу, вчені Державного науково-дослідного інституту МВС України (М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик,

І. В. Наумова та ін.) ведуть мову про такий стратегічний рівень детермінації кримінально-протиправної поведінки, як воєнно-політичні фактори [87, с. 7-11].

Зокрема, втрата дому, втрата близьких або знайомих, зміна місця проживання, загроза життю та існуванню дітей – все це може спричиняти особистісну тривогу, фрустрацію, агресію тощо.

Тому за сучасних умов особливої актуальності набуває питання забезпечення захисту від усіх форм насильства та переслідувань, зокрема в умовах затяжних збройних конфліктів, коли суттєво зростає ризик потрапляння жінок і дівчат у ситуації торгівлі людьми, сексуального насильства та зґвалтування. Це зумовлює необхідність розроблення та впровадження відповідних законодавчих механізмів, здатних враховувати специфічні потреби жінок і дівчат, особливо представниць уразливих категорій: біженок, внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від насильства за ознакою статі, жертв сексуального насильства, пов’язаного з конфліктом, а також жінок-комбатантів і ветеранок, які задіяні у сфері медичної, психологічної та гуманітарної допомоги. Окрім того, важливо забезпечити повноцінну участь жінок у процесах економічного відновлення, перехідного правосуддя та миробудування в конфліктних і постконфліктних контекстах.

Говорячи про *економічні* фактори детермінації злочинності працівників правоохоронних органів, слід одночасно враховувати той факт, що між економікою та злочинністю немає повних і прямих кореляцій. Аналіз насильницьких злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів, та динаміки змін у розмірі грошового забезпечення не виявив повних і прямих кореляцій за останні роки, що вказує на те, що економічні фактори не мають розглядатися в детермінації насильницької злочинності працівників правоохоронних органів як домінуючі.

Окремо слід звернути увагу й на *соціальні* фактори в частині сімейно-побутової сфери. Детермінація насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів у сфері сімейно-побутових відносин, багато в чому співпадає з детермінацією насильницьких злочинів, що

вчиняються в цій сфері взагалі. Д. М. Тичина наголошує: «...агресивні установки припускають готовність кривдника діяти агресивно у конкретних побутових ситуаціях, обставинах, при певній поведінці члена сім'ї. Агресивні стереотипи є стійкою ворожою поведінкою, повторюваною в незмінному вигляді. Звідси народжуються такі риси особистості, як агресивна поведінка. Всі вчинки оточуючих сприймаються як небезпечні, загрозливі особистості. Поведінкою особи в таких ситуаціях управляють агресивні установки і стереотипи» [171].

Варто відмітити й сімейні конфлікти, що виникають на підставі невдоволення дружини й близьких родичів соціально-економічним статусом працівника правоохоронного органу. Насамперед, причиною постійних конфліктів і сварок у родині є постійний дефіцит матеріальних коштів, нерозв'язаність соціально-побутових проблем (погані житлові умови), які не вирішуються. Окрім стресів, нервових потрясінь, постійної дратівливості, результатом таких сварок нерідко є розлучення.

За даними сучасних досліджень, «у сімейно-побутовій сфері вчиняється переважна більшість таких злочинів, як умисних вбивств, побоїв і мордувань, умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень (+23,2 %), умисних легких тілесних ушкоджень (+28,1 %), зґвалтувань, сексуального насильства, примушування до вступу в статевий зв'язок (+17,8 %)» [171].

Основне значення в генезисі злочинів у сфері сімейно-побутових відносин має безпосередня конфліктна ситуація, у якій відбувається зіткнення протилежних характерів, інтересів, прагнень. Конфлікт може виникнути з будь-якої незадоволеної потреби.

Нерідко соціальна роль працівника правоохоронного органу в межах сімейного середовища стає чинником, що спричиняє застосування насильства щодо інших членів сім'ї з метою демонстрації власної переваги. У таких випадках простежується виразна індивідуалістична настанова, яка проявляється у прагненні до домінування, що реалізується шляхом фізичного або психологічного тиску. Подібна поведінка часто ґрунтується на викривленому уявленні, здебільшого з боку чоловіків, про своє нібито невід'ємне право

контролювати сімейне життя. Таке самоствердження нерідко набуває форм насильницького встановлення влади над дітьми або іншими членами сім'ї, слугуючи інструментом для підвищення самооцінки та авторитету правопорушника в межах найближчого соціального оточення.

Розглядаючи питання детермінації насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів у сфері сімейно-побутових відносин, необхідно звернути увагу на потужний вплив використання табельної вогнепальної зброї. Відсутність належного контролю з боку керівництва за використанням працівниками зброї та спецзасобів уможливлює непоодинокі випадки, особливо у воєнний час, коли працівники не здають зброю черговому, а залишають її при собі і в позаслужбовий час.

У загальному, *соціально-економічні* фактори не лише впливають на рівень тривожності та відчуженості працівників правоохоронних органів, породжуючи такі найбільш тяжкі форми девіацій, як алкоголізм, наркоманія, суїцид із властивою для них аутодеструктивною спрямованістю (особливість яких полягає в тому, що жертвами їх руйнівного потенціалу стають не тільки самі винуваті, а й ті, хто опиняються у безпосередній близькості від них), а й відіграють суттєву опосередковану роль у детермінації насильницьких злочинів.

Говорячи про вплив соціально-економічних, ідеологічних факторів, неможливо не розглянути основні, безпосередньо пов'язані з ними *політичні* фактори. У нових соціально-економічних умовах механізм боротьби зі злочинністю почав давати збої. Джерелами даної проблеми певною мірою є численні помилки та прорахунки в управлінні державою, перевага групових, кланових інтересів над національними. У контексті політичної нестабільності, за умов фактичного заступництва з боку вищих адміністративно-управлінських структур, в економічній сфері активізуються деструктивні процеси, у результаті яких масштабна корупція створила сприятливий фон для поширення безлічі правопорушень.

Сутність *правових* детермінант полягає в тому, що вони сприяють формуванню негативної правосвідомості, складовою якої виступає зневажливе

ставлення до кримінально-правової заборони взагалі, життя, здоров'я, власності тощо. Отже, норми конституційного, цивільного, адміністративного, трудового та іншого законодавства недостатньо ефективно формують шанобливе ставлення до цих суспільних інститутів. За останні роки в цьому напрямі докладено значних зусиль, однак формування позитивної правосвідомості та правової культури, які будуть міцно вбудовані у громадську матерію, є тривалим процесом [118].

Але в контексті предмету дослідження варто підтримати окремих учених-кримінологів [16] й наголосити, що злочинну насильницьку поведінку працівників правоохоронних органів визначають різні фактори, які можна поділити на *суб'єктивні* (психологічний стан правопорушника, зовнішні прояви поведінки – агресія–насильство) та *об'єктивні* (вплив оточення та середовища). Розглянемо ці групи факторів детальніше.

Суб'єктивні. Серед факторів детермінації насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, значна роль належить *вадам правової культури працівників*. Правова культура працівників як ядро професійної культури – це насамперед певний рівень (стан), сукупність характеристик правосвідомості, який характеризується такими властивостями, як знання права, повага до Закону, позитивна установка щодо повсякденної правомірної поведінки. Окрім того, правова культура включає в себе саму, безумовно, правомірну поведінку [52, с. 310]. Роль правової культури працівників правоохоронних органів важко переоцінити, оскільки її відсутність або окремі вади породжують моральні дилеми, неадекватне розв'язання яких найчастіше призводить до насильства і жертв [74].

Криміногенні фактори, що входять до цієї групи, перш за все пов'язані з недостатньою професійною культурою правоохоронців. Надзвичайна важливість професійної культури працівників правоохоронних органів пов'язана з її функціями, серед яких спеціалісти вказують: «формування почуття моральної та юридичної відповідальності; дотримання сформованого позитивного стереотипу поведінки; вироблення моральної обґрунтованості

службових взаємовідносин; готовність виконувати службовий обов'язок; вироблення культури професійних дій; недопущення професійної деформації; застереження від проявів бюрократизму» [134, с. 61].

Соціальна спрямованість особистості, її моральне обличчя, світогляд, мотиви та життєва позиція і мета – важливі якості людини, які потрібно ретельно вивчати передусім на стадії відбору кандидатів на службу до правоохоронних органів. Важливо переконатися, що моральна позиція майбутнього працівника невіддільна від таких категорій, як справедливість, обов'язок, честь, порядність, добро, колективізм, громадянська мужність.

Не таємниця, що певна частина тих, хто виявив бажання поступити на службу до правоохоронних органів, на жаль, переслідує далеко не патріотичні мотиви. У приватних бесідах із кандидатами на службу (особливо з числа тих, хто намагається вирішити цю проблему за допомогою протекції, а тому відвертіше розповідає про справжню мету свого бажання займатися правоохоронною діяльністю), виявилось, що частина з них переслідує або корисливі мотиви, або прагнення таким чином реалізувати своє прагнення до влади над людьми.

Очевидно, що особам із вираженою антисоціальною орієнтацією притаманна байдужість або навіть негативне ставлення до суспільно значущих цінностей, які охороняються правовими нормами. У морально-психологічному аспекті такі індивіди, як правило, характеризуються прагненням до особистої вигоди, завищеними матеріальними й соціальними потребами, нехтуванням загальнолюдськими принципами, егоцентризмом, схильністю до агресивної поведінки, відсутністю емпатії, неспроможністю критично оцінювати власні дії та адекватно реагувати на зауваження чи критику з боку інших.

Також фактором детермінації насильницьких злочинів є негативний вплив на працівників правоохоронних органів з боку правопорушників. Постійне спілкування з особами, які мають стійкі антисоціальні установки, досвід злочинної діяльності та підвищену агресивність, не може не впливати на

поведінку працівників. Тому при вчиненні правопорушником опору контрольована інструментальна агресія працівників часто переростає у ворожу.

Агресія приймає найрізноманітніші форми – явні або латентні. Незважаючи на те, що термін «агресія» зазвичай вживається для позначення руйнівних намірів, його поширюють і на більш позитивні прояви, зокрема активність, що породжується честолюбством. Такі дії позначають як самоствердження, тим самим підкреслюють, що вони спонукаються неворожою мотивацією та проявляються у формі конкуренції, намаганні щось досягнути, іронії тощо. Найбільш звичними проявами агресії вважаються «конфліктність, лихослів'я, тиск, примус, негативне оцінювання, загрози або застосування фізичної сили» [167]. Агресія – модель поведінки. Якщо порівнювати її з насильством, то останнє – «найбільш гостра і небезпечна агресивна поведінка, до того ж не всяке насильство, а лише ненормативне» [9].

Індивідуальний розвиток особистості відбувається через взаємодію генетичної і соціальної програм. Соціальна програма, яка впливає на особистість через виховання, поступово стає внутрішнім змістом особистості. Цей взаємовплив та інтеграцію складових можна спостерігати протягом всього життя. Проте важливо зауважити, що «агресія може виявитися лише у випадку негативного – кримінального прояву особистості» [49, с. 127–128].

Агресивну поведінку можуть підтримувати різноманітні фактори. Делінквентна субкультура, асоціальні групи, банди, місця позбавлення волі – усі ці соціальні інститути можуть формувати агресивну поведінку. Також агресивна поведінка може бути зумовлена невротичними причинами, наприклад, тривогою або почуттям вини. Інші люди можуть виявляти схильність до протизаконних дій через антисоціальну спрямованість особистості. Інші можуть мати органічні порушення нервової системи, що призводить до насильства через афективність, імпульсивність та зосередження на переживаннях. Також існують «психотичні хворі, які можуть виявляти несподівані вибухи агресії, але це не завжди пов'язано з антигромадською спрямованістю» [166]. Перевантаженість та ненормованість робочого часу працівників правоохоронних органів викликають

неконтрольовані прояви агресії. Безумовно, графік роботи приводить до фізичного та психічного виснаження організму, що негативно позначається на якості роботи.

Недоліки кадрового відбору. Існуючі на сьогодні система та принципи добору кадрів на службу до правоохоронних органів надають змогу для об'єктивного, глибокого й усебічного вивчення кожного кандидата, його найближчого оточення, способу життя, моральності й чесності. Наприклад, проходження служби в Національній поліції України – це послідовні процедури, спрямовані на забезпечення виконання конституційно визначених функцій щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, протидії злочинності та забезпечення громадської безпеки. У цьому контексті можна говорити про «процесуальну форму проходження служби в поліції, яка включає однорідні процедури для зарахування громадянина до персоналу поліції та забезпечення реалізації цього статусу» [29].

У загальних рисах цю систему можна поділити на кілька взаємопов'язаних етапів:

– перший – здійснення агітаційно-пропагандистських та роз'яснювальних заходів, спрямованих на пробудження інтересу у молоді до правоохоронної діяльності;

– другий – попереднє формування персонального складу нового прийому та його всебічне вивчення відповідно до вимог нормативно-правових актів, у тому числі й відомчих (наприклад, накази «Про затвердження Положення про Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України» від 12.12.2015 р. [143], «Про затвердження Порядку підготовки та видання наказів щодо проходження служби в поліції» від 23.11.2016 р. [148], «Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських» від 25.12.2015 р. [152], «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» від 26.01.2016 р. [147] та ін.);

– третій – забезпечення глибокого персоналізованого вивчення кожного кандидата, його особистісних, моральних, інтелектуальних, вольових і ділових якостей та співставлення отриманих даних із вимогами, що ставляться до працівників правоохоронних органів загалом і кожного відомства окремо;

– четвертий – остаточне визначення придатності та відповідності кандидатів на службу шляхом оцінки результатів професійно-психологічного, соціально-правового (попереднього вивчення і спеціальної перевірки), медичного та конкурсно-екзаменаційного відборів та подальше зарахування на службу.

Якщо перший етап організації відбору на службу носить більш загальний характер, то від якості, ретельності й повноти відпрацювання другого, третього та четвертого етапів залежить якість сформованого кадрового потенціалу, його відповідність і прихильність тим моральним цінностям, що їх треба підтримувати і розвивати в правоохоронній системі.

Безумовно, не існує абсолютно точних методів для безпомилкового визначення схильності кандидата на службу до протиправної поведінки чи вчинення дій, що компрометують професійну репутацію. Досвід свідчить, що окремі негативні риси характеру або шкідливі звички можуть формуватися уже в ході професійної діяльності під впливом несприятливих зовнішніх чинників, зокрема службового середовища. Водночас особа, яка до вступу на службу дотримувалася морально-правових норм, не порушувала закон і вела добропорядний спосіб життя, зазвичай має стійкі етичні переконання, що знижує ймовірність протиправної поведінки у подальшому. Це засвідчує важливість отримання всебічної, достовірної інформації про спосіб життя, соціальне оточення та інші обставини, які можуть істотно впливати на формування моральних якостей потенційного працівника правоохоронного органу.

Недоліки психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів. Працівники правоохоронних органів України з початку повномасштабного військового вторгнення збройних сил рф активно стали на

захист державного суверенітету та безпеки громадян. Ця діяльність базувалася на загальній спрямованості особистості правоохоронця, а також на стійкій професійній мотивації. Екстремальні та кризові умови початку воєнних дій сприяли виявленню найкращих особистісних рис у представників сектору безпеки і оборони України. Водночас, бойові дії мають об'єктивний негативний вплив на життєдіяльність та професійне середовище кожної людини, зокрема й правоохоронця, що проявляється у змінах особистісних якостей, звичних моделей поведінки, а також характерних способів соціальної взаємодії та міжособистісних відносин. Трансформації особистості сучасного працівника правоохоронного органу безпосередньо та опосередковано впливають на виконання ним функціональних обов'язків щодо забезпечення дотримання прав і свобод громадян у державі.

Як справедливо відмічається у спеціальних джерелах, «виконання професійних обов'язків працівниками правоохоронних органів здійснюється в особливих психологічно напружених умовах» [85]. Воєнний час об'єктивно ускладнює реалізацію службових обов'язків працівників правоохоронних органів, виступаючи вагомим детермінуючим чинником таких ускладнень. До традиційних характеристик їхньої професійної (службової) діяльності – таких як нормативна визначеність, конфліктогенність комунікацій, наявність владних повноважень, а також екстремальний характер виконання завдань – додаються нові виклики, обумовлені умовами воєнного стану. Правоохоронці, так само як і решта громадян, відчувають на собі тиск усіх проблем і ризиків, притаманних сьогоденню. Забезпечення ефективного виконання правоохоронних функцій у період повномасштабної збройної агресії рф проти України вимагає високого рівня професійно-психологічної підготовки особового складу сектору безпеки і оборони. Відтак, удосконалення системи професійної підготовки працівників правоохоронних органів потребує всебічного аналізу потенційних векторів особистісної трансформації фахівців за сучасних безпекових умов.

Фактори, обумовлені специфікою служби правоохоронців. Специфікою служби є реальна небезпека небажаних змін у світогляді особистості, у системі

її моральних цінностей, психічному та фізичному стані. Криміногенна роль середовища здійснення службових функцій працівниками правоохоронних органів обумовлена перш за все *психологічною дезадаптацією працівників правоохоронних органів, викликаною реакцією на систематичну екстремальність умов діяльності, обумовлену специфікою службових функцій*. В умовах екстремальних ситуацій психічне та фізичне перенапруження може досягати критичних меж, що зумовлює ризик виникнення нервового виснаження, афективних проявів, розвиток патологічних станів, а також повне функціональне розгортання професійної дезадаптації. Одним із дуже вагомих факторів, котрі зумовлюють екстремальність службової діяльності, є *стреси.* Правоохоронна діяльність, будучи однією з найбільш стресогенних, передбачає наявність різних за характером і генезисом стресів.

Сучасні події підкреслюють «важливість підготовки працівників правоохоронних органів (фізичної, тактичної, вогневої, професійної, психологічної підготовки та стресостійкості) в умовах війни» [32, с. 222]. У зв’язку з цим, процеси службової підготовки правоохоронців мають бути перетворені, щоб забезпечити їх ефективність у виконанні поставлених завдань. Зокрема, фахівцями пропонується «забезпечити спортзали, тири та тактичні майданчики для всіх правоохоронних структур; створити онлайн-платформу для ознайомлення з новими законами у сфері правоохоронної діяльності та проходження тестів; збільшити кількість психологів у підрозділах та розширити сфери, де обов’язково проводиться психологічна сесія зі співробітниками» [82].

Діяльність правоохоронця в сучасних умовах характеризується тривалим впливом значної кількості стресогенних психотравмуючих факторів. Вираженим стресогенним впливом для них є участь у бойових діях, що супроводжується переживанням бойового стресу. Виконання службово-бойових завдань негативно впливає на їх психіку та призводить до наростання депресивної симптоматики, агресивної поведінки, збільшення кількості суїцидів; погіршуються міжособистісні та сімейні відносини.

Негативний вплив стрес-факторів на ефективність діяльності та стан здоров'я працівників правоохоронних органів проявляється у широкому спектрі психологічних наслідків професійного стресу. Серед них можна виділити первинні, вторинні та третинні наслідки. Первинні наслідки включають різні негативні психічні стани, що виникають у процесі та у зв'язку з умовами професійної діяльності (стани втоми та перевтоми, емоційний стрес, психоневротичні реакції, гострі стресові розлади та інші форми порушення психічної адаптації). Ці стани виникають безпосередньо у відповідь на конкретний стрес-фактор і можуть бути посилені індивідуальною підвищеною вразливістю, пов'язаною з особистісними особливостями, такими як висока тривожність та емоційна лабільність. Вторинні наслідки виникають у результаті невдалих спроб подолання дезадаптивного стану, а також через відсутність необхідних реабілітаційно-відновних і психокорекційних заходів, недостатню психологічну підтримку від значущого соціального оточення (сім'я, колеги, керівники). Серед них можна виділити такі явища, як «професійне вигорання», зниження працездатності, посттравматичні стресові розлади, зловживання алкоголем та сильнодіючими лікарськими засобами, підвищену агресивність, депресивні стани, професійну деформацію особистості, а також ауто- і гетероагресивну поведінку. До третинних наслідків належать різноманітні соціально-психологічні (зокрема, сімейні) та організаційні прояви, які свідчать про загальне зниження рівня якості та результативності соціального функціонування як окремого працівника, так і колективу в цілому. Серед цих наслідків можна виділити «передчасне звільнення зі служби, плинність кадрів, погіршення соціально-психологічної атмосфери у колективі, дисциплінарні порушення, сімейні проблеми, соціальну апатію та песимізм, зниження задоволеності службою, підвищену конфліктність» [141, с. 397].

Серед детермінант, обумовлених специфікою професійної діяльності працівників правоохоронних органів, важливе місце посідає *підвищений рівень відповідальності за зміст і результати службової діяльності*. Особливістю такого стану є те, що позитивні результати часто залишаються непоміченими,

натомість навіть незначні помилки привертають пильну увагу суспільства та можуть тягнути за собою юридичну відповідальність. Правоохоронець наділений особливими владними повноваженнями, що передбачають законне здійснення державної влади, у тому числі в ситуаціях, коли до нього звертаються громадяни, очікуючи захисту своїх прав і законних інтересів. Такий рівень довіри формує у багатьох працівників стійке почуття особистої відповідальності за наслідки власних дій.

Із психологічної точки зору основна складність у виконанні професійних завдань полягає в необхідності зберігати баланс між усвідомленням відповідальності й ефективною активністю: надмірне відчуття тиску не повинно стримувати ініціативність, викликати зайву обережність або блокувати мислення. Практична діяльність правоохоронця є складною і багатоаспектною, охоплює інтелектуально-аналітичні, оцінювальні та комунікативні компоненти, включає вивчення осіб і ситуацій (конфліктних, правопорушень, злочинних проявів), ухвалення обґрунтованих рішень, розроблення планів дій, а також координацію зусиль із суміжними фахівцями. Усвідомлення критичної важливості прийнятих рішень і прогнозування їхніх можливих негативних наслідків нерідко провокує стан тривожності та психоемоційного напруження.

Кожне професійне досягнення, у свою чергу, формує нові виклики, сприяє зростанню рівня навантаження та відповідальності, що в довготривалій перспективі створює передумови для розвитку ознак професійної деформації особистості.

Фактор екстремальності правоохоронної діяльності зумовлений її постійним поєднанням із ризиками, очікуванням потенційної загрози, обмеженістю часу та дефіцитом достовірної інформації для прийняття оперативних рішень, а також високим рівнем невизначеності та непередбачуваності подій. Виконуючи службові обов’язки, працівник правоохоронного органу перебуває під постійною загрозою поранення або загибелі, а в окремих випадках – змушений застосовувати вогнепальну зброю з метою припинення правопорушення чи самозахисту. Перебування в

екстремальних умовах супроводжується значними, а іноді й граничними фізичними та психоемоційними перевантаженнями, які виникають як у процесі спостереження за критичними подіями, так і під час виконання професійних дій.

Об'єктивні. Відносини, які виникають у процесі правоохоронної діяльності, є специфічним різновидом соціального взаємозв'язку, що, з одного боку, характеризуються як вид правовідносин, а з іншого – мають самостійне значення, специфіка якого полягає у тому, що: 1) відносини виникають між визначеними сторонами, одна з яких обов'язково наділена владними повноваженнями; 2) відносини регламентовані певними юридичними нормами, дотримання яких забезпечується силою й авторитетом держави; 3) сторони відносин діють лише в межах наданих повноважень, які і складають поняття компетенції спеціальних суб'єктів; 4) діяльність суб'єктів пов'язана із забезпеченням певного результату, що націлений на реалізацію чи охорону суб'єктивного права; 5) діяльність, що регламентується й охороняється державою як гарантом реалізації повноважень створених нею структур.

Основними причинами зростання рівня злочинності в суспільстві є не тільки негативні соціально-економічні умови, а й недостатня ефективність державної політики та організаційно-правового механізму її реалізації. Недостатня організованість та координація діяльності державних органів у боротьбі зі злочинністю також сприяють зростанню криміналізації суспільства. Президент України та Уряд акцентують увагу на необхідності спільних зусиль усіх гілок влади, громадськості, освітян та науковців для реформування правоохоронних органів і забезпечення дотримання законності та прав громадян.

Негативні риси особистості керівника і стилю управління колективом. Зазначений фактор має велике криміногенне значення в силу того, що керівник підрозділу не лише здійснює контроль за діяльністю та дотриманням законності підлеглих йому працівників, визначає мету і завдання конкретного працівника, а також способи і засоби їхнього досягнення. Він також стежить за формуванням і станом морально-психологічного клімату в колективі. Однак, деякі керівники

не тільки не стежать за стабільністю позитивного морально-психологічного клімату в колективах, а й особистим прикладом розкладають його і провокують вчинення підлеглими різних протиправних дій [74, с. 98]. Як слушно зауважує М. І. Ануфрієв, «законність і правопорядок залежать значною мірою від того, як самі керівники виконують вимоги законів; якщо керівник на словах закликає дотримуватись законності, а сам у своїй діяльності їх порушує, ефект його наказів буде мати зворотне значення» [4, с. 106]. Найчастіше негативні особистісні характеристики керівника знаходять своє відображення у стилі управління. Зокрема, «саме в стилі управління відображається власна концепція керівника, його особистість, досвід, кругозір, характер; це його почерк, ділові манери й ділова професійна грамотність. У стилі управління виявляється єдність професійних, організаційних, ідейно-політичних, моральних та інших якостей керівника» [14, с. 96–97].

У детермінації насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, значну роль відіграє *гіпертрофована професійна корпоративність*. Як відмічають фахівці, найчастіше відчуття корпорації не може бути негативним явищем. Однак, будучи гіпертрофованим, зазначене протиставлення породжує різного роду зловживання, при цьому, як слушно зауважує О. А. Мартиненко, «чесність і принциповість у взаємовідносинах співробітників поступаються лояльністю, коли будь-які вчинки схвалюються, якщо вони скоєні «своїми». ...Такі явища зазвичай спостерігаються у ситуаціях безпринципного захисту «честі мундиру», коли співробітники протиставляються простим громадянам» [119, с. 282]. Проблема існування так званого «кодексу мовчання» характерна для правоохоронних органів багатьох країн. Вивчаючи подібні негативні тенденції на прикладі поліції зарубіжних країн, дослідники відмічають, що «навіть у випадку необґрунтованого насильства поліцейський зазвичай не боїться, що його колеги будуть свідчити щодо його жорстокості. Той, хто дає свідчення на іншого поліцейського під час розслідування, не допускається до участі в неформальному житті поліції, з ним

вже ніхто не буде співпрацювати. Тому негідна поведінка поліцейських лише у поодиноких випадках стає відомою правосуддю» [122, с. 44].

Недоліки правового забезпечення діяльності. У зв'язку з об'єктивним відставанням правової бази від реального поширення злочинності працівники правоохоронних органів у своїй діяльності постійно зіштовхуються з недоліками правового забезпечення. Як результат, при виникненні нетипових службових ситуацій часто виявляється, що ці ситуації або не врегульовані законом, або не узгоджені з чинними нормами.

Наприклад, практична реалізація Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України передбачає радикальну зміну моделі кримінального провадження, правового статусу його учасників, процесуальної форми досудового розслідування та кримінального провадження загалом. Оскільки кримінальне процесуальне законодавство України приводиться у відповідність до міжнародних стандартів, особливо важливим стає збереження правових підстав функціонування оперативних підрозділів, зокрема у запобіганні найнебезпечнішим виявам організованої та професійної злочинності. Однак, причини невисокої результативності роботи в умовах нового КПК України мають глибинний і комплексний характер: головною з них є невизначеність власне правової природи оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) в частині звуження (обмеження) правового регулювання ініціативної діяльності оперативних підрозділів щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Варто зазначити, що нині ми маємо незбалансовану модель діяльності оперативних підрозділів із «розмитими» змістом і критеріями співвідношення оперативно-розшукової, кримінальної процесуальної, пошукової діяльності й негласної роботи. Ця неузгодженість викликає прогалини і призводить до нових проблем законодавчого, відомчого (міжвідомчого) нормативно-правового й організаційного характеру, котрі потребують невідкладного вирішення. Тому потрібно прийняти нову редакцію Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», щоб узгодити законодавство, яке регулює оперативну та процесуальну діяльність, і повернути оперативним підрозділам право

застосовувати свої можливості щодо протидії злочинності. Ці питання стали ще більш актуальними з прийняттям законів України «Про Національну поліцію», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань».

У контексті предмету дослідження необхідним є чітке визначення оперативно-розшукових заходів із виокремленням таких, що проводяться з метою: 1) забезпечення національної безпеки, протидії контррозвідувальній діяльності; 2) отримання первинної інформації про осіб, які готують, вчиняють або вчинили злочин, факти підготовки та вчинення злочину; 3) фіксації дій осіб, які готуються до вчинення злочину, факти підготовки до вчинення злочину; 4) оперативного супроводження досудового розслідування (в тому числі спрямовані на встановлення місцезнаходження осіб та їх розшуку); 5) забезпечення виконання вироку суду (в тому числі з метою забезпечення безпеки осіб); 6) виконання вироку суду після вступу його у закону силу; 7) забезпечення встановлення особистості невпізнаних трупів без ознак кримінальної смерті, осіб, які не можуть повідомити інформацію про себе; 8) встановлення місцезнаходження безвісті зниклих осіб; 9) забезпечення адміністративного провадження за фактами корупційних правопорушень. Визначення чіткого переліку заходів дозволить використовувати їх результати у доказуванні, оскільки, згідно з практикою Європейського суду з прав людини, перелік негласних дій має бути закріплений у законодавчих актах.

Висновки до розділу 2

1. Кримінологічна характеристика насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, – це відомості про стан та тенденції насильницьких злочинів, особистісні характеристики працівника правоохоронного органу, які важливі для розуміння детермінації такої злочинності й розроблення кримінологічних заходів запобігання.

2. Встановлено, що у сучасній офіційній статистиці такі злочини зазвичай об’єднуються не за складом або тяжкістю кримінально караного діяння, а за ознаками – де і за яких обставин вони були вчинені, чи використовував працівник службове становище у власних цілях, чи насильницький злочин був вчинений поза службою і не мав відношення до виконання службових обов’язків.

Існуючі на сьогодні форми статистичного обліку, оброблення та узагальнення інформації щодо повідомлень про кримінальні правопорушення й ухвалених за ними рішень не забезпечують повноцінного відображення криміногенної ситуації, що значно ускладнює реалізацію ефективних заходів із запобігання кримінальним правопорушенням. Для об’єктивного оцінювання рівня криміналізації у правоохоронному середовищі доцільно враховувати достовірні статистичні дані щодо завершених кримінальних проваджень, що закінчилися винесенням обвинувальних вироків, а також здійснювати їх хронологічний аналіз від моменту вчинення кримінального правопорушення до судового рішення. Окрім того, потребує удосконалення підхід до акумуляції кількісних показників загального рівня злочинності та окремих її видів з одночасним урахуванням якісних чинників, таких як чисельність особового складу відповідного правоохоронного органу чи підрозділу. Це дозволить здійснювати більш точну оцінку рівня поширеності кримінально-протиправних проявів у межах конкретних структур правоохоронної системи. Водночас система формування статистичної звітності щодо стану злочинності має бути більш структурованою і прозорою, адже значна частина кримінальних правопорушень вчиняється працівниками правоохоронних органів під час виконання службових обов’язків або з огляду на їхню інституційну належність до системи органів правопорядку.

Вирішення цих проблем розширить можливості для оцінки стану, поширеності і якісних характеристик злочинності у правоохоронних органах, що сприятиме більш повному урахуванню всіх обставин та факторів, які

впливають на рівень їх криміналізації, для здійснення ефективної запобіжної роботи.

3. Розкриті соціально-демографічні, рольові, морально-психологічні та кримінально-правові ознаки працівників правоохоронних органів, які вчинили насильницькі злочини, засвідчили загальну тенденцію – детермінацію агресивної поведінки в її зовнішньому вияві – застосуванні силових методів або психологічного тиску, тобто насильстві.

4. Зазначено, що працівники правоохоронних органів належать до спеціальних суб'єктів за своїм статусом. Встановлено, що 60,9 % притягнутих до відповідальності – працівники середньої ланки віком до 35 років, що пояснюється тенденцією до загального «омолодження» кадрового потенціалу. Більшість засуджених за насильницькі злочини мали базову вищу освіту (58 %), зокрема юридичну (79 %), а також досить невеликий досвід практичної роботи (до 10 років) (47 %).

5. Виокремлено види мотивів насильницьких злочинів, виходячи з особливостей антисоціальної спрямованості особи злочинця та співвідношення об'єктивного й суб'єктивного в детермінації злочинної поведінки працівників правоохоронних органів: відомчі; корисливі; морально-деформовані (професійні); ситуативні. Така класифікація не лише відбиває специфіку формування мотивів злочинної насильницької поведінки, а й дає можливість виявити джерела їх формування, розкрити механізм конкретної насильницької поведінки та визначити першочергові заходи для проведення цілеспрямованої запобіжної роботи.

6. Із метою швидкої ідентифікації, виявлення й вчасного зупинення деструктивних мотиваційних нахилів, за ступенем суспільної небезпечності та кримінальної активності виокремлено такі основні типи працівників правоохоронних органів, які схильні до вчинення насильницьких злочинів:

– *ситуативні* (28 %) – працівники, які не становлять суспільної небезпеки, але можуть бути дуже залежними від конфліктних ситуацій, які можуть призвести до вчинення кримінальних правопорушень. Такі працівники можуть

бути охарактеризовані як позитивні або нейтральні, але водночас неспроможні стримувати себе в конфліктних, напружених, раптових ситуаціях і не можуть передбачити наслідки своїх дій. Серед них варто звертати увагу на сангвініків (швидкість та обдуманість рішень, рішучість і сміливість), холериків (неусвідомлена рішучість та сміливість, але з непідзвітним страхом) та меланхоліків (короткочасна рішучість та сміливість у подоланні перешкод) із розподілом на підтипи: а) постійний; б) ситуативно-вибуховий; в) накопичувально-афектний;

– *агресивні* (50 %) – правоохоронці з нестійкою психікою, активні до протиправних вчинків, не дотримуються морально-правових норм, схильні до вживання алкогольних напоїв, проявів агресивно-насильницької поведінки на службі;

– *злісні* (22 %) – працівники правоохоронних органів, у яких чітко виражена агресивно-насильницька спрямованість (жорстокість, озлобленість, егоцентризм, роздратованість, цинізм, нездатність співпереживати та співчувати, орієнтація на власні інтереси та потреби, невмотивована ворожість у відносинах з оточенням, антигромадська спрямованість, деформація морально-етичної сфери, підвищена емоційна нестійкість, афективна ригідність, низький рівень самоконтролю), створення конфліктних ситуацій, провокування оточуючих, у тому числі в умовах відсутності яких-небудь суперечностей.

7. В Україні спостерігається серйозна проблема реформування правоохоронних органів, яка виявляється у створенні нових правових засад суспільства, загальній кризі законності, зниженні або навіть втраті керованості соціально-політичними процесами, забезпеченні безпеки та боротьбі зі злочинністю, ослабленні соціально-правового контролю, що призводить до зменшення довіри до влади та правоохоронних структур.

8. Злочинну насильницьку поведінку працівників правоохоронних органів визначають різні фактори (воєнні, політичні, економічні, соціальні, морально-психологічні та ін.), які можна поділити на *суб'єктивні* (психологічний стан правопорушника, зовнішні прояви поведінки – агресія–насильство) та

об'єктивні (вплив оточення та середовища), але загальними виступають мінімізований рівень професійної підготовки, який зумовлений недосконалістю організації правоохоронної діяльності, теоретичної підготовки до дій в екстремальних умовах, а також неусвідомлення можливих наслідків позаправового застосування елементів примусу (44 % насильницьких злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів, припадає на перевищення влади або службових повноважень); економічна складова; гостре протистояння різних політичних сил і пов'язані з ними негативні явища; воєнні дії, що створюють значну соціальну та кримінальну напругу в суспільстві. На цьому тлі загострюються кадрові, матеріально-технічні та фінансові важелі захисту працівників правоохоронних органів, при цьому впливаючи на рівень боротьби зі злочинністю, посилюючи відтік досвідчених та кваліфікованих працівників, створюючи умови для незаконних дій та злочинів насильницької спрямованості.

9. Виокремлено детермінанти, що сприяють вчиненню насильницьких злочинів працівниками правоохоронних органів, із розподілом їх на: *індивідуальні* (деформація особистості – агресія, нестійкість, слабкість самоконтролю, відсутність прагнення до саморозвитку; сімейно-побутові проблеми та ін.); *групові* (наявність владних повноважень, зловживання владою або службовим становищем, порушення службових норм та використання службового становища в особистих цілях, розчарування професією тощо); *загальні* (бойові дії, соціально-економічні зміни, міграція, внутрішнє переселення та ін.).

Основні наукові результати здобувача опубліковано в працях [110; 111; 112; 113].

РОЗДІЛ 3
ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів

Країни Європейського Союзу відмічаються стабільністю демократичних інститутів, дотриманням принципу верховенства права, повагою до прав людини та іншими позитивними якостями. Україна, яка прагне стати членом цієї співдружності, має провести значну кількість реформ і приділити особливу увагу усуненню негативних явищ у правоохоронній сфері. Тому в діяльності правоохоронних інституцій України чітко визначається орієнтація на європейські стандарти забезпечення прав людини у сфері правопорядку.

Процес оновлення суспільства в Україні «передбачає також зростання потреби в забезпеченні його стабільності й керованості, захисті конституційних прав і свобод особи, громадських, державних інститутів від злочинних посягань, здійсненні результативного впливу факторів стримання злочинності в період побудови правової держави» [33].

Разом із тим, останніми роками різко загострилися негативні процеси у сфері зміцнення правопорядку і законності, намітилися тенденції до збільшення кількості найнебезпечніших злочинів, зокрема і тих, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. Президент України та Уряд неодноразово наголошували на необхідності консолідації зусиль усіх гілок та інституцій влади, громадськості, освітян і науковців щодо реформування органів правопорядку, які мають стати не лише ефективним інструментом протидії криміналітету, а й забезпечувати безумовне дотримання законності, недопущення порушень прав і свобод громадян та службової дисципліни [111, с. 90].

Розглядаючи проблему запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, є потреба зупинитися на деяких теоретичних питаннях стосовно визначення понять та наукових тлумачень самої запобіжної діяльності як особливого феномену у сфері кримінологічних досліджень. Для більш глибокого її вивчення доцільно проаналізувати точки зору вчених і практиків на окреслену проблематику.

Проведене дослідження засвідчує, що у кримінології терміни «протидія» [13], «профілактика» [158, с. 13], «відвернення» [67, с. 130] та «припинення» [66, с. 97] досить часто використовуються як синоніми і для цього є певні підстави [115]. Водночас, складний і тривалий генезис злочинної поведінки деяких працівників правоохоронних органів, різноманітні форми прояву кримінальної активності дають підстави вбачати і відповідний широкий спектр різноманітних засобів запобіжного впливу на криміногенні фактори залежно від розвитку у часі й обумовлюють потребу чіткого розмежування зазначених понять. З огляду на це, на нашу думку, запобігання насильницькій злочинній поведінці серед працівників правоохоронних органів являє собою заходи щодо виявлення та усунення (нейтралізації, блокування, обмеження сфери дії) детермінант злочинності в специфічному, чітко регламентованому щодо своїх дій середовищі працівників.

Відвернення насильницьких злочинів у діяльності окремих працівників являє собою систему заходів, спрямованих на недопущення таких злочинів, які були задумані, або для їх вчинення здійснювались певні підготовчі дії, які в кінцевому підсумку добровільно не були реалізовані. Припинення розпочатої злочинної діяльності являє собою дію, яка фактично зупиняє посягання на об’єкт, який перебуває під охороною закону, і не дає змоги досягти злочинного результату та зменшує (або взагалі дозволяє уникнути) спричинення шкоди і суспільно небезпечних наслідків.

Ураховуючи завдання запобіжної діяльності, що визначаються ключовою метою протидії злочинності – досягнення її стабілізації, стримування, а надалі й істотного зниження, така діяльність обґрунтовано посідає провідне місце

серед пріоритетних напрямів роботи з особовим складом правоохоронних органів.

Аналізуючи проблему зниження рівня злочинних проявів у правоохоронному середовищі та формування передумов для їх повного усунення, необхідно наголосити на її тісному зв'язку з послідовною реалізацією системи заходів запобігання, що мають бути інституційно забезпечені на загальнодержавному рівні. Насамперед ідеться про необхідність досягнення стійких позитивних змін у соціально-економічному розвитку держави, ефективного державного контролю за дотриманням прав і свобод людини всіма суб'єктами публічного й приватного секторів, а також реалізації цілісного комплексу виховних, освітніх, культурно-просвітницьких та інших заходів, орієнтованих на підвищення рівня правової культури, громадянської відповідальності та моральності в суспільстві.

Усі названі завдання і складають у сукупності основу загальносоціального запобігання і передбачають створення умов для усунення підґрунтя виникнення криміногенної поведінки.

Загальносоціальне запобігання злочинності є ключовою частиною системи запобігання кримінальним правопорушенням, яка включає в себе широкий спектр заходів, спрямованих на запобігання суспільно небезпечним діянням. Ці заходи охоплюють найбільш масштабні та ефективні соціальні програми, спрямовані на досягнення цієї мети. Реалізація цих заходів спрямована на поліпшення взаємин у суспільстві, оскільки комплексний підхід до запобігання злочинності найбільш ефективний на загальносоціальному рівні. Тому «успішність системи загальносоціального запобігання залежить від поєднання різних заходів, які взаємодоповнюють один одного та забезпечують результативність всієї профілактичної діяльності» [72].

Загальносоціальне запобігання можна розглядати, на думку В. В. Голіни, як «комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, які спрямовані на подальший розвиток і вдосконалення суспільних

відносин й усунення причин та умов негативних явищ взагалі і злочинності зокрема» [44, с. 4].

У кримінологічній літературі також існує інший погляд. Наприклад, учений-кримінолог О. М. Литвак вважає, що «економіка, освіта, культура не мають за мету подолати злочинність. І хоча подолання економічної та духовної кризи сприятиме контролю за злочинністю, проблеми соціально-економічного та культурного розвитку країни виходять далеко за кримінологічні рамки, і вирішення їх не може розглядатись як різновид цілеспрямованого попередження злочинів» [105, с. 51, 54].

Однак, А. П. Закалюк зауважив, що «розв'язання цієї суперечливої позиції полягає в розумінні того, що заходи загальносоціального запобігання мають своїм об'єктом явища, факти, прояви тощо, які мають зв'язок із злочинністю, хоч і не спричинюючий чи обумовлюючий, але інший детермінуючий, здебільшого кореляційний зв'язок або зв'язок станів. У такому разі запобіжний вплив на них, хоч і не цілеспрямований, належить до загальносоціального» [64, с. 328].

Варто підтримати В. В. Василевича, який зробив висновок, що «загальносоціальне запобігання злочинам є позитивним ефектом соціальної політики, спрямованої на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави, а не лише на безпосереднє запобігання кримінальним правопорушенням» [158, с. 20]; а також О. М. Литвинова, який розглядає цей рівень запобігання як «комплекс ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію детермінант злочинності» [106, с. 114].

Дії, направлені на усунення негативних явищ у житті суспільства, різних економічних і соціальних негараздів, що здійснюються усіма державними інститутами України, не можуть бути ефективними й успішними без подолання шкідливих руйнівних процесів, зокрема злочинності в середовищі правоохоронних органів, покликаних вести боротьбу з вадами суспільства.

Тому особливо актуальною проблемою сьогодення (як з точки зору теоретиків, так і практиків) є:

а) інтенсифікація системного наукового аналізу актуальних соціально-правових і кримінологічних питань з урахуванням трансформації завдань та умов функціонування правоохоронних органів, а також ґрунтовне вивчення як позитивного, так і негативного досвіду протидії кримінальним та іншим правопорушенням, вчиненим окремими працівниками зазначених інституцій.

б) зосередження уваги на розвитку кримінологічного підходу до означеної проблематики, що передбачає чітке визначення повноважного кола суб'єктів і учасників, залучених до реалізації заходів запобігання.

Ми підтримуємо українських кримінологів І. Г. Богатирьова та К. М. Буряк, які обґрунтовано вважають, що «проблема запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів в Україні, певним чином кореспондується з іншими проблемами функціонування правоохоронних органів, зокрема:

– недосконаліть нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням;

– неналежний рівень комплексних запобіжних заходів, спрямованих на усунення причин і умов учинення працівниками правоохоронних органів насильницьких злочинів;

– низька професійно-службова робота з особами, котрі схильні до вчинення насильницьких злочинів під час виконання службових обов'язків;

– професійна деформація працівників правоохоронних органів в Україні» [24, с. 568].

На нашу думку, розроблення проблеми запобігання насильницьким злочинам у середовищі правоохоронних органів має охоплювати увесь наявний кримінологічний інструментарій та обов'язково враховувати:

– уявлення природи й обумовленості злочинності в правоохоронній системі як елементу суспільної свідомості, її функцій та регулятивної ролі;

– дослідження її змісту з урахуванням виявлення і вивчення структурних елементів, зокрема концептуальних положень, понятійного апарату, інформаційної основи, методик;

– аналіз процесів, що впливають на здійснення кримінологічного запобігання, з урахуванням організаційно-правових та інформаційно-ресурсних умов оцінки ефективності цієї діяльності.

Важливим методологічним орієнтиром є усвідомлення того, що зазначена проблема становить собою об'єктивне соціально-правове явище, яке має власну природу та закономірності розвитку, а не є лише епізодичним або випадковим проявом у межах специфічної професійної діяльності чи окремих правовідносин.

У зв'язку з цим надзвичайно актуальним є формування не емпіричного чи побутового, а саме професійного кримінологічного мислення, що органічно взаємодіє із правовими явищами. Така взаємодія створює підґрунтя для ефективного здійснення профілактичної діяльності, яка враховує особливості нормативного регулювання й специфіку правових зв'язків у відповідній сфері.

У межах цієї діяльності слід приділити особливу увагу таким аспектам:

а) аналізу процесу запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, який має здійснюватися з урахуванням динаміки й умов функціонування відповідного інституційного середовища, позицій та ролей його учасників, а також об'єктивного виявлення причинно-наслідкових зв'язків і внутрішніх суперечностей як у самій системі, так і в ширшому соціальному контексті. При цьому необхідно враховувати особливості соціальної структури суспільства, розбіжності між особистими інтересами окремих працівників та цілями інституції, в якій вони працюють, а також потенційні конфлікти з інтересами соціальних груп, представники яких входять до складу правоохоронних органів;

б) визначенню справжніх пріоритетів запобіжного впливу як соціального, так і спеціального характеру, та засобів запобігання з урахуванням

комплексного підходу, не виключаючи методів переконання, виховання, а за потреби – і примусу;

в) проведенню у життя принципу рівних конституційних прав і свобод та рівності всіх перед законом;

г) заміні кількісних оцінок ефективності системи запобігання правопорушенням на якісні, які давали б змогу реально оцінити дієвість впливу запобіжних заходів на насильницьку поведінку людей;

д) розробленню ефективних методик організації, планування та практичної реалізації профілактичного впливу, що має включати своєчасне виявлення та ідентифікацію потенційно конфліктних чи проблемних ситуацій, здійснення прогнозування їх розвитку, визначення оптимальних форм і засобів запобіжної діяльності, а також поетапне вирішення конкретних прикладних завдань, що постають у процесі такої діяльності.

Загальносоціальне запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, включає в себе систему заходів, спрямованих на усунення соціальних та мікросоціальних процесів, що призводять до агресії та насильницьких проявів. Ці заходи впливають на всі верстви населення, включаючи й працівників правоохоронних органів, які мають свою специфіку праці (служби) та життєдіяльності.

Виходячи з цього, до основних напрямів загальносоціального запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, слід віднести:

а) соціально-економічні заходи, що передбачають реалізацію загальнодержавних програм, спрямованих на поліпшення матеріального добробуту працівників;

б) гуманітарні заходи, спрямовані на підвищення освітнього та культурного рівня суспільства взагалі і працівників правоохоронної сфери зокрема, забезпечення дотримання стандартів загальнолюдських прав і свобод громадян, створення умов для розвитку громадської активності членів суспільства. Розширення можливостей і впливу сім’ї у виховному процесі;

в) заходи безпосереднього запобігання обставинам, що зумовлюють злочинну поведінку працівників правоохоронних органів, які передбачають запровадження якісно нових підходів до підбору кандидатів на службу, вирішення комплексу проблем, що забезпечуватимуть формування законослухняної поведінки на ранніх етапах служби, підвищення професіоналізму працівників та удосконалення роботи спеціальних підрозділів.

Зважаючи на завдання запобіжної роботи, що випливають з головної мети боротьби зі злочинністю, а саме – забезпечення стабілізації, стримування і в подальшому – суттєве її скорочення, вона залишається одним із найпріоритетніших напрямів роботи з кадрами правоохоронних органів, яка передбачає:

– запобігання криміногенним процесам у правоохоронних відомствах;

– забезпечення внутрішньої безпеки у правоохоронній системі;

– усунення загрози правам, свободам і законним інтересам особистості, суспільству і держави, що виникає у зв’язку з можливістю вчинення кримінальних правопорушень працівниками;

– виявлення носіїв антигромадської поведінки, до яких належать насамперед порушники службової дисципліни і законності, а також працівники, схильні до правопорушень, аморальних вчинків, суїциду, пияцтва, наркоманії, і недопущення з їх боку насильницьких злочинних проявів;

– створення стабільного внутрішнього морально-психологічного стану серед працівників.

У свою чергу, запобігання ґрунтується на принципах:

– законності, яка має забезпечувати суворе дотримання у процесі реалізації запобіжних заходів вимог Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів;

– справедливості й гуманізму;

– комплексності та інтегрованості запобіжного впливу з боку уповноважених суб’єктів;

– оптимальності (ефективності) результатів запобіжної діяльності;

– актуальності та адекватності запобіжних дій, їх відповідності морально-етичним, правовим та кримінологічним ситуаціям.

Реальне втілення у життя цих принципів створює умови для ефективного запобігання криміналізації правоохоронної системи, недопущення насильницьких проявів з боку окремих працівників.

Проведене дослідження дає підстави до основних напрямів загальносоціального запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, віднести такі:

а) *соціально-економічні заходи*. Вони передбачають реалізацію загальнодержавних програм, спрямованих на підвищення матеріального добробуту працівників правоохоронних органів. Правоохоронні органи використовують соціально-економічні можливості держави для усунення чи мінімізації відповідних причин та умов виникнення серед їх працівників криміногенної поведінки, забезпечуючи пристойні умови їх життя. Причому це не має обмежуватися лише підвищенням реальних доходів працівників та споживанням матеріальних благ, а розглядатися ширше, охоплюючи такі вкрай важливі життєві проблеми, як забезпеченість житлом, комунальними, побутовими, транспортними та іншими послугами, рівень охорони здоров’я та соціального страхування, дотримання законодавчо визначеної тривалості робочого та вільного часу, створення умов для його оптимальної організації тощо.

Названі заходи не мають якоїсь особливої специфіки у правоохоронній системі. Як і в інших сферах діяльності, реальне покращення життєдіяльності правоохоронних органів, їх працівників пов’язане передусім із звільненням їх від невластивих їм функцій, забезпеченням вищої професіоналізації служб і підрозділів, чітким визначенням їх місця і ролі в державній правоохоронній сфері, докорінним поліпшенням соціального та матеріального становища персоналу;

б) *культурно-освітні заходи*. Вони відіграють важливу роль у формуванні загального рівня культури й освіти громадян, зокрема працівників

правоохоронної сфери. Їх метою є сприяння дотриманню прав і свобод людини, стимулювання громадянської активності, створення умов для ефективного впливу родини на процес соціалізації особистості, а також забезпечення гармонійного розвитку індивіда в суспільстві.

Такі заходи мають суттєве значення у контексті протидії насильницькій злочинності, оскільки безпосередньо пов'язані з вирішенням питань підвищення рівня матеріального забезпечення працівників правоохоронних органів та зміцнення їхнього соціального захисту. Ігнорування необхідності формування належного освітньо-культурного рівня, моральних якостей і правової самосвідомості може спричинити ерозію таких важливих особистісних характеристик, як колективізм, взаємопідтримка, повага до інших, готовність до самопожертви задля захисту прав і законних інтересів громадян.

Завдання виховного впливу на особистість працівника мають здійснюватися на основі послідовного поглиблення змісту його освіти та професійної підготовки, більш повного використання можливостей установ культури для формування внутрішнього збагачення кожного працівника позитивними якостями, запровадження системи роз'яснювально-пропагандистських заходів, спрямованих на розвиток у кожного почуття патріотизму та відданості професії, забезпечення ефективного громадського контролю за формуванням і функціонуванням особистості як усередині правоохоронної системи, так і з боку громадськості.

Уся сукупність елементів комплексного виховного впливу на працівників правоохоронних органів у кінцевому підсумку має бути орієнтована на реалізацію в їх повсякденній життєдіяльності потреби в суворому і неухильному дотриманні правових норм поведінки, спрямованих на формування в колективах негативного ставлення до будь-якого роду відхилень від норм моралі й правил співжиття;

в) *заходи, спрямовані на безпосередню протидію обставинам, що можуть обумовити злочинну (зокрема насильницьку) поведінку працівників*

правоохоронних органів. На нашу думку, при вирішенні цих проблем мають ураховуватися такі напрями діяльності:

– запровадження якісно нових підходів до відбору кандидатів на службу. Цьому мають сприяти широка профорієнтаційна робота юридично-правоохоронного спрямування, розроблення та втілення в практичну діяльність єдиних критеріїв оцінювання інтелектуальних, освітніх, фізичних, психологічних, моральних якостей кандидата тощо, наявність яких має бути обов'язковою при визначенні придатності до служби в правоохоронних органах, а також вичерпного переліку рис та обставин, що виключають її можливість;

– вирішення комплексу питань, що забезпечуватимуть профілактику протиправних дій на ранніх етапах служби. Зокрема, йдеться про ширше й змістовніше використання можливостей іспитового терміну для глибшого й всебічнішого вивчення особистості, формування у неї стійкої законослухняної поведінки;

– постійна турбота про підвищення професіоналізму працівників шляхом їх систематичної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації і стажування, забезпечення належних і рівних можливостей для просування по службі за діловими та моральними якостями;

– удосконалення роботи спеціальних підрозділів системи (підрозділів внутрішньої безпеки, інспекції по особовому складу) з метою своєчасного виявлення кандидатів, які за своїми моральними якостями чи з інших об'єктивних причин не придатні до служби в правоохоронній системі, а також забезпечення стримування, нейтралізації та ослаблення факторів, що можуть сформувати мотивацію до вчинення кримінальних правопорушень окремими працівниками.

Для ефективної організації цієї роботи потрібно забезпечити ділову взаємодію підрозділів по роботі з персоналом із відповідними службами, виключити формальне ставлення до здійснення спеціальних перевірок, медичного та психологічного контролю як на етапі відбору на службу, так і під час її проходження.

Реалізуючи загальносоціальні заходи запобігання, необхідно визначити пріоритетні напрями і тактику їх проведення. Без подолання реальних причин та умов, які детермінують злочинність у середовищі працівників правоохоронних органів, намагання вирішити цю проблему окремими разовими «кампаніями» чи поверховими заходами позитивних результатів не матиме.

За таких обставин одним із найголовніших завдань запобігання є нейтралізація усього ланцюга взаємодії причинних зв'язків між негативною об'єктивною дійсністю та її суб'єктивним сприйняттям, що охоплює не лише індивіда (працівника), а й малі та значніші групи працівників правоохоронної системи і сприяє вчиненню ними кримінальних правопорушень.

Першочерговим напрямом у цій сфері, зокрема, є подолання кризових явищ у владі, наявність яких призводить до некерованості та дезорганізації усіх соціальних інститутів та систем, суперечностей між суспільством і державою, а також у самій державній системі (надмірна бюрократизація державного апарату, розростання його чисельності, корумпованість чиновників, нехтування ними інтересів державної служби тощо).

Значна увага має приділятися протидії підриву правосвідомості громадян (у тому числі з боку працівників правоохоронних органів). Зокрема, рішуче мають викорінюватися будь-які спроби, спрямовані на підрив моральності суспільства, недотримання рівності перед законом і судом, коли в орбіту діяльності правоохоронних органів не потрапляють особи, наділені своєрідним «імунітетом недоторканності», а діюча система органів кримінальної юстиції у повну силу спрацьовує лише тоді, коли правопорушники не мають можливості забезпечити ефективний правовий захист.

Далі зазначимо, що загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням (у тому числі насильницьким злочинам) серед працівників правоохоронних органів має здійснюватися за різними напрямами, такими як: забезпечення неухильного дотримання вимог чинного законодавства та здатність особового складу самостійно оцінювати правомірність власних дій; гарантування державного захисту прав і свобод осіб, які перебувають під

юрисдикцією та впливом правоохоронної системи; створення реальних умов для реалізації громадянами права на особисту безпеку і правовий захист; активна роль держави у здійсненні контролюючих і наглядових функцій, підвищення ефективності існуючих форм юридичного захисту, зокрема через судову систему; посилення індивідуальної юридичної відповідальності працівників за вчинення службових зловживань або інших форм протиправної поведінки; запровадження незалежних інституційних та правових механізмів, які забезпечували б реалізацію конституційних прав і свобод кожного громадянина України.

Окрему увагу слід зосередити на організації системної профілактичної роботи з окремими категоріями працівників, що має передбачати застосування сучасних психологічних методів взаємодії, корекційного впливу, а також урахування кримінологічних підходів до збору та аналізу інформації. Важливим є також налагодження ефективної взаємодії між різними структурами правоохоронної системи, подальший розвиток і вдосконалення їх діяльності, а також формування належного конституційно-правового середовища для своєчасного виявлення та нейтралізації небезпечних проявів, що становлять загрозу для прав і свобод особи.

Для організації ефективної роботи з персоналом необхідною і обов’язковою умовою є розроблення і прийняття Концепції запобігання деформації працівника правоохоронного органу та запобігання вчиненню протиправних дій (система поглядів щодо організації планомірного і цілісного впливу на інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток працівників із метою розвитку у них професійних якостей, необхідних для ефективного вирішення оперативно-службових завдань), яка б чітко визначила напрями управлінського впливу щодо профілактики і корекції агресивної, насильницької поведінки, її ціль, завдання, принципи, форми, методи і засоби.

Така Концепція має включати наступні стратегічні напрями:

1) нормативно-правове регулювання діяльності працівника правоохоронного органу:

– дотримання закону під час виконання посадових обов’язків;

– повагу до особистої гідності і прав громадян;

– відсутність упередженості, відкритість, співробітництво та порядність;

– використання сили лише у випадку крайньої необхідності, коли інші засоби неефективні, і якщо заподіяна шкода менш значна, ніж відвернена шкода;

– дотримання конфіденційності;

– відмову від тортур, жорсткого та нелюдського поводження;

– охорону здоров’я затриманих і арештованих осіб;

– відмову від участі в корупційних «схемах»;

– повагу до законів, статутів та протидію будь-яким порушенням;

– особисту відповідальність за кожне правопорушення;

2) заходи організаційно-управлінського характеру:

– підбір кандидатів для служби;

– управління кадрами (організаційно-штатна робота);

– співпраця з керівним складом;

– аналіз причин і характеру змін у кадровому складі;

– розроблення посадових інструкцій з урахуванням професійних та особистісних характеристик персоналу;

– аналіз кількості та характеру порушень закону, дисципліни та службової етики серед працівників;

– впровадження науково обґрунтованого режиму праці персоналу;

– оцінка можливостей відбору та резервування персоналу для керівних посад з урахуванням їх схильності до професійної деформації;

– створення умов для підвищення професійної майстерності та самореалізації працівників;

– контроль за адаптацією нових працівників та розвиток наставництва;

– встановлення системи персональної відповідальності посадових осіб за якість відбору кандидатів;

– аналіз структур і функцій правоохоронних органів та їх оптимізація відповідно до змін завдань і обстановки;

– вирішення житлово-побутових проблем працівників;

– виявлення схильності працівників до професійної деформації;

– проведення профілактичних занять;

3) організацію професійної підготовки з метою підвищення мотивації до ефективної службової діяльності. Заклади вищої освіти (зокрема зі специфічними умовами навчання) здійснюють підготовку фахівців різних рівнів для правоохоронних органів. Проте практична правоохоронна діяльність вимагає адаптації до конкретної посади, урахування соціально-психологічного клімату, а також постійну зміну умов, правової регламентації і організації служби. Це потребує вивчення передового досвіду, вирішення нових проблем, подолання недоліків тощо. Завершення формального навчання передбачає безперервне навчання у процесі служби, вдосконалення професіоналізму й підтримання бойової готовності. Професійна службова підготовка має сприяти досягненню цієї мети, – це організований, безперервний процес оволодіння знаннями, уміннями та навичками, необхідними для успішного виконання оперативно-службових завдань [147]. Цей процес, зокрема, регламентовано стосовно різних правоохоронних органів цілою низкою відомчих нормативно-правових актів.

Відомо, що ефективність запобігання злочинам правовими засобами насамперед залежить від змісту законів, рівня правозастосовної діяльності та якості роботи правоохоронних органів.

На нашу думку, щоб позитивно вирішити це завдання, необхідно:

1) створити систему об’єктивного статистичного обліку порушень законності працівниками правоохоронних органів, переліку відповідних адекватних заходів реагування на надзвичайні події, чітко розмежувати компетенцію органів та посадових осіб, наділених повноваженнями їх застосування;

2) адекватно використовувати заходи репресивного характеру, як крайнього засобу впливу на працівників, практикувати ширше відзначення

сумлінної та ініціативної праці різноманітними формами морального та матеріального стимулювання;

3) забезпечити систематизацію й детальне вивчення факторів, що негативно впливають на поведінку працівників як під час виконання ними службових обов'язків, так і в умовах проведення дозвілля, запровадити систему психологічного супроводження працівників із метою виявлення ступеню деформації їх особистостей та прогнозування можливості вчинення ними протиправних дій;

4) постійно турбуватися про виявлення «суб'єктів підвищеного ризику» за допомогою джерел оперативної інформації, звернувши особливу увагу на:

– спільне проведення вільного часу працівником із членами організованих злочинних угруповань, а також підтримання позаслужбових відносин та контактів з особами, які об'єктивно підозрюються у протиправній діяльності чи притягувалися до кримінальної відповідальності;

– систематичне придбання предметів дуже високої вартості, наявність значних сум у готівці тощо;

– невжиття стосовно окремих осіб відповідних чинному законодавству заходів реагування щодо наявних фактів протиправних, у тому числі й злочинних дій, їх консультування та сприяння уникненню передбаченої правовими нормами відповідальності;

– стабільні сумнівні зв'язки з особами, які виявляють оперативний інтерес для правоохоронних органів;

– регулярні невиходи на службу з наданням листків непрацездатності, виписаних позавідомчими закладами охорони здоров'я і належним чином не оформлених, систематичні звернення до керівництва про надання короткострокових відпусток за сімейними обставинами, прагнення до частих змін місця служби тощо;

5) розробити та нормативно закріпити підстави та умови обов'язкового проходження спеціального психофізіологічного контролю на поліграфі кандидатів на службу, а також за наявності обґрунтованих причин (перелік яких

має бути чітко окреслений і не порушувати права людини) – і діючих співробітників;

6) впровадити досвід зарубіжних країн щодо створення і функціонування спеціальних відомчо незалежних бюро з розгляду заяв і скарг, які б забезпечували своєчасне реагування на факти грубості, неуважності чи бездіяльності працівника органу, або його негідну поведінку;

7) забезпечити реальне стимулювання осіб, які надають допомогу у викритті й припиненні протиправних дій з боку працівників правоохоронних органів, поведінка яких несумісна з перебуванням на службі та виконанням правоохоронних завдань;

8) обґрунтувати й реалізувати пріоритети у повсякденній службовій діяльності, зокрема:

– формувати високі моральні якості, професійну культуру та етику працівників;

– створювати умови (правові, службові, соціальні, побутові), які сприяли би ефективному зниженню правопорушень;

– формувати здоровий морально-психологічний клімат у колективі та сприяти підтриманню високого рівня працездатності працівників;

– реалізувати конкретні заходи з метою підвищення іміджу правоохоронних органів, встановити їх довірливо-партнерські відносини з населенням, активно пропагувати професію правоохоронця;

– виховувати у працівників необхідні морально-вольові якості, здатність ефективно протистояти стресовим ситуаціям, своєрідний «імунітет» проти негативного впливу криміналітету чи інших осіб, схильних до протиправної діяльності;

– психологічно забезпечити оперативно-службову діяльність працівників, особливо сприяти формуванню стійких навичок до адекватних дій в екстремальних ситуаціях;

– постійно вивчати управлінську компетентність керівників, особливості стилю їх управління, уміння ефективно працювати з людьми та своєчасно вживати заходи, спрямовані на подолання недоліків;

– вивчати та впливати на поліпшення ступеню об'єднаності колективів, досліджувати особливості динаміки в міжособистісних відносинах, сформованих у підрозділах, а також берегти і зміцнювати професійне ядро правоохоронних органів.

Проведене дослідження показало, що важливим напрямом декримінализації правоохоронних органів є виховна робота, яка являє собою багатофакторний, диференційований і багатоетапний напрям запобіжної діяльності, що стримує працівників від неправомірних дій, створює підґрунтя для формування стійких стереотипів законослухняної поведінки й забезпечує їх високу громадянську свідомість і відповідальність за якість виконання покладених суспільством завдань.

Подолання проблем, пов'язаних із запобіганням правопорушенням у правоохоронній системі, неможливе без вирішення питань загальностратегічного характеру, які б акумулювали і поєднували в собі ідеї спільного бачення соціально корисної ролі правоохоронних органів як невід'ємної органічної структури держави й суспільства, мета діяльності якої – захист від протиправних посягань усіх верств населення України – повністю збігається з інтересами й потребами як окремої особи, так і всього суспільства. Саме до таких питань варто віднести не штучно вигадане, а реально існуюче і науково обґрунтоване *формування та розвиток позитивного іміджу правоохоронних органів* серед народу України.

Розглядаючи в контексті загальносоціального запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, зміст виховної роботи, її мету, завдання і способи реалізації, варто виокремити спеціалізовані (керівні кадри, апарати по роботі з персоналом, громадськість, наставники та куратори навчальних груп тощо) та неспеціалізовані (органи місцевого самоврядування, релігійні, громадські й

інші організації культурного спрямування) суб'єктів цієї діяльності. Слід підкреслити актуальність проблеми всебічного аналізу та комплексного вивчення повного спектру соціальних, професійно-етичних, а також організаційно-управлінських норм і принципів поведінки працівників правоохоронних органів у процесі виконання ними службових обов'язків, а також у контексті їх соціальної ролі та функціональних завдань. Усе це спонукає до створення такого нового нормативно-орієнтуючого соціального інституту і специфічної науково-прикладної галузі знань, як «правоохоронна деонтологія», де була б зосереджена вся сукупність етичних норм і принципів поведінки працівників правоохоронних органів при виконанні ними своїх службових обов'язків, а її наукова основа розширювала б можливості для чіткого формулювання основних положень кодексів поведінки працівників різних відомств (правоохоронних органів) з урахуванням специфіки оперативно-службових завдань, що здійснюються ними. Окрім того, в силу своєї специфіки норми правоохоронної деонтології забезпечували б реалізацію на практиці пізнавальної, інформаційної-оціночної, орієнтуючої, мотиваційної, комунікативної, регулятивної та впроваджувальної соціальних функцій.

Зважаючи на важливість зазначених питань, ми не могли залишити їх поза увагою і висловили своє бачення й позицію з цього приводу у запропонованій *Програмі формування та розвитку позитивного іміджу правоохоронних органів України* (дод. В), яка розглядається як система поглядів, як спосіб розуміння і тлумачення висловлених ідей, понять і категорій, а також напрямів конкретної діяльності, спрямованої як у сьогодення, так і на перспективу розвитку правоохоронної системи.

Проблема іміджу правоохоронних органів виникає зі змісту проблеми боротьби зі злочинністю й пов'язана з політикою і практикою, що передбачає нові підходи в подоланні кримінальної дійсності завдяки інтегрованій соціальній реакції на неї з боку усіх інститутів громадянського суспільства. Вона усвідомлюється завдяки тому, що вона виникла не з випадкової суб'єктивної ідеї, а з реально існуючих у соціальному житті протиріч різного характеру,

пов’язаних із багатогранною діяльністю інституцій сектору безпеки. Реалізація визначених у запропонованій програмі (дод. В) напрямів діяльності надасть змогу передбачити настання низки позитивних результатів, зокрема:

– виникне правильне розуміння більшістю членів суспільства завдань, що стоять перед правоохоронними органами;

– збільшиться довіра до правоохоронних органів;

– зросте сприяння правоохоронним органам;

– відбудеться витіснення із суспільної думки негативних оцінок правоохоронних органів України як структури, що забезпечує безпеку лише політичної, державної і бізнес-еліти суспільства;

– будуть нейтралізовані негативні аспекти іміджу правоохоронних органів, обумовлені як об’єктивною історією діяльності, так і суб’єктивним процесом збереження негативних кліше в історичній пам’яті населення;

– якісно зміниться інформаційна взаємодія правоохоронних органів із суспільною думкою, що дозволить позитивно впливати на процес формування основних політичних установок, диспозицій, оцінок;

– із правоохоронних органів буде зняте «тавро» ідеологічних структур;

– підвищиться репутація зазначених інституцій;

– імідж буде ґрунтуватися не на таких поняттях, як «ідеологія» і «корумпованість», а на постулатах, що входять у сферу правової свідомості;

– буде відновлено імідж правоохоронного органу як органу, що і в роботі з медіа керується, насамперед, принципом боротьби зі злочинністю з дотриманням законів України;

– буде проведена робота над створенням в інформаційних і соціологічних службах іміджу респектабельних і надійних організацій;

– у більшості населення буде сформована думка про високу економічну рентабельність правоохоронної системи.

Громадянин України, який вирішив присвятити своє життя службі в правоохоронних органах, добровільно бере на себе обов’язок служити Закону, виконувати вимоги Присяги, додержуватись високоморальних норм поведінки.

Працівник правоохоронного органу повинен постійно пам’ятати, що він є представником влади, і бути гідним довіри народу. Основним завданням професійної діяльності правоохоронного органу є служіння Закону. Важливо усвідомлювати, що Закон не є самоціллю, він існує задля забезпечення суспільного блага, але лише за умови його сприйняття суспільством як втілення справедливості та прояву вищих моральних принципів, що гарантують стабільне і гармонійне функціонування суспільства. На жаль, значна частина працівників правоохоронних органів виконує свої службові обов’язки механічно, не враховуючи індивідуальні потреби та права людей, що призводить до негативної реакції громадськості та посилення скептичного ставлення населення до державної політики. Працівник правоохоронної системи перебуває під постійним моральним впливом як суспільства, так і своєї службової структури. З одного боку, він зазнає виховного впливу соціуму, яке формує його особистість відповідно до суспільних норм, а з іншого – сам здійснює виховний вплив на громадян. Цей вплив може бути позитивним, коли дотримання ним законодавства сприяє соціальній справедливості і сприймається громадянами як морально виправдане, або негативним, якщо його діяльність оцінюється як несправедлива, що породжує аморальне ставлення.

З урахуванням вищевикладеного, а також вимог Президента України, Верховної Ради України, Уряду України, правил етичної поведінки працівника правоохоронного органу, а також відповідно до службових обов’язків пропонується проєкт наказу «*Про етику та культуру поведінки працівника правоохоронного органу України*» (дод. Г).

Стабільний розвиток економіки, посилення державних інституцій, ефективне розв’язання соціальних питань та стабілізація політичної ситуації в державі виступають ключовими, проте не єдиними факторами у протидії злочинності, оскільки необхідно домогтись органічного й послідовного взаємозв’язку загальної та спеціальної систем запобігання протиправній діяльності, адже неможливо засобами загальносоціальної профілактики

вирішити проблему запобігання окремим злочинам, так само як і лише засобами спеціально-кримінологічного запобігання неможливо вирішити це завдання.

Утілення в життя всіх наведених в цьому підрозділі загальносоціальних напрямів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, створить реальні передумови для ефективної протидії криміналізації правоохоронної системи, покращить діяльність із запобігання кримінально-протиправним проявам з боку окремих працівників і зумовить ефективність й мінімізацію спеціально-кримінологічних.

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів

Процеси криміналізації у правоохоронних органах мають як об’єктивні передумови, так і внутрішню логіку розвитку в умовах воєнного стану, зростання рівня злочинності та функціонування поряд з офіційними інституціями так званих «кримінальних спільнот». Подібні тенденції є характерними для будь-якої моделі суспільного устрою в період глибоких соціальних потрясінь. У цьому контексті цілком виправданим та обґрунтованим постає існування окремої категорії – внутрішньої безпеки правоохоронних органів, що передбачає забезпечення необхідного рівня захищеності ключових інтересів системи правопорядку від загроз як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

Необхідність наукового та нормативно-правового супроводу заходів із гарантування безпеки обумовлюється не лише негативною динамікою та змінами у структурі злочинності серед працівників правоохоронних органів, а й відсутністю достатньо розроблених методичних засад і практичних рекомендацій у цій сфері.

Зміцнення внутрішньої безпеки потребує системного підходу, в межах якого доцільно виокремлювати три ключові напрями забезпечення зазначеного

виду безпеки. Так, вітчизняний кримінолог О. Ф. Гіда свого часу наголошував, що «для вирішення комплексу завдань, спрямованих на виявлення кандидатів на службу, які за своїми особистими якостями і мотивацією не відповідають вимогам і стандартам, обов'язковим для працівників відомства, необхідно: по-перше, своєчасне виявлення, викриття і припинення випадків протиправної поведінки окремих працівників та фактів ініціативного залучення до кримінальної діяльності морально не стійких працівників в ході службових чи побутових контактів; по-друге, активна протидія намаганням дискредитації працівників криміналітетом та усунення загрози їх життю та здоров'ю чи його близьким» [42, с. 41].

Застосовуючи кожен з означених напрямів забезпечення внутрішньої безпеки правоохоронної системи на практиці, перш за все слід мати на увазі, що усі вони в процесі практичної реалізації не лише передбачають викриття і припинення злочинних проявів з боку окремих працівників, а й становлять основу для спеціально-кримінологічного запобігання.

Аналіз результативності запобігання злочинам та іншим правопорушенням з боку працівників правоохоронних органів і забезпечення власної безпеки свідчить про те, що крім загальносоціальних напрямів діяльності суттєве значення для декриміналізації правоохоронних органів мають засоби спеціального характеру: спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні. Насамперед вони орієнтовані на своєчасне виявлення та нейтралізацію причинно-обумовлених зв'язків, що сприяють виникненню правопорушень, а також на розроблення й реалізацію комплексу заходів і механізмів, спрямованих на фіксацію протиправної діяльності, документування її ознак та ефективне застосування передбачених кримінально-правових санкцій.

Відтак, спеціально-кримінологічне запобігання – це система заходів, що мають цілеспрямований характер і реалізуються з метою протидії злочинності, уповноваженими на це органами, установами, підприємствами та організаціями відповідно до наданих їм повноважень, визначених чинним нормативно-

правовим регулюванням. Така діяльність має цілеспрямований характер на недопущення кримінальних правопорушень; спеціально призначена для виявлення, блокування, нейтралізації або усунення причин та умов злочинності – її профілююча ознака та головна особливість; запобігання злочинам, що замислюються, готуються, а також припинення вже розпочатих злочинів. Такий підхід до запобігання злочинності доповнює загальносоціальні заходи, але спеціально-кримінологічні заходи ухвалюються для конкретних складових і мають часові обмеження. Вони спрямовані, спеціалізовані й локалізовані у часі та просторі Однак лише ця ознака (цілеспрямованість) має абсолютне значення і відіграє роль якісного критерію для розмежування різних видів профілактики злочинності. Інші відмінності між ними є не суттєвими, а кількісними. Загальносоціальні заходи, хоча можуть бути реалізовані на рівні окремих галузей або соціальних груп населення, в основному є загальними і діють на рівні всього суспільства. Ефект запобігання злочинності за допомогою економічних, соціальних, політичних, культурно-виховних заходів досягається переважно завдяки загальносоціальній профілактиці, але аналогічні за змістом заходи можуть бути реалізовані і в межах спеціально-кримінологічної діяльності. Правові заходи можуть бути частиною загальносоціального запобігання, але вони характерні також і для спеціально-кримінологічного. Приклади такого взаємопроникнення загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів можна привести не лише з урахуванням масштабу та змісту, але й інших факторів.

Спеціально-кримінологічний рівень запобігання злочинності полягає в застосуванні спеціальних заходів для усунення причин злочинності або конкретних злочинних проявів. Учені-кримінологи вказують, що «спеціально-кримінологічні заходи не передбачають радикальних змін у суспільних відносинах, вирішення соціально-економічних проблем або формування переконань та морально-етичних якостей громадян. Метою цих заходів є усунення конкретних криміногенних факторів та створення умов, які перешкоджають вчиненню злочинів» [12, с. 99; 172, с. 92].

Відомий учений-кримінолог В. І. Шакун розуміє під спеціально-кримінологічним запобіганням складову «загальносоціального попередження, яке полягає у проведенні заходів, спрямованих на попередження злочинності, окремих видів злочинів та конкретних кримінальних правопорушень, їх причин і умов. Ці заходи мають спеціальний характер і спрямовані безпосередньо на боротьбу зі злочинністю. Арсенал засобів спеціальної профілактики включає у себе управлінські, виховні та правові заходи, спрямовані на вплив на злочинність, окремі види злочинів або недопущення конкретних кримінальних правопорушень. Суб'єктами спеціального попередження кримінальних правопорушень є організаційні структури, для яких боротьба зі злочинністю є однією з основних функцій» [170, с. 186–187]. У свою чергу, О. М. Джужа наполягає на «цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції, у зв'язку з елементами кримінологічної системи, у неухильному виконанні команд управляючого механізму системи, у виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта запобіжного впливу» [99, с. 63].

При цьому варто враховувати думку В. В. Голіни, який підкреслює, що «теорія і практика боротьби зі злочинністю, спрямована на запобігання злочинам на різних етапах кримінальної поведінки, називається спеціально-кримінологічним запобіганням. Це синтез кримінологічної теорії і практики, який використовує спеціальні знання і методи з кримінології та інших галузей знань, таких як соціологія, економіка, психологія, педагогіка, антропологія, статистика тощо. Ця робота спрямована на запобігання активізації криміногенного потенціалу суспільства і зменшення злочинності» [44, с. 21]. Далі вчений підкреслює, що «спеціально-кримінологічне запобігання – це не просто набір заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Ця діяльність спрямована не лише на запобігання конкретним злочинам, а й на негативні явища і процеси в суспільстві, які створюють криміногенний потенціал. Спеціально-кримінологічне запобігання має на меті запобігання виникненню

злочинних проявів, обмеження їх та усунення, а також оперативне реагування на злочинну поведінку. Для досягнення цієї мети використовуються такі напрями, як профілактика, відвернення та припинення злочинів» [44, с. 21–22].

Варто враховувати позицію А. П. Закалюка про те, що «запобігання злочинності може бути здійснене різними засобами, такими як правові, неправові, процесуальні, організаційно-управлінські тощо. Для запобігання злочинам використовуються різні кримінально-процесуальні засоби та процедури, які можуть зупинити їх вчинення через розкриття або впливати виховно на осіб у процесі досудового розслідування й судового розгляду провадження. Усі ці засоби мають спільне те, що вони застосовуються та впливають лише після вчинення злочину для запобігання рецидиву, або мають інше спеціальне призначення і відіграють запобіжну роль «попутно», у межах, визначених нормами права» [64, с. 328].

Ураховуючи вищевикладене, зауважимо на забезпеченні безпеки правоохоронних органів від вчинення їх суб’єктами протиправних діянь.

Забезпечення власної безпеки правоохоронної системи як один із напрямів спеціально-кримінологічного запобігання насильницької злочинності, вчинюваної окремими її представниками, покликане запобігти поступовому формуванню нового кримінологічного явища – залученню все більшої кількості державних службовців, зокрема працівників правоохоронних органів, до протиправної діяльності.

Криміналізація органів правопорядку має об’єктивні передумови та проявляється закономірно в умовах зростання загального рівня злочинності та паралельного існування з офіційними інституціями кримінальних угруповань, ідейним джерелом яких виступає організована злочинність. У зв’язку з цим проблема запобігання та подолання злочинної діяльності окремих правоохоронців набуває особливої актуальності та практичного значення, оскільки така діяльність становить потенційну загрозу національній безпеці держави.

У зв’язку з цим, запобіжна діяльність у сфері протидії злочинності серед працівників правоохоронних органів має здійснюватися з урахуванням низки ключових обставин, а саме:

– *по-перше,* кримінальні правопорушення, вчинювані особами, наділеними спеціальними владними повноваженнями у сфері забезпечення правопорядку та боротьби зі злочинністю, є характерним явищем для всіх типів суспільно-політичних систем;

– *по-друге*, функціональна сфера діяльності працівників правоохоронних органів охоплює широкий спектр повноважень – від превентивної діяльності до застосування права, здійснення оперативно-розшукових заходів тощо;

– *по-третє*, протиправна поведінка окремих працівників не обмежується виключно межами виконання ними службових обов’язків, а може проявлятися й поза межами офіційної діяльності;

– *по-четверте*, специфіка наданих правозастосовних повноважень наділяє представників правоохоронних органів можливістю адаптувати свої дії до змін у формі та методах прояву злочинної діяльності, що ускладнює їх виявлення та запобігання.

Як відомо, «суспільство, держава й окремий індивід у контексті всіх його соціальних зв’язків являють собою певну систему. Тому термін «безпека» у цьому випадку має розглядатись як невід’ємна властивість будь-якої системи, що характеризує її цілісність, самостійність та стійкість. Втрата будь-якої із цих ознак неминуче призведе до руйнування чи загибелі системи» [188]. З огляду на зазначене, обґрунтованим і необхідним є визнання концепту «внутрішньої безпеки правоохоронних органів», що передбачає забезпечення належного рівня захищеності ключових інституційних інтересів правоохоронної системи від потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз. Йдеться про внутрішню (власну) безпеку правоохоронного відомства як про окремий, специфічний об’єкт охорони його ключових інтересів. У цьому контексті поняття «забезпечення власної безпеки» слід розуміти як системну діяльність, засновану на принципах комплексного підходу до програмування та планування дій спеціально

уповноважених структур – підрозділів внутрішньої безпеки та апаратів по роботі з персоналом. Їх основним завданням є досягнення такого рівня захищеності критично важливих інтересів правоохоронної системи, який би одночасно відповідав визначеним критеріям безпеки і створював передумови для:

– недопущення проникнення до правоохоронних органів (на службу або навчання) осіб із кримінальним минулим чи криміногенними установками;

– запобігання протиправній поведінці серед особового складу, а також факторів, що сприяють її виникненню;

– забезпечення безпеки працівників правоохоронних органів і членів їхніх сімей від кримінально-протиправних посягань.

Необхідність наукового та нормативно-правового обґрунтування концепції забезпечення внутрішньої безпеки правоохоронних органів зумовлена не лише наявними негативними тенденціями у структурі та динаміці злочинності серед їх працівників, а й відчутним дефіцитом цілісних методичних підходів і практичних рекомендацій у зазначеній сфері.

Насамперед актуальним завданням постає розроблення й упровадження ефективного комплексу методів і засобів, спрямованих на своєчасне виявлення та нейтралізацію фактів прихованої протиправної поведінки окремих представників правоохоронних інституцій. Особливу увагу необхідно приділяти кримінально-протиправним проявам багатоепізодного характеру, пов’язаним із діяльністю організованих злочинних угруповань, де наявна чітка структура розподілу функцій, використання впливових зв’язків і адміністративного ресурсу з метою унеможливлення викриття й притягнення до відповідальності.

Окрім цього, на нашу думку, варто розробити систему методичних, правових і практичних рекомендацій, спрямованих на посилення протидії з боку відповідних служб та посадових осіб як намаганням криміналітету заплямувати працівника, з метою усунення його від активної службової діяльності, так і своєчасне викриття і припинення протиправної діяльності з боку частини працівників.

Запобігання вчиненню працівниками правоохоронних органів насильницьких злочинів здійснюється неспеціалізованими та спеціалізованими суб'єктами. До неспеціалізованих слід віднести суб'єктів, котрі в межах своєї компетенції здійснюють функції владного (державно-правового) управління правоохоронною системою і на різних рівнях безпосередньо проводять цілеспрямовані заходи запобігання кримінальним правопорушенням у різних суспільних інституціях (органи законодавчої та виконавчої влади, їх структурні підрозділи та установи, суд, Міністерство юстиції України, адвокатура, громадські формування та об'єднання (політичні партії, рухи, фонди, релігійні конфесії тощо)). Спеціалізованими суб'єктами слід вважати уповноважені державою владні структури, компетентні вирішувати завдання запобігання кримінальним правопорушенням, котрі мають на це визначене законом право і для яких зазначена діяльність є основною, або однією з основних функцій, виконанням яких вони професійно займаються (інспекції по особовому складу, підрозділи внутрішньої безпеки кожного правоохоронного органу, а також ДБР).

Наприклад, у системі Національної поліції України утворено Департамент внутрішньої безпеки як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції [157] й прийнято Положення про Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України [142].

Зокрема, в Положенні наголошено на дотриманні внутрішньої безпеки в діяльності органів Національної поліції України, котра «реалізується шляхом внутрішнього контролю та забезпечення власної безпеки органів поліції і полягає у здійсненні комплексу правових, організаційних та практичних заходів, спрямованих на виявлення, запобігання, попередження та припинення фактів порушення поліцейськими, державними службовцями та іншими працівниками Національної поліції України вимог законодавства України при виконанні службових обов'язків, фактів протиправного перешкоджання службовим особам поліції у виконанні покладених на них завдань та

повноважень, а також виявлення та усунення інших чинників, які негативно впливають на діяльність поліції» [142].

До функцій Департаменту внутрішньої безпеки вказаним нормативно-правовим актом віднесено:

«1. Виявлення фактів втягнення поліцейських, державних службовців та інших працівників поліції у злочинну діяльність, здійснення профілактичних заходів стосовно них, а за наявності достатніх законних підстав документування вказаних протиправних дій.

2. Здійснення в межах компетенції організаційних та практичних заходів щодо реалізації та дотримання вимог антикорупційного законодавства України.

3. Запобігання, виявлення, попередження і припинення фактів здійснення (або фактів сприяння, підбурювання чи терпимого ставлення) поліцейськими будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

4. Здійснення в межах компетенції заходів щодо запобігання та припинення фактів вчинення поліцейськими, державними службовцями та іншими працівниками поліції дій з надання будь-яких привілеїв або встановлення обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками.

5. Координація та проведення заходів щодо протидії фактам поширення завідомо неправдивих відомостей, які дискредитують посадових осіб, а також систему Національної поліції України.

6. Здійснення в межах компетенції заходів щодо аналізу та проведення необхідних перевірок» [142].

Запропоновані напрями забезпечення внутрішньої безпеки правоохоронних органів у контексті їх практичного втілення спрямовані не лише на викриття та нейтралізацію протиправних дій окремих працівників, а й виступають важливим інструментом реалізації спеціально-кримінологічних заходів запобігання. У цьому контексті доцільним вбачається чітке

формулювання та конкретизація комплексу заходів, поетапне впровадження яких дозволить ефективно усувати причини та умови, що сприяють формуванню криміногенної поведінки серед працівників правоохоронних органів, а також створювати належні умови для запобігання спробам тиску, дискредитації, шантажу чи залякування.

На нашу думку, *запобіганням насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, – це комплексна діяльність спеціалізованих та неспеціалізованих суб'єктів, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію детермінантів, які формують протиправну насильницьку поведінку працівників правоохоронних органів, їх мінімізацію, а також недопущення насильницьких дій на різних стадіях кримінальної поведінки, включаючи постпенітенціарний вплив на особу*.

Розглядаючи проблему боротьби з насильницькими злочинами, що вчиняються за безпосередньої участі працівників правоохоронних органів, та визначаючи напрями щодо їх запобігання, варто мати на увазі окремі особливості кримінальної поведінки їх співробітників, а саме:

– *по-перше*, більшість правопорушень працівники вчиняють у сфері професійної діяльності;

– *по-друге*, вчинені ними протиправні дії можуть посягати й на інші суспільні відносини та соціальні блага, що охороняються законом, але в цьому випадку вони (працівники) виступають вже не як службові особи, наділені певними владними повноваженнями, а як громадяни. Однак, треба мати на увазі, що значна частина злочинів, не пов'язаних зі службовою діяльністю таких працівників, стає можливою (чи є спонукальним мотивом) саме через належність злочинця до правоохоронної системи.

Тому відповідно до наведеної специфіки і мають визначатися запобіжні заходи, спрямовані на нейтралізацію протиправної насильницької поведінки.

Щоб здійснювати заходи запобігання насильницьким проявам, треба передусім звертати увагу на наявність відомостей, що свідчать про причетність деяких працівників до протиправної діяльності, а саме:

– про постійний витік інформації про хід розслідування кримінальних проваджень, оперативні заходи та операції, що готуються, та об’єкти оперативного інтересу;

– про випадки посередництва у знайомстві з особами, зацікавленими у результатах розгляду заяв про кримінальні правопорушення чи розслідування кримінальних проваджень та прояви зайвої балакучості, що стає причиною розголошення службової чи оперативної інформації про роботу в конкретному підрозділі чи по конкретному провадженню;

– про характер і форми спілкування зі сторонніми особами, які занадто часто відвідують працівника за місцем служби чи цікавляться конкретними кримінальними провадженнями;

– про вчинення проступків, які негативно позначаються на громадській думці щодо стану законності в правоохоронних органах, а саме про тих, хто систематично запрошується для участі у банкетах чи інших розважальних заходах, що влаштовуються організаціями чи окремими особами, які перебувають у полі зору правоохоронних органів;

– про публічні чи завуальовані неслужбові спілкування працівників з особами, які за оперативними даними утримуються злочинними угрупованнями, або з тими, хто безпосередньо займається незаконною діяльністю;

– про факти проживання у дорогих готелях чи квартирах, що орендуються чи належать особам, пов’язаним із кримінальними угрупованнями чи незаконним бізнесом, або надання у розпорядження транспортних засобів як послуги за певні дії або бездіяльність, або як привід для більш тісного зближення.

Організація запобігання кримінальним правопорушенням, не пов’язаним зі сферою службової діяльності працівників правоохоронних органів, також передбачає виявлення і поглиблене вивчення обставин та факторів, наявність яких може створити умови для протиправної діяльності. Зокрема, у полі зору керівних кадрів, підрозділів по роботі з персоналом та підрозділів внутрішньої безпеки мають перебувати співробітники, які:

а) мають напружені стосунки у сім’ях, систематично конфліктують із сусідами, родичами тощо;

б) відрізняються нестримністю у спілкуванні з оточуючими, постійною дратівливістю, невдоволеністю і тривожністю;

в) демонструють зверхність до громадян та колег, ігнорують загальновизнані правила поведінки, віддають перевагу «силовим» методам (у тому числі із застосуванням фізичної сили) вирішення проблемних питань;

г) підтримують близькі стосунки та перебувають під впливом осіб, схильних до протиправної поведінки, потурають їх негідним вчинкам, що породжує справедливі нарікання з боку громадян;

д) виявляють прояви користолюбства, надбання, постійного невдоволення своїм матеріальним становищем і висловлюють наміри щодо його покращення у будь-який спосіб;

е) систематично грубо порушують правила безпеки дорожнього руху, поводження з мисливською зброєю, схильні до невиправданого ризику та бравади тощо.

Серед заходів, спрямованих на профілактику правопорушень серед працівників правоохоронних органів, треба виділити й такі як виявлення і подальша цілеспрямована робота зі співробітниками, які допускають втрату службових посвідчень, особливо по кілька разів, передають стороннім особам формений одяг, бланки, талони та інші службові документи, а також тими, хто звільняється з органів, особливо за негативними мотивами і дискредитацією звання працівника або за власним бажанням, але через наявність інформації компрометуючого характеру.

Реалізація на практиці заходів спеціально-кримінологічного запобігання в обов’язковому порядку має враховувати достатньо поширені сьогодні намагання криміналітету чи окремої частини корумпованих чиновників скомпрометувати чи залякати працівника, усунувши його таким чином від виконання прямих правоохоронних завдань. *Тому у процесі перевірки негативної інформації стосовно конкретного працівника надзвичайно важливо*

забезпечити повну об'єктивність вивчення усіх обставин справи, не припускатись упередженості, вжити реальні заходи забезпечення захисту його життя, честі та гідності.

У межах спеціально-кримінологічного запобігання головним завданням діяльності підрозділів внутрішньої безпеки правоохоронних органів (на прикладі Національної поліції), стверджує В. В. Бардачов, є «формування та забезпечення реалізації відповідних заходів запобігання, виявлення й припинення кримінальних правопорушень та корупційних діянь, що готуються або вчинені працівниками поліції, а також їх захист від перешкоджання у виконанні службових обов'язків. Основу такого запобігання підрозділами внутрішньої безпеки складає комплекс цільових заходів з використанням визначених законодавством оперативно-розшукових та процесуальних сил, засобів і методів з метою виявлення причин та умов кримінальних правопорушень на рівні системи Національної поліції (апарат, міжрегіональні територіальні органи, територіальні органи, державні установи), служб і підрозділів (за територіальним і лінійним принципами) та стосовно окремих категорій працівників, від яких можна очікувати вчинення злочинів, із застосуванням до них запобіжних заходів (у взаємодії з інспекціями по особовому складу, підрозділами з прав людини, з питань запобігання корупції та проведення люстрації, спеціальними громадськими інституціями антикорупційного спрямування)» [18].

Забезпечення активної діяльності, спрямованої на відвернення та припинення насильницьких злочинів, розроблення ефективного механізму для досягнення бажаних результатів у цій сфері діяльності передбачає багатогранну диференційовану процедуру із залученням можливостей інших компетентних державних органів, що сприятиме подоланню певних обставин та факторів, що впливають на рівень криміналізації правоохоронної системи. У зв'язку з цим необхідно передбачити комплекс заходів як безпосередньо у сфері ОРД, так і при реалізації відповідних програм щодо її забезпечення. Зокрема, має бути зосереджена увага на вирішенні таких проблем на різних напрямах

функціонування системи кримінальної юстиції, а саме: в організаційно-управлінській сфері; у сфері організації службової діяльності та контролю за її якістю; у сфері роботи з персоналом; у сфері стимулювання праці та дисциплінарних проваджень та у сфері правового і соціального захисту.

Отже, ефективне здійснення спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, вимагає реалізації системного комплексу заходів, які повинні охоплювати всі без винятку сфери професійної та позаслужбової діяльності. Досягнення цієї мети можливе лише за умови залучення всього наявного потенціалу – кадрового, виховного, соціального, психофізіологічного, медичного, освітнього, оперативно-розшукового, технічного, розвідувального, контрольно-аналітичного, інформаційного тощо. Такий комплексний підхід не лише сприятиме підвищенню ефективності протидії процесам криміналізації правоохоронної системи, а й забезпечить своєчасне виявлення та запобігання протиправній поведінці окремих її працівників.

Слід визнати, що на практиці запобіжний вплив далеко не завжди здійснюється на етапі передзлочинного становлення особи злочинця до формування його насильницького прояву, втіленого у відповідну мотивацію й намір вчинити протиправне посягання. У кращому випадку до поля зору суб'єктів запобіжної діяльності потенційні злочинці потрапляють лише на стадії замислення вчинення злочину, планування чи підготовки нападу або навіть під час уже розпочатого насильницького посягання. Зважаючи на це, та спираючись на наявні напрацювання українських кримінологів, доцільно розробити і впровадити комплекс заходів щодо відвернення і припинення насильницьких кримінально-протиправних посягань, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. Комплекс таких заходів можна об'єднати у чотири основні напрями запобіжної діяльності, а саме:

1) превентивний вплив на працівників, які замислюють вчинення насильницьких злочинів, займаються їх плануванням і підготовкою. Здійснення заходів запобігання в межах цього напряму передбачає низку етапів, таких як:

а) виявлення працівників, від яких із високою ймовірністю слід очікувати вчинення насильницьких кримінально-протиправних посягань; б) збирання, перевірка, фіксація, накопичення й аналіз інформації на предмет підтвердження намірів таких осіб вчинити кримінально-протиправне посягання та забезпечення оперативного контролю за ними; в) проведення з такими працівниками заходів, спрямованих на відмову від реалізації намірів, планування та підготовки вчинення насильницьких злочинів, аж до звільнення зі служби.

При цьому, з метою забезпечення позитивного морально-психологічного клімату в колективах і позитивної субкультури працівників, керівник правоохоронного органу зобов'язаний: поважати честь і гідність підлеглих працівників; забезпечувати встановлення відносин між підлеглими на основі здорової конкуренції – не допускати протекціонізму в роботі з підлеглими; забезпечувати гласність і об'єктивність в оцінці службової діяльності підлеглих; не допускати переслідування працівників за особистими мотивами або за критику недоліків діяльності керівника; підтримувати відкрите професійне спілкування підлеглих з керівником, відкрите обговорення внутрішніх (зовнішніх – відомчих) проблем; сприяти вихованню у підлеглих високої правосвідомості, необхідності неухильного дотримання законності, виховувати в підлеглих почуття відповідальності за виконання службових обов'язків; проявляти високу вимогливість до підлеглих, гостро реагувати на факти грубощів, зневажливого ставлення до громадян, суворо оцінювати порушення закону підлеглими; створювати необхідні умови для праці, відпочинку, підвищення кваліфікації й кар'єрного росту підлеглих.

Зазначені обов'язки мають бути необхідною складовою службової діяльності керівників усіх рівнів. Для їх успішного виконання особи, що призначаються на відповідну керівну посаду, повинні мати такі обов'язкові якості, як: позитивне сприйняття конструктивної критики, самокритика, вміння правильно оцінити свої прорахунки і своєчасно усунути наявні недоліки, здатність аргументовано спростувати помилкові погляди й судження підлеглих, не утискаючи їхню ініціативність і самостійність тощо. Окрім того, керівник

зобов’язаний добре знати особистість підлеглого не тільки з боку службової діяльності, а і його характерологічні особливості, схильності, таланти, достоїнства й недоліки.

Також результатом запобігання процесам соціального конструювання операційних, ситуативно-стереотипічних насильницьких прагнень має стати: по-перше, зниження поінформованості про насильницькі способи вирішення конфліктів, задоволення потреб та блокування процесів ретрансляції; по-друге, зменшення частоти виникнення криміногенних ситуацій відповідного характеру, нейтралізації зовнішніх стимулів прояву агресивно-насильницьких реакцій; по-третє, зниження рівня агресивності громадян через локалізацію та зниження інтенсивності дії її найближчих у детермінаційному значенні факторів – тривожності, відчуженості, інших психічних й психологічних патологій, а також більш віддалених чинників економічного, правового, політичного, організаційно-управлінського характеру.

Відомо, що відсутність ефективної діяльності щодо запобігання та припинення різного роду некримінальних правопорушень (у тому числі дисциплінарних) є серйозним фактором, що детермінує більш серйозні правопорушення аж до вчинення насильницьких злочинів. У зв’язку з цим, необхідно підвищення ефективності дисциплінарної практики у правоохоронних органах. Із метою вдосконалення дисциплінарної практики керівники всіх рівнів повинні: домагатися єдності й погодженості в застосуванні дисциплінарної практики різними категоріями начальницького складу; установити систему обліку кількості й характеру дисциплінарних та інших правопорушень, їх поширеності серед різних категорій працівників; домагатися дотримання керівниками законності й вимог щодо оцінки тяжкості вчинених правопорушень; у кожному випадку порушення законності проводити ретельну службову перевірку, вчасно виявляти й усувати причини та умови, що сприяють їхньому вчиненню; домагатися від усіх керівників твердого знання ними прав та обов’язків щодо застосування заходів заохочення і стягнення; проводити тренінги для керівників щодо застосування дисциплінарних заходів впливу

(обґрунтування заходів дисциплінарного впливу; своєчасності застосування заходів впливу; врахування особистісних якостей при визначенні заходів заохочення і стягнення); домагатися оптимального поєднання правових заходів з організаційно-кадровими та виховними;

2) усунення сприятливих ситуаційних чинників реалізації кримінально-протиправного наміру на вчинення насильницького посягання. Після виявлення окремих осіб та груп, стосовно яких є достатньо інформації, що вказує на замислення, планування, підготовку насильницьких посягань чи свідчить про ймовірно розпочату кримінально-протиправну діяльність, виникають законні підстави для проведення ОРД – «системи гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів» [151], відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [151]. Інакше кажучи, починається копітка робота зі збирання, перевірки, фіксації, накопичення матеріалів процесуально-доказового значення, викриття всіх причетних до підготовки та здійснення кримінально-протиправної діяльності, вживаються заходи щодо її недопущення і припинення.

Правовідносини, що виникають у процесі підготовки і проведення заходів запобігання кримінально-протиправним діянням шляхом здійснення ОРД різними суб’єктами, мають свої специфічні ознаки, обумовлені їх правовою природою. До організаційно-тактичних форм ОРД, що застосовуються й у запобіганні насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, слід віднести:

– пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих працівників або групи;

– проведення оперативних дій, заходів, операцій за допомогою сил, засобів та методів із метою викриття та припинення насильницьких діянь окремих працівників;

– оперативна розробка з метою запобігання вчиненню протиправних дій та розкриття вчинених злочинів, розшуку та затримання злочинців.

У контексті зазначеного підтримуємо вітчизняного дослідника С. О. Павленка, який зауважує, що «важливою специфічною особливістю оперативно-розшукової профілактики є те, що вона відрізняється від інших видів профілактики (кримінологічної, криміналістичної) тим, що під час її здійснення, крім відкритих заходів, проводяться приховані заходи з використанням сил, засобів та методів ОРД для досягнення мети оперативно-розшукової профілактики» [136]. Доречними є й судження інших фахівців, що «мета такої діяльності полягає в системі заходів, яка включає в себе наступне: вплив на особу з метою відмови від злочинних намірів; усунення причин та умов, які можуть спонукати особу до злочину; створення обставин, які ускладнюють можливість вчинення злочину; притягнення особи до відповідальності за підготовчі дії; затримання на місці злочину» [144].

Відтак, «завданням оперативно-розшукової профілактики є застосування оперативно-розшукових заходів, об'єднаних єдиною метою, – недопущення вчинення злочинів або створення системи бар'єрів для їх учинення» [173, с. 306]. Отже, з огляду на викладене вище можемо дійти висновку, що у вузькому розуміння метою оперативно-розшукової профілактики є недопущення вчинення злочинів шляхом здійснення профілактичного впливу на осіб, схильних до вчинення злочину, або осіб, які мають такий намір. При цьому досягнення кінцевого очікуваного результату (тактичної мети) відбувається через виконання проміжних (оперативно-тактичних) завдань у найбільш оптимальний та ефективний спосіб.

Найпоширенішими тактичними прийомами схиляння окремих осіб до відмови від своїх злочинних намірів, окрім зазначених, є: «формування переконання у недоцільності вчинення саме цього злочину або відсутності на обраному об'єкті посягання цінностей, вартих уваги; аргументація недоцільності вчинення злочину через труднощі збуту майна або інших предметів посягання, через ненадійність співучасників злочину; наведення аргументів неминучості викриття та покарання при обраному варіанті злочинних дій, критика інших запропонованих варіантів; роз'яснення

можливості втрати особистого благополуччя внаслідок реалізації злочинних задумів (за такої ситуації ефективними є заходи з використанням впливу друзів, знайомих і родичів особи, яка готує вчинення злочину)» [135].

Таким чином, підтримуючи науковців, зазначимо, що особливість оперативно-розшукової профілактики полягає в її переважно негласному характері, з використанням сил, засобів і методів ОРД. Така діяльність стосовно досліджуваних злочинів проводиться у межах спеціально-кримінологічного запобігання. Метою є недопущення вчинення насильницьких злочинів шляхом здійснення запобіжного впливу на працівників правоохоронних органів, схильних до вчинення агресивно-насильницьких дій. Причому досягнення кінцевого очікуваного результату відбувається через виконання проміжних (оперативно-тактичних) завдань в оптимальний і зручний спосіб;

3) забезпечення особистої і майнової безпеки. Проведення з такими працівниками заходів, спрямованих на відмову від реалізації намірів, планування та підготовки вчинення насильницьких злочинів, передбачає застосування різних заходів: допомоги, обмеження, заохочення, психологічного супроводу тощо;

4) припинення розпочатого посягання або кримінально-протиправної діяльності. Відповідні заходи полягають у недопущенні злочинного результату та зменшенні заподіяної шкоди. Зазначені заходи слід поділити на дві групи: а) заходи оперативного реагування та примусу; б) заходи самооборони. Зокрема, заходи оперативного реагування і примусу передбачають швидке прибуття уповноважених осіб на місце події для втручання у ситуацію нападу, з метою захисту життя та здоров’я потерпілих, нейтралізації й затримання кримінальних правопорушників. Натомість, заходи самооборони спрямовані на самостійний захист власного життя, здоров’я, житла, майна або допомогу іншим особам, які стали жертвами нападу.

3.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів

Проведене дослідження показало, що працівники правоохоронних органів зазнають суттєвого впливу найбільш криміналізованої частини суспільства, оскільки за специфікою своєї діяльності постійно контактують із представниками злочинного світу. Окрім того, суттєвий розрив між рівнем матеріального забезпечення, ступенем соціально-правової захищеності і значними службовими навантаженнями, особливо в умовах воєнного стану, досягає тієї межі напруженості, за якою спостерігається висока ймовірність психологічного та соціально зриву, який за певних обставин трансформується у злочинну поведінку, у тому числі й насильницького характеру. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання здійснюється не лише стосовно таких злочинів, а й інших правопорушень, діапазон яких досить широкий. Об'єктами запобігання є не лише працівники, які допустили порушення службової дисципліни чи мають відхилення в поведінці, а і ймовірні порушники правових норм, тобто працівники, віднесені до групи ризику (посиленого контролю) [108, с. 262].

У галузевій юридичній науці індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням (злочинам) визначається як «вид запобігання злочинності, спрямований на конкретну особу. Ця діяльність проводиться на етапі перед виникненням злочинного наміру. Деякі кримінологи вважають, що індивідуальне запобігання злочинам є частиною спеціально-кримінологічного запобігання злочинам і не виділяють його окремо» [44, с. 39].

Кримінологічна наука не може бути відокремлена від теорії запобіжної діяльності, як правильно зауважив академік А. П. Закалюк. Важливо, на думку поіменованого вченого, враховувати, що «теорія запобігання злочинності включає в себе елементи інших наук, таких як педагогіка, психологія, соціологія, але це не означає, що вона виходить за межі кримінології» [64, с. 325]. Основним завданням індивідуальної профілактики є,

за твердженням кримінологів – представників харківської наукової школи, «усунення загрози потенційного злочину» [100, с. 39].

Так, один із її представників професор В. В. Голіна вважає, що «до об'єктів індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням належать такі: поведінка та спосіб життя осіб, які мають високу ймовірність схильності до кримінальних правопорушень; соціальні елементи їхньої особистості, що вказують на антигромадську спрямованість; психофізичні особливості індивідів, що мають соціальне значення під час формування та реалізації особистості; негативні криміногенні умови середовища та життєвого укладу; інші довготривалі обставини, які сприяють створенню криміногенної ситуації та полегшують вчинення кримінальних правопорушень» [44, с. 46].

Схожі погляди на цей рівень запобіжної діяльності сформували представники київської наукової школи кримінології, які вважають, що «індивідуальна профілактика – це перш за все вплив на осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, та їхнє соціальне оточення. Цей вид діяльності полягає в цілеспрямованій роботі з конкретною людиною та її найближчим оточенням. Об'єктами такої профілактики є особи, чия поведінка та спосіб життя свідчать про можливість вчинення ними злочинів. Погляди, мотиви та система цінностей особи можуть бути основою для профілактичного впливу на неї лише у випадку, коли ці погляди, мотиви та орієнтації виявляються у антигромадській поведінці» [158, с. 100].

Також, як стверджують О. М. Джужа та В. В. Василевич, «виходячи з механізму злочинної поведінки, індивідуальна профілактика має бути спрямована на особу та її негативні риси, на середовище, що формує цю особу, а також на умови, обставини та ситуації, що сприяють або полегшують вчинення злочинів. При цьому слід мати на увазі, що йдеться про безпосередню діяльність відповідних суб'єктів, тобто тих, від кого йде такий вплив» [158, с. 101].

Розробляючи індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних

органів, також варто підтримати погляди професора І. Г. Богатирьова, відповідно до яких «діяльність з індивідуального запобігання злочинності являє собою систему заходів, що направлені на конкретну особу, реалізуються як на ранній, так і на безпосередній стадіях виникнення злочинного наміру, передбачає вивчення особливостей поведінки, способу життя осіб із високим ступенем вчинення кримінального правопорушення, вивчення криміногенної ситуації та несприятливих умов оточуючого мікросередовища, в якому перебуває така особа» [22, с. 115]. Схожу в концептуальному відношенні позицію щодо змісту індивідуального рівня запобіжної діяльності висловлюють й інші представники сучасної української кримінології, зокрема професори В. В. Василевич, Ю. О. Левченко [34], О. О. Шкута [187].

У кримінологічній науці загальновизнаним є поділ індивідуального запобігання злочинності на чотири основні види, які диференціюються залежно від стадії формування (генезису) особи злочинця:

«1. Рання профілактика – стосується працівників, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи, а саме: виявлення джерел кримінальних та інших антисуспільних впливів на особу (групу осіб) до того, як це вплинуло на її (їх) поведінку; одночасне виявлення, коли для особи, яка профілактується, ці контакти стали цікавими, для того щоб впливати на конкретні життєві обставини. Завдання ранньої профілактики полягає у запобіганні джерелам негативного впливу і роз’ясненні особі, що профілактується, небезпечності таких контактів. Ранню профілактику можна поділити на два види: а) рання профілактика стосовно третіх осіб з метою перевиховання конкретної особи (наприклад, профілактичний вплив на керівників з метою, щоб останні вплинули на підлеглого працівника); б) рання профілактика стосовно конкретної особи. Також така діяльність спрямована на об’єкти, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи. Необхідно виявляти джерела кримінальних та інших антисуспільних впливів на особу до того, як цей вплив не подіяв на її поведінку. Також важливо виявляти, коли для особи ці контакти виявилися цікавими, щоб впливати на конкретні життєві обставини.

2. Безпосередня профілактика – така профілактика стосується працівників, чия поведінка свідчить про розвиток у них негативних інтересів, звичок, стереотипів, таких як відчуження від позитивного оточення, сумнівні знайомства, контакти із кримінальним середовищем та особами, які зловживають алкоголем або навіть наркотиками. Також це стосується осіб, які безпосередньо беруть участь у вчиненні адміністративних правопорушень. Метою безпосередньої профілактики є стримання особи від подальшого розвитку кримінальної поведінки та спрямування її на шлях виправлення, оновлення оточення, в якому вона спілкується, з негативного на позитивне.

3. Профілактика на етапі реалізації злочинної поведінки – цей вид профілактики стосується працівників, які вчинили насильницькі злочини і щодо яких суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу. Метою цього виду профілактики є запобігання повторному вчиненню злочинів шляхом демонстративних заходів контролю і жорстких пояснень щодо правових наслідків злочинів. Ця профілактика реалізується через діяльність установ виконання покарань, які мають завдання виправлення і ресоціалізації засудженого, а також здійснюється відповідними державними та громадськими організаціями під час звільнення особи від реального відбування покарання (звільнення від відбування покарання з випробуванням, відстрочка виконання вироку тощо).

4. Профілактика рецидиву – спрямована на осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі, але підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву» [158, с. 101–102]. За цим напрямом варто звернути увагу на припинення насильницьких злочинів та кримінальне переслідування злочинців, застосування заходів кримінально-правового характеру, а також соціального супроводу (патронажу) після відбування покарання. Цей напрям ліберально-гуманістичної стратегії запобігання кримінальному насильству має бути трансформований з огляду на її принципи.

При цьому «для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобіжного впливу, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави» [100, с. 146].

Проведений аналіз кримінологічної літератури засвідчує, що «фактичні підстави запобігання злочинам – це реальна поведінка особи, в якій закладений потенційний злочин, її основна спрямованість і внутрішній зміст. Правові підстави полягають у відповідності індивідуального запобігання злочинам нормам права. Кримінологічні підстави визначаються наявністю певного рівня криміногенності особи, що дозволяє виділити осіб, від яких можна очікувати вчинення злочину» [44, с. 40].

Індивідуальне запобігання злочинам зазвичай відбувається у двох формах:

а) якщо йдеться про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню насильницьких злочинів, виявлених у діяльності спеціальних суб'єктів (зокрема правоохоронних органів), то це вимагає застосування організаційно-управлінських, економічно-технологічних та ідеологічних заходів, які реалізуються у спеціальному процесуальному порядку (глава 4 КПК України «Докази і доказування» [94]);

б) якщо йдеться про конкретну особу правоохоронця, то застосовуються програми індивідуального коригування поведінки [108, с. 263].

За словами А. П. Закалюка, «вплив на особу, яка задумала або розпочала злочин, може запобігти його вчиненню. Цей вплив може бути прямим або опосередкованим, включаючи використання оперативних можливостей або вплив на близьке оточення та членів сім'ї» [64, с. 334].

Специфічність цього об'єкта запобігання і сутність такої діяльності щодо відповідного кола осіб дає підстави іменувати її індивідуальною кримінологічною профілактикою. В якості її предмета можна головним чином визначити індивідуально-профілактичний вплив, спрямований насамперед на усунення чи нейтралізацію причин та умов інших ланок (елементів) причинного сплетіння (зв'язків), наявність яких призводить до вчинення насильницького злочину [108, с. 263].

До компонентів індивідуально-профілактичної роботи можна віднести поведінку і спосіб життя працівників, від яких слід очікувати неправомірних дій, специфічні соціально-правові, кримінологічні та моральні ознаки співробітника, які можуть свідчити про їх антисоціальну спрямованість, несприятливі щодо дотримання законослухняної поведінки умови мікросоціального середовища і незадовільні умови проходження служби, наявність випадків тиску (шантажу) на працівника, інші тривалі або короткотермінові, але значущі (значимі) факти й обставини, що своїм існуванням (наявністю) стимулюють криміногенну ситуацію [108, с. 264].

За даними кримінологічних досліджень, «потрібно враховувати такі суб'єктивні й об'єктивні ознаки потенційних правопорушників – працівників правоохоронних органів, як:

1) тяга до марнотратства, розкішного життя, захоплення азартними іграми тощо;

2) прагнення до володіння (фактичного володіння) предметами розкоші (від лімітованого автомобіля до фешенебельного житла), придбання дорогих товарів, вартість яких не порівняна із розміром заробітної плати (грошового забезпечення); проживання в орендованих дорогих квартирах або готелях; відпочинок на дорогих курортах тощо;

3) «комерційний» підхід до своїх службових обов'язків (прагнення до одержання всілякої вигоди, диференціація службових обов'язків залежно від можливості одержання особистої вигоди), у тому числі й за попередньою посадою (у випадку переведення на іншу посаду або інше місце роботи);

4) підвищений інтерес до тих або інших відомостей, підвищена «цікавість» до роботи інших відділів і служб, службової та оперативної інформації про роботу конкретного підрозділу, у тому числі щодо оформлення документів, прийняття відповідних рішень за фактами кримінального провадження тощо;

5) неакуратність, недбалість у роботі з документами, зберіганням бланків, штампів тощо;

6) вчинення дій, які негативно позначаються на громадській думці про стан законності в тому чи іншому правоохоронному органі, хоча прямо можуть бути й не заборонені законом або іншим нормативно-правовим актом (присутність на банкетах, які влаштовуються організаціями, контроль за діяльністю яких входить до компетенції даної особи; публічне неділове спілкування з людьми, що перебувають на утриманні злочинних угруповань або займаються незаконною діяльністю)» [76, с. 142–144].

Проблема забезпечення профілактичного впливу у правоохоронних органах зумовлена тим, що злочини та інші правопорушення допускаються (вчиняються) саме проти тих суспільних відносин, у яких ці особи беруть безпосередню участь, виступаючи гарантом правопорядку й законності, і на яких (осіб) поширюються регулятивні, соціально-охоронні й контрольні функції.

Для встановлення характеру, форми та можливих цілей спілкування з особами, які часто контактують з досліджуваним працівником (відвідують його під час виконання службових обов'язків, підтримують контакти по телефону тощо), доцільно проводити оперативні заходи. Також варто розглянути ідею «створення системи соціологічного моніторингу дисципліни й законності у правоохоронних органах, яка могла б відстежувати динаміку та якісний склад порушень дисципліни, їх поширеність, рівень стурбованості порушеннями у підрозділах, виявляти латентні порушення, створювати демографічний та психологічний портрети порушників, вивчати ставлення працівників до різних видів порушень дисципліни й законності» [80, с. 155–159; 84, с. 67].

Важливим є «вивчення особових справ працівників, до яких, окрім інших даних, мають систематично вноситися результати планових і позапланових медичних, а особливо психологічних оглядів. Щодо ролі медичних оглядів у запобіганні протиправній поведінці працівників необхідно закріпити обов'язкове проведення регулярних перевірок (подання відповідних медичних аналізів) на предмет вживання алкоголю й наркотичних речовин, які активно використовуються в зарубіжних країнах» [174]. Окрім регулярних перевірок

працівників, які вступають на службу (методом випадкового відбору), необхідно проводити перевірки під час виконання службових обов'язків. У випадку відмови працівника від подання аналізів або при їхніх позитивних результатах, працівника має бути звільнено або відсторонено від служби на певний строк, пов'язаний із проходженням курсу лікування (проходження відповідних тренінгів).

Таким чином, варто наголосити, що *індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, можна визначити як соціальну, урегульовану законами й підзаконними нормативно-правовими актами діяльність уповноважених суб'єктів щодо усунення причин та умов, факторів і обставин вчинення насильницьких злочинів конкретними особами із числа персоналу правоохоронних органів, поведінка яких свідчить про достатній рівень ймовірності вчинення ними таких кримінально-протиправних діянь* [108, с. 264–265].

Із цього випливає, що суб'єктами індивідуальної кримінологічної запобіжної діяльності, з одного боку, виступають працівники підрозділів внутрішньої безпеки, інспекцій по особовому складу, а з іншого – представники керівної ланки різних рівнів правоохоронної системи й ДБР.

Необхідність та обґрунтованість індивідуально-профілактичних заходів запобігання мають обумовлюватися наявністю однієї чи декількох підстав для їх здійснення, а саме:

– фактичними підставами, про що свідчать антисоціальні дій конкретного працівника;

– правові підстави на рівні наданих процесуальних повноважень, й обов'язкового прийняття Закону України «Про профілактику кримінальних правопорушень»;

– кримінологічні підстави, зокрема загальні (характеристики особи, криміногенні умови середовища, що впливають на неї) і спеціальні (які

вказують на емпірично встановлений комплекс ознак, властивий даному типу особистості, різновидам її антигромадської поведінки).

У контексті індивідуально-профілактичних заходів варто зупинити увагу на виховних процесах, позаяк суспільно-політичні процеси, що відбуваються в Україні з часу проголошення її державного суверенітету, формування незалежної, демократичної, правової держави вимагають нових підходів до забезпечення виховного впливу на людину, оновлення змісту, форм і методів цієї роботи. Це дуже важливо у зв'язку з реформуванням багатьох галузей, переходом до ринкових відносин в економіці, втратою частиною населення звичних життєвих пріоритетів та стереотипів. Не виключенням стала і правоохоронна сфера.

Відомо, що успішне подолання кризових явищ у різних сферах суспільних відносин вимагає від працівника не лише високого професіоналізму при виконанні дорученої справи, а й нового мислення, глибокої національної самосвідомості, законослухняності, культури поведінки тощо. Сьогодні ще не ліквідовані порушення законності з боку окремих працівників правоохоронних органів, мають місце зловживання владою, приниження гідності та нехтування правами громадян. Такі явища свідчать про те, що не кожен працівник є взірцем ввічливості й тактовності, високої культури й чуйності, уважності та неупередженості при спілкуванні з громадянами. Усунення цих недоліків значною мірою визначатиме ставлення населення до правоохоронної системи, позитивно впливатиме на рівень довіри до неї та підтримки суспільством діяльності правоохоронців.

Отже, потреба удосконалення виховного процесу, підвищення дієвості заходів виховного впливу на працівників, забезпечення участі у цій справі керівних кадрів усіх рівнів, громадських об'єднань, колективу в цілому є важливим напрямом роботи з працівниками правоохоронних органів щодо запобігання вчиненню ними насильницьких злочинів [108, с. 265].

Заходи виховного характеру являють собою сукупність засобів і способів впливу на свідомість особи при суворому дотриманні конституційних та

загальнолюдських прав і свобод людини. Основа виховання працівників правоохоронних органів із метою запобігання насильницьким злочинам і фоновим явищам – це формування соціально корисних інтересів і потреб та сприяння якомога повнішому їх задоволенню, надання особам, які вчинили незначний проступок, педагогічної, психологічної чи соціальної допомоги.

Ці завдання можуть реалізуватись як оперативним (повсякденним), так і перспективним шляхами. При здійсненні оперативного впливу реалізація виховних заходів відбувається негайно і можлива за будь-яких умов життя й діяльності працівника, а перспективного – забезпечується цілеспрямоване позитивне корегування соціальної спрямованості працівника протягом значного проміжку часу, що дає позитивні зрушення у його моральному, правовому і професійному вихованні.

Керівники (начальники), формуючи у підлеглих суспільно корисні потреби й інтереси, викликаючи у них прагнення до якнайглибшого опанування професійними знаннями, культурою поведінки, можуть і повинні сприяти корегуванню їхньої соціальної спрямованості та ліквідації кримінальних спонукань у їхньому середовищі.

Аналіз змісту виховної роботи із працівниками правоохоронних органів, її складових частин засвідчив, що така робота є комплексом організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких, соціальних заходів тощо, спрямованих на розвиток у працівників вірності Присязі, особистої відповідальності за свідоме виконання Конституції та законів України, безумовне дотримання Кодексу честі, високої духовної культури і моральних якостей, почуття патріотизму, державного світогляду, засвоєння морально-етичних норм поведінки.

Службові завдання працівників правоохоронних органів практично завжди пов’язані із розв’язанням проблем боротьби добра і зла, реалізацією ідеалів справедливості. Тому без формування у кожного з них достатнього духовно-морального потенціалу, виховання почуття обов’язку служіння своєму

народу, Батьківщині, що є фундаментом професійної діяльності, не може бути якісного і свідомого виконання покладених правоохоронних завдань.

На нашу думку, утвердження високої внутрішньої духовності кожного працівника, допомога у становленні його як особистості може здійснюватися за допомогою благодійного впливу християнської моралі, церкви, потенціал яких використовується сьогодні ще не повною мірою. З огляду на історію розвитку суспільства, треба частіше залучати представників різних релігійних конфесій до патріотичного і духовно-морального виховання працівників правоохоронних органів, що значно розширить можливості підвищення авторитету та престижу правоохоронної служби.

Сьогодні існує нагальна потреба комплексного охоплення та вивчення усієї сукупності соціальних, професійно-етичних й організаційно-управлінських норм і принципів поведінки працівників правоохоронних органів у сфері виконання ними службових обов'язків, відповідної соціальної ролі та функцій.

Тому назріла потреба створення в якості нормативно орієнтуючого соціального інституту такої нової специфічної прикладної галузі наукових знань, як «правоохоронна деонтологія». Така ідея виникала у рамках поліцеїстики й підтримана багатьма вченими-практиками [41]. Саме в межах названої галузі має формуватися вся сукупність етичних норм і принципів поведінки працівників правоохоронних органів при виконанні ними своїх службових обов'язків, а її наукова основа дасть можливість чітко сформулювати основні положення кодексів поведінки працівників правоохоронних органів з урахуванням специфіки правоохоронних завдань, що здійснюються ними, видавати відомчі нормативно-правові акти, що регламентують правозастосовну діяльність тощо. Усе це, безумовно, має вирішуватися, спираючись на правові концепції, соціальний склад працівників правоохоронної системи, специфіку традицій, звичаїв, етнічних характеристик населення тощо [108, с. 266].

Цьому сприятиме узагальнення і впровадження в практику роботи та систему підготовки й розвитку різних форм підвищення професійного рівня працівників світового досвіду щодо формування основ правоохоронної деонтології.

Назріла потреба в розробленні методологічних аспектів прикладної правоохоронної деонтології як системи знань стосовно професійної діяльності працівників залежно від специфіки їх роботи та рольової поведінки конкретної професійної групи.

Правоохоронна деонтологія, на нашу думку, як прикладний науковий напрям, є міждисциплінарним утворенням, що охоплює дослідження і вивчення таких специфічних категорій, як соціальні норми і стандарт чинної професійної поведінки працівників правоохоронних органів, службовий обов'язок, функціонування нормативно орієнтуючих інститутів (кодексів професійної етики, честі) у професійних групах працівників, які, у свою чергу, засновуються на моральній аксіоматиці та розглядаються спільно з юридичною деонтологією і соціологією управління.

Спираючись на досвід наукових розробок проблем деонтології і таких її галузей, як юридична деонтологія, медична деонтологія, правова деонтологія тощо, серед основних завдань правоохоронної деонтології можна запропонувати:

1. Вивчення проблем чинної поведінки, що випливають із соціальної практики працівників правоохоронних органів, з урахуванням різних категорій службово-професійних груп, визначення основних принципів, норм та варіантів їх поводження відповідно до різних ситуаційних систем – об'єкту діяльності, суспільства, держави, закону, своєї службово-професійної групи, самого себе з метою підвищення ефективності діяльності, авторитету правоохоронних органів на основі дотримання деонтологічних норм.

2. Вилучення негативних моральних та інших факторів, що зменшують ефективність роботи окремих працівників, службово-професійних мікрогруп і усієї макроструктури в цілому, завдяки невиправданій напрузі, що викликається

недотриманням на різних службових рівнях загальнолюдських, макро- і мікрогрупових професійних норм.

3. Вивчення й оптимізація системи взаємовідносин у середовищі службово-професійної групи між окремими її елементами (працівниками, категоріями фахівців, соціальними групами, керівниками та підлеглими).

4. Усунення шкідливих наслідків професійних помилок, відхилень від стандартів поведінки, що підтримується системою та державою, допущених певним колом співробітників, заборона неповноцінної професійної діяльності працівників.

5. Впровадження прогресивних міжнародних норм деонтології, принципів і правил службової етики в діяльність та поведінку усіх без винятку представників службово-професійної групи шляхом реалізації наукових розробок, створення науково-методичної бази, вивчення і творчого осмислення вітчизняного й зарубіжного досвіду деонтологічної підготовки працівників різних галузей професійної діяльності.

Серед соціальних функцій, що випливають із норм правоохоронної деонтології, на нашу думку, можна назвати:

– пізнавальну (інформаційну) функцію, сутність якої полягає в тому, що в період якісно нового формування особистості молодого працівника ці норми стають джерелом інформації про моральний досвід. Вимоги цієї службово-професійної групи та вимоги населення до представників правоохоронних органів щодо стандартів їхньої поведінки дозволяють пізнати «верхні та нижні межі» цих вимог, визначають для себе вихідні позиції морального вибору у складній обстановці, конфліктних ситуаціях, субординаційних аспектах у стосунках із керівництвом тощо;

– оціночну функцію, що передбачає відповідність загальноприйнятим в Україні стандартам працівника правоохоронного органу як із точки зору всього суспільства, так і з позицій внутрішньогрупових поглядів, традицій і прийнятих деонтологічних норм;

– орієнтуючу функцію, яка вказує на те, що дотримання норм професійної поведінки працівником правоохоронного органу не є самоціллю, а відповідно до своєї основної соціальної функції вони є засобом упорядкування, підтримання процесів функціонування правоохоронних органів як системи державних органів виконавчої влади, створених для забезпечення захисту людини і держави від злочинних та інших протиправних посягань;

– мотиваційну функцію, що передбачає в силу свого значення можливість бути інструментом захисту прав людини і громадянина, а не «декоративним» додатком у механізмі взаємодії людського фактору і практичної реалізації взаємовідносин працівників із населенням, сприяє відтворенню корисних якостей службово-професійних груп працівників та соціалізації нових їх членів, засвоєнню ними соціально значимих для цієї професії норм і цінностей;

– комунікативну функцію, яка дає змогу зрозуміти й засвоїти, що деонтологічні норми поведінки працівника правоохоронного органу не лише регулюють його взаємовідносини з громадянами, а і сприяють швидкому та ефективному вирішенню проблем, що виникають у період реалізації службових функцій в інтересах закону і правопорядку, допомагають ідентифікувати суб’єкта діяльності з конкретною соціальною групою та їх взаємодією з метою зниження невизначеності у системі соціальних взаємодій, сприяє підвищенню передбачуваності дій з боку населення та правоохоронних органів;

– регулятивну функцію, що передбачає знання норм поведінки працівників правоохоронних органів і рівень їх впливу на «нормативну дисципліну», ступінь дотримання цих норм у практичній діяльності та формує потрібні орієнтири в поведінці представників різних службово-професійних груп і самі ці групи у взаємовідносинах із населенням у різноманітних нестандартних ситуаціях, коли важливий специфічний деонтологічний підхід з боку представників правоохоронної системи, щоб уникнути помилок у своїх діях;

– впроваджувальну функцію, яка вказує на розвиток співробітництва з іншими країнами в галузі дотримання міжнародних деонтологічних принципів

у практичній діяльності і свідчить про визнання нею сукупності деонтологічних норм як загальноприйнятого орієнтуючого соціального інституту, що включає в свою систему такі елементи:

а) деонтологічні норми поведінки працівників, оформлені у вигляді кодексів, настанов тощо в комплексі з організаційною системою втілення їх у практичну діяльність;

б) систему професійної деонтологічної підготовки (навчання) і виховання персоналу;

в) форми та зміст санкцій за порушення деонтологічних норм (функціонування відповідних громадських формувань, комісій тощо);

г) механізм морально-етичної орієнтації і регулювання поведінки працівників правоохоронних органів як своєрідний інститут соціалізації, що дозволяє і допомагає молодому працівникові системи успішно інтегруватися в службово-професійну групу і є однією з умов стабілізації системи «особистість – середовище», а також сприяє становленню і розвитку працівника правоохоронного органу як професіонала.

Отже, з огляду на викладене та практику організації виховного впливу на працівників правоохоронних органів, можна дійти таких висновків:

1. Виховна робота у правоохоронних органах – це безперервний процес, який передбачає цілеспрямовану діяльність керівного складу усіх ланок управління, науково-педагогічних кадрів щодо сприяння, набуття кожним працівником визначених державою стандартів у поведінці та виконанні покладених службових завдань.

2. Виховна робота базується на наукових засадах педагогіки, психології, соціології, конфліктології тощо і передбачає детальне вивчення колективу як на рівні усієї системи, так і на рівні конкретної службово-професійної групи аж до кожного індивіду включно.

3. Сьогодні виникла об’єктивна потреба систематизації та об’єднання множинності моральних вимог і принципів професійної поведінки у єдиній

прикладній галузі наукових знань – юридичній деонтології та її підвиді «правоохоронній деонтології».

4. Ураховуючи постійну ротацію працівників, керівник зобов'язаний впливати на формальну та неформальну структури колективу з метою оптимізації виконання службових обов'язків підрозділом та окремими його представниками.

5. Надзвичайно важливим елементом роботи керівника є диференціація виховної роботи, тобто уміння здійснювати виховний вплив на різні категорії працівників.

6. Реалізація заходів виховного впливу має здійснюватися з використанням усього доступного арсеналу педагогічних та психологічних методик, з урахуванням конкретного виховного завдання та особливостей об'єкту впливу.

7. Особливу увагу керівник має приділити виховній роботі, спрямованій на боротьбу з професійною деформацією як інтровертивної, так і екстравертивної спрямованості [108, с. 266–267].

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання в середовищі працівників правоохоронних органів, як і інша правозастосовна практика, не можуть здійснюватися безсистемно, стихійно, а передбачають наявність науково обґрунтованої тактики. Розглядаючи тактику як сукупність засобів і прийомів для досягнення стратегічної мети, як керівництво до дії і мистецтво їх практичної реалізації, необхідно дотримуватися певних вимог (принципів) її практичної реалізації. Перш за все, це підпорядкованість головній стратегічній меті, тобто недопущення насильницьких злочинів, а також залежність від умов здійснення і використання її нормативно-стандартизованого і творчого характеру. Окрім цього, тактика індивідуально-кримінологічного запобігання має акумулювати та забезпечуватися практичним виконанням досягнень науки та передової практики. Безумовно, тактика застосування заходів індивідуально-профілактичного впливу у межах професійної правозастосовної діяльності потребує урахування загальних етичних засад цієї діяльності та ставить певні

етичні вимоги до її суб'єктів, що сприятиме практичному втіленню конституційних прав і свобод працівника правоохоронного органу як громадянина [108, с. 267].

Висновки до розділу 3

1. Загальносоціальне запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, включає в себе систему заходів, спрямованих на усунення соціальних та мікросоціальних процесів, що призводять до агресії та насильницьких проявів. Ці заходи впливають на всі верстви населення, включаючи й працівників правоохоронних органів, які мають свою специфіку праці (служби) та життєдіяльності.

2. До основних напрямів загальносоціального запобігання за результатами проведеного дослідження віднесено:

а) соціально-економічні заходи, що передбачають реалізацію загальнодержавних програм, спрямованих на поліпшення матеріального добробуту працівників;

б) гуманітарні заходи, спрямовані на підвищення освітнього та культурного рівня суспільства взагалі і працівників правоохоронної сфери зокрема, забезпечення дотримання стандартів загальнолюдських прав і свобод громадян, створення умов для розвитку громадської активності членів суспільства. Розширення можливостей і впливу сім'ї у виховному процесі;

в) заходи безпосереднього запобігання обставинам, що зумовлюють злочинну поведінку працівників правоохоронних органів, які передбачають запровадження якісно нових підходів до підбору кандидатів на службу, вирішення комплексу проблем, що забезпечуватимуть формування законослухняної поведінки на ранніх етапах служби, підвищення професіоналізму працівників та удосконалення роботи спеціальних підрозділів.

3. Особливу увагу у профілактичній діяльності необхідно приділити: а) розгляду самого процесу запобігання насильницьким злочинам у середовищі працівників правоохоронних органів у динаміці, з урахуванням умов функціонування об'єкту, його позицій, учасників, справжніх причинно-наслідкових зв'язків, реальних протиріч, що мають місце у самій системі та за її межами у суспільстві (з урахуванням особливостей соціальної структури населення, неспівпадіння інтересів окремих працівників з інтересами системи, у якій вони працюють, а також з інтересами різних соціальних груп, які поповнюють склад правоохоронних органів); б) визначенню справжніх пріоритетів запобіжного впливу як соціального, так і спеціального характеру, та засобів запобігання з урахуванням комплексного підходу, не виключаючи методів переконання, виховання, а за потреби – і примусу; в) проведенню у життя принципу рівних конституційних прав і свобод та рівності всіх перед законом; г) заміні кількісних оцінок ефективності системи запобігання правопорушенням на якісні, які давали б змогу реально оцінити дієвість впливу запобіжних заходів на насильницьку поведінку людей; д) розробленню методик організації, планування та реалізації на практиці профілактичного впливу, своєчасне розпізнавання і виявлення проблемних ситуацій, прогнозування та вибору способів проведення запобіжних заходів, поетапне вирішення прикладних завдань.

4. Аналіз результативності запобігання злочинам та іншим правопорушенням з боку працівників правоохоронних органів і забезпечення власної безпеки свідчить про те, що крім загальносоціальних напрямів діяльності суттєве значення для декримінализації правоохоронних органів мають засоби спеціального характеру: спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні. У першу чергу вони спрямовані на своєчасне виявлення і припинення конкретних причинно-обумовлюючих зв'язків, відпрацювання системи заходів і механізмів для викриття й документування протиправних дій і тактики застосування кримінально-правових санкцій. На відміну від загальносоціальних заходів запобігання насильницьким злочинам,

що вчиняються працівниками правоохоронних органів, спеціально-кримінологічні заходи здійснюються конкретніше і цілеспрямованіше. Передусім вони вирішують завдання усунення, нейтралізації, мінімізації криміногенних факторів. Спеціальна визначеність для виявлення й усунення (блокування, нейтралізації) причин, умов та інших детермінант є їхньою профілюючою, основною ознакою. Разом із тим, спеціально-кримінологічні заходи запобігання містять у собі такі додаткові заходи, як добровільна відмова від задуманого чи припинення розпочатого злочину.

5. Запобігання вчиненню працівниками правоохоронних органів насильницьких злочинів здійснюється неспеціалізованими та спеціалізованими суб'єктами. До неспеціалізованих віднесено суб'єктів, котрі в межах своєї компетенції здійснюють функції владного (державно-правового) управління правоохоронною системою і на різних рівнях безпосередньо проводять цілеспрямовані заходи запобігання кримінальним правопорушенням у різних суспільних інституціях (органи законодавчої та виконавчої влади, їх структурні підрозділи та установи, суд, Міністерство юстиції України, адвокатура, громадські формування та об'єднання (політичні партії, рухи, фонди, релігійні конфесії тощо)). Спеціалізованими суб'єктами є уповноважені державою владні структури, компетентні вирішувати завдання запобігання кримінальним правопорушенням, котрі мають на це визначене законом право і для яких зазначена діяльність є основною, або однією з основних функцій, виконанням яких вони професійно займаються (інспекції по особовому складу, підрозділи внутрішньої безпеки кожного правоохоронного органу, а також ДБР).

6. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, мають бути спрямовані на: поведінку і спосіб життя працівників, від яких слід очікувати неправомірних дій; специфічні ознаки працівника, які можуть свідчити про його антисоціальну спрямованість; несприятливі щодо дотримання законослухняної поведінки умови мікросоціального середовища й незадовільні умови проходження служби; наявність випадків тиску (шантажу), інші тривалі або

короткотермінові, але значущі (значимі) факти і обставини, що своїм існуванням (наявністю) стимулюють криміногенну ситуацію та провокують працівника до активних насильницьких дій.

Основні наукові результати здобувача опубліковано в працях [108; 111; 115].

ВИСНОВКИ

У дисертації надано кримінологічну характеристику насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, й розроблено комплекс заходів запобігання їм на різних кримінологічних рівнях. Сформульовані висновки й рекомендації дозволяють вирішити низку кримінологічних завдань праксеологічного характеру в умовах воєнного стану, зокрема:

1. У сучасній кримінологічній науці відсутні комплексні монографічні праці, які досліджували б проблеми, пов’язані з теоретико-прикладними та правовими аспектами запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. На сьогодні наявні розробки вчених-адміністративістів та вчених-процесуалістів, які досліджують функціонування правоохоронної сфери та методику розслідування кримінальних правопорушень, а також окремі праці, що розглядають кримінально-правові та кримінологічні аспекти роботи правоохоронних органів. Проте жодна з цих розробок не проводить комплексний кримінологічний аналіз насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, із формулюванням відповідних заходів запобігання.

2. Кримінальні правопорушення, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, систематизовано на дві групи: кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та інші кримінальні правопорушення, вчинені з використанням службового становища, до яких віднесено і насильницькі злочини, які хоч напряму і не стосуються сфери службової діяльності працівників, але так чи інакше пов’язані з нею. Передусім це проявляється в тому, що працівник правоохоронного органу дозволяє собі відхилення від загальноприйнятих стандартів поведінки, нехтує визнаними суспільством правилами співжиття саме через свою належність до правоохоронної системи. Така поведінка є наслідком наявної в системі правоохоронних структур відомчої корпоративності та своєрідної кругової поруки, які не лише не

передбачають належної оцінки неправомірних дій окремих працівників, а й всіляко сприяють замовчуванню таких фактів та уникненню законної відповідальності за вчинене протиправне діяння.

Серед усієї сукупності насильницьких посягань необхідно вирізняти діяння, у яких насильство співпадає з мотивом та способом його досягнення, від насильницьких злочинів, у яких насильство виступає проміжним інструментом на шляху до реалізації іншої мети. Ці злочини містять певні спільні кримінологічні риси, але при цьому суттєво відрізняються за своєю природою, мотивацією, специфікою особистості злочинця та чинниками, що обумовлюють специфічність виду злочинного насильства.

3. Загалом, за період з 2014 по 2024 рр. працівниками правоохоронних органів вчинено 6 698 кримінальних правопорушень, із них тяжких та особливо тяжких – 4 071, зокрема у 2014 р. – 802 (411 – тяжкі та особливо тяжкі), 2015 – 577 (301), 2016 р. – 622 (373), 2017 р. – 628 (369), 2018 р. – 433 (232), 2019 р. – 302 (173), 2020 р. – 530 (299), 2021 р. – 542 (298), 2022 р. – 683 (482), 2023 р. – 719 (482), 2024 р. – 860 (651). Насильницькі злочини становлять 17 % усієї злочинності працівників правоохоронних органів. За аналізований період питома вага насильницьких злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів, має стабільну тенденцію до зниження, але характеризуються відносною стабільністю кримінально карані діяння, пов’язані із заподіянням тілесних ушкоджень (12–14 %) та посяганням на життя (7–8 %). Спостерігається значне збільшення питомої ваги насильницьких злочинів із використанням службового становища (з 19,6 % до 34 %). Така якісна зміна структури насильницької злочинності працівників правоохоронних органів пов’язана з тим, що 14,4 % випадків заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості були кваліфіковані судом як перевищення влади або службових повноважень (ч. 2, 3 ст. 365 КК України). Особливе занепокоєння викликає той факт, що 37 % насильницьких злочинів вчинено працівниками в групі, що обумовлюється передусім характером і специфікою службових функцій, що виконуються

працівниками правоохоронних органів, та підкреслює підвищену суспільну небезпеку таких злочинів.

Темпи зростання або зменшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень залежать від динаміки збільшення (зменшення) чисельності особового складу правоохоронних органів. Однак темпи зростання злочинності, так само як і її зменшення, є вищими, ніж темпи приросту чи скорочення чисельності працівників правоохоронних органів. Окрім організаційно-штатних змін, існує багато інших чинників (правових, соціальних, освітніх, виховних тощо), які визначають стан злочинності у правоохоронних органах.

Більшість насильницьких злочинів було вчинено працівниками Національної поліції України (56 %), із них – працівниками кримінальної та патрульної поліції (12,4 %); слідчими, дільничними офіцерами поліції (9,63 %), чергових частин (3,66 %), працівниками ювенальної превенції (2,29 %). Оцінка стану злочинності лише за «зовнішніми» (ними є винятково кількісні показники) ознаками не завжди дає повне і точне уявлення про рівень криміналізації працівників, а тому не дозволяє правильно зорієнтувати та сконцентрувати запобіжну роботу. Певні закономірності проявів злочинної поведінки виявлені залежно від соціально-службового статусу працівників. Характерно, що в різні періоди часу серед колишніх працівників правоохоронних органів, які відбувають покарання, представники рядового і молодшого начальницького складу становили 44,0 %, середнього і старшого начальницького складу – 14,8 %, а 14,8 % притягувались до кримінальної відповідальності уже після звільнення зі служби.

З огляду на середньостатистичні показники рівня злочинності, протягом 2014–2024 рр. найбільш криміногенно ураженим варто вважати персонал правоохоронних органів Київської, Львівської, Одеської, Харківської, Дніпропетровської, Черкаської та Вінницької областей і м. Києва. Працівники правоохоронних структур цих регіонів вчинили більше половини (53,0 %) усіх досліджуваних злочинів.

4. Згідно з узагальненими результатами вивчення засуджених працівників правоохоронних органів, найбільш схильні до насильницьких дій особи чоловічої статі (99 %), віком до 35 років (53 %), із досвідом роботи (служби) до 10 років (47 %), з юридичною освітою (79 %), з міста (68 %), одружені (59 %), з явно вираженими агресивно-насильницькими нахилами (68 %), із прагненням до самоствердження (39 %), схильних до вживання алкоголю (61 %). Звернуто увагу на те, що 78 % працівників заздалегідь обдумали рішення про вчинення злочину, 26 % постійно готові до цього, а 10 % прийняли рішення раптово. Намір вчинити суспільно небезпечні дії виник у 31 % осіб під впливом оточення і у 13 % самостійно.

Установлено, що у осіб, винних у вчиненні злочинів насильницького характеру, як правило, спостерігалися зниження ефективності професійної діяльності та певні зміни морально-психологічних якостей. Це найчастіше відбивається в загрубінні почуттів, розвитку бездушності й байдужості, конфліктності, дратівливості, наростанні неврівноваженості тощо. Такі розлади є наслідком тривалого впливу стресових факторів (воєнний стан, екстремальність і постійний ризик, майже щоденні конфлікти з правопорушниками, неврегульованість наднормативної роботи, не завжди чітка визначеність та виконання функцій, що далеко сягають за рамки посадових обов’язків). Тому, до основи кримінологічної типології насильницьких злочинців – працівників правоохоронних органів покладено суб’єктивні, внутрішні мотиви поведінки, а також з огляду на особливості проходження служби в правоохоронних органах та специфіку використання спеціального статусу виокремлено три типи насильницьких злочинців: «ситуативний» (28 %), «агресивний» (50 %), «злісний» (22 %) із відомчою, корисливою, морально-деформованою (професійною) та ситуативною мотиваційною сферами.

5. Вчинення різного роду правопорушень, особливо злочинного характеру, окремими працівниками правоохоронних органів, ігнорування ними вимог законів при виконанні службових обов’язків є не що інше, як внутрішній

фактор початку деформації правоохоронної системи, що потребує якнайактивнішої, невідкладної боротьби з цим негативним явищем.

Основними детермінантами, що сприяють вчиненню насильницьких злочинів працівниками правоохоронних органів, є особливості їх професійної діяльності, які посилилися умовами реальної війни та воєнного стану, такі як агресія із гострими й небезпечними виявами агресивної поведінки – насильства; сімейно-побутові проблеми – домашнє насильство; віддаленість від культурно-соціального середовища, зміна кола спілкування, інтересів і духовних цінностей; наявність конфліктних ситуацій; велика особиста відповідальність за наслідки прийнятих рішень та груповий характер виконання службових завдань; нестача часу та інформації в умовах швидкої зміни обставин; екстремальність і небезпека для життя та здоров'я; неалгоритмічний характер дій та різноманітність соціальних ситуацій, у яких доводиться діяти.

Одним із факторів, що сприяє вчиненню насильницьких злочинів працівниками правоохоронних органів, є професійна деформація особи (проявилася у 47 % працівників) – об'єктивне явище, негативні аспекти якого можуть бути виявлені лише з урахуванням професійних (пов'язаних зі службовою діяльністю) і непрофесійних (соціалізація, виховання) факторів. Це явище зворотно впливає на діяльність працівників і його профілактика можлива лише шляхом формування припустимої межі, за якою починається моральна деградація особистості та проявляється протиправна поведінка.

6. Загальносоціальні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, мають ґрунтуватися на таких засадах: *стратегічності* – керівники всіх правоохоронних органів зобов'язані приймати кадрові рішення з урахуванням обставин та ситуації воєнного стану, а також подій та перспектив у майбутньому; *комплексності* – урахування всіх напрямів кадрового забезпечення та обставин воєнно-політичної ситуації для вироблення й реалізації оптимального рішення; *професіоналізмі* та *спеціалізації кадрової роботи*, підвищення професійного рівня працівників.

На стратегічно-концептуальному рівні до основних напрямів загальносоціального запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, за результатами проведеного дослідження віднесено: 1) розроблення і прийняття Концепції запобігання деформації працівника правоохоронного органу та запобігання вчиненню протиправних дій (система поглядів щодо організації планомірного і цілісного впливу на інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток працівників із метою розвитку у них професійних якостей, необхідних для ефективного вирішення оперативно-службових завдань), яка б чітко визначила напрями управлінського впливу щодо профілактики і корекції агресивної, насильницької поведінки, її ціль, завдання, принципи, форми, методи і засоби; 2) прийняття розроблених авторських проєктів Програми формування та розвитку позитивного іміджу правоохоронних органів України та спільного наказу усіх правоохоронних відомств «Про етику та культуру поведінки працівника правоохоронного органу України».

7. Із метою реалізації заходів спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, необхідно забезпечити обов’язкове виконання широкого кола заходів, що охоплюють усі без винятку сфери діяльності та життя працівників і передбачають використання для досягнення цієї мети усього комплексу наявних можливостей. До їх числа можна віднести кадрові, виховні, соціальні, психофізіологічні, медичні, навчальні, оперативно-розшукові, технічні, розвідувальні, контрольно-аналітичні, інформаційні тощо.

Головними суб’єктами реалізації спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, є спеціалізовані, зокрема підрозділи внутрішньої безпеки кожного правоохоронного органу, а також ДБР. Діяльність таких суб’єктів спрямована на: виявлення та припинення правопорушень, що готуються; виявлення осіб, які залучають працівників до злочинної діяльності; збирання, систематизацію та аналіз інформації про негативні явища і тенденції

в правоохоронних органах; оперативне обслуговування правоохоронних органів; встановлення детермінантів насильницьких дій. Така запобіжна діяльність здійснюється в межах оперативно-розшукової профілактики (мінімізація детермінації насильницької злочинності; встановлення працівників правоохоронних органів, причетних до вчинення насильницьких злочинів, або запобігання таким на стадії готування). Також до сил пошукової діяльності під час виявлення насильницьких злочинів віднесено опосередкованих суб'єктів (від яких ініціативно надходила первинна інформація), таких як: державні контролюючі органи; населення, громадськість і медіа.

8. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, – це соціальна, урегульована законами й підзаконними нормативно-правовими актами діяльність уповноважених суб'єктів щодо усунення причин та умов, факторів і обставин вчинення насильницьких злочинів конкретними особами із числа персоналу правоохоронних органів, поведінка яких свідчить про достатній рівень ймовірності вчинення ними таких кримінально-протиправних діянь (поведінка і спосіб життя; особистісні ознаки працівника, які свідчать про їх антисоціальну спрямованість; несприятливі умови мікросоціального середовища й проходження служби тощо).

В умовах зростання рівня злочинності, зокрема насильницької, серед працівників правоохоронних органів, актуалізується потреба у формуванні нового нормативно орієнтуючого соціального інституту – «правоохоронної деонтології» як специфічної прикладної галузі наукових знань. Обґрунтовано, що саме в межах цієї галузі має розроблятися цілісна система етичних норм, морально-правових принципів і регулятивних стандартів поведінки працівників правоохоронних органів при виконанні ними службових повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. 296 с.

2. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика: навч. посіб. Київ: Юрисконсульт, 2006. 342 с.

3. Анісімов Г. М. Особливості кваліфікації злочинів, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2014. № 2. С. 250–268.

4. Ануфрієв М. І. Основні напрямки кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України: організаційно правовий аспект: монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2001. 238 с.

5. Ануфрієв М. І., Ірхін Ю. Б. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в Національній поліції України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми основних спеціальностей): посіб. Київ: МВС України; КІВС, 2003. 80 с.

6. Бабій І. В. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 221 с.

7. Банду «перевертнів» у погонах засудили до довічного. *РБК-Україна*. URL: https://www.rbc.ua/ukr/digests/bandu-oborotney-v-pogonah-osudili-k-pozhiznennomu-25042013122900 (дата звернення: 10.06.2025).

8. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.

9. Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1996. 198 с.

10. Бандурка О. М. Україна в XXI столітті: нові виклики очима кримінологів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2011. № 2. С. 5–10.

11. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинність як об’єкт феноменологічного аналізу. *Право і безпека*. 2015. № 3. С. 6–10.

12. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2. С. 98–108.

13. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 168-175.

14. Бандурка О. М., Соболєв В. О. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ: підручник. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 480 с.

15. Бантишев О. Ф., Рибачук В. І. Відповідальність за злочини у сфері службової діяльності: навч. посіб. Київ: Ін Юре, 2003. 116 с.

16. Бардачов В. В. Детермінанти, що сприяють вчиненню злочинів працівниками патрульної поліції Національної поліції України. *Право. UA*. 2019. № 3. С. 123–129.

17. Бардачов В. В. Запобігання злочинам, що вчиняються працівниками патрульної поліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2020. 20 с.

18. Бардачов В. В. Запобігання злочинам, що вчиняються працівниками патрульної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2020. 243 с.

19. Бардачов В. В. Злочини у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники патрульної поліції як об’єкт кримінологічного дослідження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 5. С. 111–116.

20. Бардачов В. В. Латентність злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України. *Верховенство права*. 2019. № 3. С. 158–166.

21. Більшість підозрюваних у недавніх гучних злочинах за участі працівників «реформованої поліції» – досі на свободі. *Слідство Інфо*. URL:

https://www.slidstvo.info/articles/reformovana-politsiya-p-yat-guchnyh-zlochyniv-za-uchasti-pravoohorontsiv/ (дата звернення: 10.06.2025).

22. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 352 с.

23. Богатирьов І. Г. Російсько-українська війна: погляд кримінолога: монографія. Київ: АДЕФ-Україна, 2023. 244 с.

24. Богатирьов І. Г., Буряк К. М. Запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 567–570. URL: http://lsej.org.ua/2_2024/142.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

25. Боднар В. Є. Кримінально-правовий аналіз злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками ОВС. *Актуальні проблеми розслідування злочинів*: зб. тез доп. III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 01 лип. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 225–228.

26. Боднар В. Є. Кримінологічна характеристика злочинів у сфері службової діяльності працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 145–156.

27. Боднар В. Є. Типологія працівників Національної поліції України, що вчиняють злочини у сфері службової діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 5. С. 34–39.

28. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2008. 236 с.

29. Борець Т. О. Удосконалення кадрового забезпечення Національної поліції. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 413–415.

30. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник академії правових наук України*. 2005. № 3. С. 180–190.

31. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 479 с.

32. Валєєв Р. Г., Герасимчук Ю. В. Стресори в роботі поліцейського: підходи західних науковців. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. № 3. С. 221–225.

33. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.

34. Василевич В. В., Левченко Ю. О. Концептуальні засади запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням у правоохоронній сфері. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 441–445. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/78.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

35. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

36. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік: монографія / за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 144 с.

37. Водій шаленого BMW: поліція хотіла нас не затримати, а розстріляти. *Українська Правда*. 2016. 10 лют. URL: https://www.pravda.com.ua/ (дата звернення: 10.06.2025).

38. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв’язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія. Кривий Ріг: Р. А. Козлов, 2019. 122 с.

39. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. до спецкурсу соц.-пед. циклу «Профілактика девіантної поведінки підлітків». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 224 с.

40. Воскресенська І. В. Кримінально-правова характеристика примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 17 с.

41. Гіда Є. О. Деонтологічні засади забезпечення прав і свобод людини та громадянина працівниками міліції у сфері правопорядку: монографія. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 416 с.

42. Гіда О. Ф. Профілактика правопорушень на початковому етапі проходження служби в ОВС України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 1999. № 1. С. 38–50.

43. Гіда О. Ф., Калантай М. А., Федоров К. Л. Деякі особливості стану правопорушень та скоєння злочинів працівниками органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 1999. № 2. С. 159–182.

44. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.

45. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове та кримінологічне дослідження: монографія. Харків: Регіон-інформ, 2004. 210 с.

46. Голіна В. В. Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи: навч. посіб. Харків: Рубікон, 1997. 52 с.

47. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.

48. Градецький А. В. Особливості карально-виховного впливу на засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, які відбувають покарання у виді позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 228 с.

49. Григор'єва О. В. Кримінальна агресія: агресія та агресивність. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 123–130.

50. Грищенко М. В. Правові основи протидії корупції серед персоналу органів внутрішніх справ: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. С. Венедиктова. Харків: ХНУВС, 2005. 68 с.

51. Гумін О. М., Якимова С. В. Зміст поняття «насильницька злочинність». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 247–250.

52. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: монографія. Київ: Знання, 2005. 375 с.

53. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1. С. 152–159.

54. Денисов С. Ф. Поняття та природа некорисливої злочинності молоді. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2011. № 2. С. 93–97.

55. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінолого-віктимологічна парадигма: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.

56. Джужа О. М., Моісеєв Є. М. Стислий словник кримінологічних термінів: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 48 с.

57. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.

58. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 952 с.

59. Дудоров О. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1994. 208 с.

60. Дундич Л. В. Поняття і структура механізму злочину. *Форум права*. 2008. № 1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08dlvsmz.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

61. Задорожний А. А. Запобігання злочинам у сфері службової діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2013. 20 с.

62. Задорожний А. А. Злочини у сфері службової діяльності як об’єкт кримінологічного дослідження. *Вісник Вищої ради юстиції.* 2011. № 3. С. 111-121.

63. Задоя К. П. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України): автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 16 с.

64. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

65. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

66. Закалюк А. П. Курс сучасної української термінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 3: Практична кримінологія. Київ: Ін Юре, 2008. 320 с.

67. Зелінський А. Ф. Кримінологія: навч. посіб. Харків: Рубікон, 2000. 240 с.

68. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг: навч.-практ. посіб. / В. І. Тютюгін, Ю. В. Гродецький, С. В. Гізимчук; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. Харків: Право, 2014. 232 с.

69. Игнатов А. Н. Убийство: криминолого-статистическое исследование: монография. Симферополь: КРП «Изд-во «Крымучпедгиз», 2012. 176 с.

70. Йосипів А. О. Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2009. 290 с.

71. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.

72. Іванова Н. Г. Запобіжна діяльність органів внутрішніх справ у сфері охорони рослинного світу та основні напрями щодо її вдосконалення. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 280–284.

73. Ігнатов О. Кримінальне насильство: окремі питання. *Право України*. 2005. № 3. С. 67–71.

74. Ігнатов О. Мотивація насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ. *Право України.* 2008. № 4. С. 97–100.

75. Ігнатов О. М. Класифікація злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2008. Т. 21. № 2. С. 211–217.

76. Ігнатов О. М. Насильницькі злочини, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження: монографія. Харків: Формат Плюс, 2008. 296 с.

77. Ігнатов О. М. Попередження насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

78. Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні: монографія. Харків: Диса Плюс, 2013. 650 с.

79. Кваша О. О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях: традиції та сучасність. *Правова держава.* Вип. 28. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 333–340.

80. Кобзин Д. А. Соціальні зміни як детермінанта дисципліни в органах внутрішніх справ: дис. ... канд. соціолог. наук: 22.00.03. Харків, 2000. 206 с.

81. Коваленко А. В. Запобігання зловживанням владою або службовим становищем працівниками органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2012. 210 с.

82. Ковалів М. В., Іваха В. О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4948/vnulpurn201683712.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

83. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради Ук*раїни. 1996. № 30. Ст. 141.

84. Коруля І. В. Роль керівника у системі управління ОВС. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 63–68.

85. Кризова психологія: навч. посіб. / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Харків: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2010. 383 с.

86. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік: монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 340 с.

87. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2023 рік: монографія / М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуженого юриста України М. Г. Вербенського. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2024. 306 с.

88. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків: Юрінком Інтер; Право, 2002. 454 с.

89. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2002. 408 с.

90. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

91. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 680 с.

92. Кримінальне провадження № 1-кп/577/476/13. За матеріалами прокуратури Кіровоградської області.

93. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

94. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

95. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: монографія / В. В. Коваленко, О. М. Джужа, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. В. В. Коваленка. Київ: Атіка, 2011. 368 с.

96. Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. 588 с.

97. Кримінологія: Загальна і Особлива частини: підручник / Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г., Лисодєд О. В.; за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.

98. Кримінологія: курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. Київ: МАУП, 2002. 296 с.

99. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2009. 312 с.

100. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.

101. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. В. В. Чернєя, О. М. Джужі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

102. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 272 с.

103. Курс кримінології: Загальна частина: підручник: у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

104. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 499 с.

105. Литвак О. М. Держава і злочинність: монографія. Київ: Атіка, 2004. 303 с.

106. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.

107. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с.

108. Литвяк А. О. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. Спецвип. № 1. С. 262–268.

109. Литвяк А. О. Класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 377–385.

110. Литвяк А. О. Насильницькі злочини, що вчиняють працівники правоохоронних органів, як кримінологічна проблема. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 28 берез. 2024 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 264–267.

111. Литвяк А. О. Обґрунтування актуальності розроблення кримінологічної характеристики та заходів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали IX заоч. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 17 черв. 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2022. С. 89–92. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/Zbirnik-NPK-Kriminalno-vikonavcha-sistema-Ukraini-17.06.2022.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

112. Литвяк А. О. Основні тенденції насильницької злочинності працівників правоохоронних органів: кількісно-якісний кримінологічний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 358–362. URL: http://lsej.org.ua/3_2025/86.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

113. Литвяк А. О. Особливості професійної діяльності поліцейських. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 04 листоп. 2021 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 239–241.

114. Литвяк А. О. Стан розробки проблеми запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Law&Border* / *Закон і кордон*. 2024. № 2. С. 90–107.

115. Литвяк А. О. Теоретико-правові проблеми боротьби зі злочинністю. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 09–10 груд. 2021 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 501–504.

116. Ліховіцький Я. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 38 с.

117. Макаренко Н. К. Запобігання професійній злочинності в Україні: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.

118. Макаренко Н. К. Суспільна небезпека професійної злочинності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 250–265.

119. Мартиненко О. А. Детермінація та попередження злочинності серед персоналу органів внутрішніх справ України: монографія. Харків: ХНУВС, 2005. 469 с.

120. Мартиненко О., Ігнатов О. Феномен правопорушень серед працівників міліції: питання кримінально-правової дефініції. *Право України.* 2005. № 1. С. 60–63.

121. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины: монография. Харьков: Изд-во ХНУВС, 2005. 496 с.

122. Матюхіна Н. П. Сучасні тенденції розвитку та управління поліцією зарубіжних країн. *Митна справа*. 2006. № 1. С. 41–45.

123. Мороз О. А. Запобігання злочинам у сфері службової діяльності серед працівників податкової міліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011. 20 с.

124. Мороз О. А. Запобігання злочинам у сфері службової діяльності серед працівників податкової міліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 223 с.

125. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

126. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.

127. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: монографія. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.

128. Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 210 с.

129. Новий словник української мови: в 3-х т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Вид-во «Аконіт», 2003. Т. 2. 927 с.

130. Орлов Ю. В. Детермінація злочинності. *Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л* / редкол.: В. В. Сокуренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: Факт, 2021. С. 308–310.

131. Орлов Ю. В. Дискурсивно-комунікативна теорія детермінації злочинності: концептуальні засади формування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 3. С. 23–32.

132. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри: монографія / Кримінол. асоц. України. Харків: Право, 2023. 252 с.

133. Орлов Ю. В. Сутність та поняття злочинності: від фрагментації до інтеграції наукового знання. *Форум права*. 2017. № 5. С. 271–278.

134. Охременко О. Р. Діяльність у складних, напружених та екстремальних ситуаціях. Київ: Нац. акад. оборони України, 2004. 210 с.

135. Павленко С. О. Окремі аспекти тактики оперативно-розшукової профілактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 44–54.

136. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики: монографія. Київ: Людмила, 2022. 624 с.

137. Пасько О. М., Прудка Л. М. Саморегуляція психічного стану поліцейського під час стресу в умовах воєнного стану: довідник. Одеса: Юридика, 2022. 68 с.

138. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / за ред. А. І. Кузьмінського. Київ: Знання, 2005. 486 с.

139. Перевищення влади та службових повноважень працівниками органів внутрішніх справ: аналіз причин та рекомендації щодо їх усунення: посіб. / В. Д. Сущенко, О. А. Лупало, І. Б. Шкутько та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 96 с.

140. Покарання та його карально-виправний вплив на засуджених, колишніх співробітників правоохоронних органів: монографія / В. А. Бадира, А. В. Градецький, С. Ф. Денисов та ін. / за заг. ред. Т. А. Денисової. Запоріжжя: Просвіта, 2011. 270 с.

141. Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану: монографія / за заг. ред. Д. В. Швеця, М. О. Семенишина. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 552 с.

142. Положення про Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 09.11.2015 р. від № 83. URL: https://www.npu.gov.ua/acts/polozhennya-pro-departament-vnutrishnoyi-bezpeki-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini (дата звернення: 10.06.2025).

143. Положення про Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 12.12.2015 р. № 136.

144. Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку: підручник / О. Ф. Долженков, Я. Ю. Кондратьєв; за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2000. 392 с.

145. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 10.06.2025).

146. Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 30.04.2024 р. № 476. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.06.2025).

147. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26.01.2016 р. № 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text (дата звернення: 10.06.2025).

148. Про затвердження Порядку підготовки та видання наказів щодо проходження служби в поліції: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 23.11.2016 р. № 1235. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-16#Text (дата звернення: 10.06.2025).

149. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (дата звернення: 10.06.2025).

150. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text (дата звернення: 10.06.2025).

151. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

152. Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.12.2015 р. № 1631. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16#Text (дата звернення: 10.06.2025).

153. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2 (дата звернення: 10.06.2025).

154. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12 (дата звернення: 10.06.2025).

155. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text (дата звернення: 10.06.2025).

156. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 р. № 1126-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#n7 (дата звернення: 10.06.2025).

157. Про утворення територіального органу Національної поліції: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 887. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.06.2025).

158. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

159. Пузирьов М. С., Литвяк А. О. Науково-теоретичні підходи до визначення поняття «насильство» в механізмі насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 03 листоп. 2023 р.) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 180–182.

160. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.

161. Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. І. Шакуна. Київ: Алерта, 2012. 160 с.

162. Самотієвич В. О. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. 227 с.

163. Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у сфері службової діяльності: навч. посіб. Київ: КНТ, 2007. 168 с.

164. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології: монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2016. 192 с.

165. Сумська обласна прокуратура. URL: https://sumy.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=288290&fp=70 (дата звернення: 10.06.2025).

166. Тацій М. Я. Кримінологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 164–170.

167. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 55–63.

168. Тимошенко В. І. Причини і умови злочинності. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право* / редкол.: В. І. Шакун (гол.), В. І. Тимошенко (заст. гол.) та ін.; Харків: Право, 2019. С. 372–373.

169. Тимошенко В. І. Соціальна основа злочинності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 2. С. 32–37.

170. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

171. Тичина Д. М. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, пов’язаних з домашнім насильством. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 229–236.

172. Тичина Д. М. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання домашньому насильству в умовах війни. *Держава та регіони*. 2022. № 3. С. 91-97.

173. Ткаченко В. І. Оперативно-розшукова профілактика контрабанди наркотиків. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка.* 2018. Вип. 2. С. 303–308.

174. Туляков В. А. Кримінологія сучасності. *Кримінологія в Україні та протидія злочинності*: зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. Одеса: Фенікс, 2018. С. 71–79.

175. Тюнін В. О. Типологія злочинців, які сприяють учасникам злочинних організацій та укривають їх злочинну діяльність. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2013. № 2. С. 150–157.

176. Убивство Михайла Медведєва. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/% (дата звернення: 10.06.2025).

177. Фіалка М. І. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: сутність та співвідношення понять. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2. С. 162–171.

178. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навч. посіб. Київ, 1997. 184 с.

179. Хабло О. Ю. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 215 с.

180. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1998. 24 с.

181. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: НікаНова, 2015. 472 с.

182. Чисельність наявного населення України станом на 1 січня 2022 року. Статистичний збірник / за ред. М. Тимоніної. Державна служба статистики України. Київ, 2022. 345 с. URL: http://db.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2022/zb_Chuselnist.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

183. Шакун В. І. Злочинність. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право* / редкол.: В. І. Шакун (гол.), В. І. Тимошенко (заст. гол.) та ін.; Харків: Право, 2019. С. 158–160.

184. Шалгунова С. А. Дослідження особи насильницького злочинця: потреби теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 3. С. 219–224.

185. Шалгунова С. А. Кримінологічно-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1999. 203 с.

186. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

187. Шкута О. О. Актуальні питання запобігання крадіжкам в умовах воєнного стану в Україні. *Правові новели.* 2024. № 22. С. 235–241.

188. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 1. А – Г / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. 672 с.

189. Ярош В. В. Кримінально-правові санкції за злочини у сфері службової діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 223 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Дані опитування засуджених працівників правоохоронних органів (у %, 107 осіб)

1. Чи вважаєте Ви своє засудження законним і обґрунтованим?

а) так	34,9
б) ні	65,1

2. Якщо вважаєте своє засудження незаконним, то за якими підставами?

а) фактично не вчиняв злочин, за який притягли до відповідальності	44,2
б) відсутність доказів моєї вини	40,8
в) неправильна оцінка суддями даних по справі	49,4
г) фальсифікація доказів органами досудового розслідування	31,7
д) фальсифікація доказів зацікавленими особами у відстороненні мене від займаної посади	15,1
е) невідповідність призначеної міри покарання	38,1

3. Чи існував причинний зв'язок між злочином, за який Ви були засуджені, і вашою правоохоронною діяльністю?

а) так	44,0
б) ні	56,0

4. Оцініть ставлення до себе з боку працівників правоохоронних органів, які займалися розслідуванням вашого кримінального провадження, як:

а) таке, що відповідає приписам закону про права підозрюваного (обвинувачуваного)	37,3
б) зацікавлене і доброзичливе	10,3
в) нейтральне	25,1
г) таке, що принижує людську гідність	34,6

5. Чим Вам запам'ятався слідчий?

а) високим професіоналізмом	20,4
б) низьким професіоналізмом	24,6
в) добротою і розумінням моїх проблем	18,0
г) прагненням допомогти мені	19,9
д) байдужним ставленням до мене і моїх інтересів	20,6
е) грубістю у спілкуванні	9,6

6. Чи змінилася Ваша думка про характер ставлення працівників правоохоронних органів до громадян, які звертаються за допомогою, і тих, хто залучається до участі у виявленні та розслідуванні злочинів?

а) так, у кращий бік	26,5
б) так, погіршилася	38,1
в) ні, лишилася попередньою	35,4

7. Як Ви оцінюєте діяльність нашої держави по боротьбі зі злочинністю?

а) позитивно	3,7
б) задовільно	12,8
в) незадовільно	39,3
г) надто негативно	44,2

8. Чим обумовлені основні недоліки в діяльності по боротьбі зі злочинністю?

а) відсутністю цілеспрямованої діяльності державних органів по боротьбі зі злочинністю	45,2
б) підвищенням рівня професіоналізму і організованості злочинності	88,2
в) корумпованістю державних структур з організованою злочинністю	94,6
г) низьким рівнем матеріально-технічного забезпечення дій правоохоронних органів	84,5

д) незадовільним рівнем професіоналізму працівників правоохоронних органів	54,8
е) ставленням держави і суспільства до авторитету і гідності працівників правоохоронних органів	83,8
ж) незацікавленістю працівників правоохоронних органів у результатах своєї діяльності	92,1

9. Яку з перелічених причин Ви вважаєте головною?

п. «в»	91,6
п. «ж»	74,2
п. «г»	73,5
п. «е»	70,8
п. «б»	69,8
п. «д»	42,0
п. «а»	31,2

10. Чи вважаєте Ви, що злочини працівників правоохоронних органів більше підривають авторитет закону, ніж злочини приватних осіб?

а) так	53,8
б) ні	35,9
в) утримались від відповіді (важко відповісти)	10,3

11. Чи вважаєте Ви, що будь-яка людина, володіючи владою, схильна до вчинення насильницьких дій?

а) так	46,2
б) ні	46,7
в) утримались від відповіді (важко відповісти)	7,1

12. Чи застосовували Ви у своїй попередній правоохоронній діяльності незаконні методи впливу на осіб, підозрюваних (обвинувачуваних) у вчиненні злочинів?

а) так	71,3
б) ні	15,7

в) утрималися від відповіді (важко відповісти) 13,0

13. Чи вдавалися Ви до насильства, якщо воно викликалося ображенням стосовно Вас?

а) готовий був застосувати насильство до провокатора 59,2

б) в цей час у мене формувалася стресова реакція 83,5

14. Чи дотримувалися Ви позиції про можливість і навіть доцільність порушення законності з метою затримання злочинця, виявлення, розслідування та запобігання злочину?

а) так 61,2

б) ні 23,1

в) порушувати закон не можна за жодних обставин 15,7

15. Чи відомі Вам випадки заступництва з боку працівників правоохоронних органів за особами, які займаються злочинною діяльністю, надання їм допомоги в реалізації злочинних намірів і ухилення від відповідальності, відкритого зрадництва інтересів служби, неділового співробітництва з комерційними структурами?

а) так 69,8

б) ні 30,2

16. Із якими мотивами в основному пов'язана насильницька злочинна діяльність працівників правоохоронних органів (назвіть три основних)?

а) особиста користь 65,6

б) особисті, сімейні причини 20,6

в) інтереси службової необхідності, які розуміються помилково 13,8

17. Назвіть причину Вашої насильницької злочинної поведінки:

а) матеріальні труднощі 40,3

б) не можу пояснити 39,8

в) випадковість 19,9

18. Назвіть, які верстви населення, на Вашу думку, найчастіше провокують дії працівників правоохоронних органів?

а) представники управлінських і владних структур	64,6
б) незаможні громадяни	20,4
в) представники середнього класу	15,0

19. Чи вважаєте Ви, що, коли б в Україні змінилися соціально-економічні умови життя працівників правоохоронних органів, то злочини з їхнього боку не були б вчинені?

а) так	67,3
б) ні	32,7

20. Чи знаєте Ви заходи захисту осіб, які працюють у правоохоронних органах?

а) так	45,0
б) ні	55,0

21. На Вашу думку, чи достатні й надійні вони?

а) так, достатні	3,2
б) надійні не повною мірою	46,7
в) взагалі не надійні	50,1

Додаток Б

Дані опитування населення України (у %, 2483 осіб)

1	**Стать:**	
	а) жіноча	1199=48,3
	б) чоловіча	1284=51,7
2	**Соціальний стан:**	
	а) службовець	432=17,4
	б) підприємець	253=10,2
	в) робітник	305=12,3
	г) селянин	236=9,5
	д) учень	283=11,4
	е) студент	536=21,6
	ж) пенсіонер	192=7,7
	з) безробітний	246=9,9
3	**Вік:**	
	а) до 18 років	233=9,4
	б) 19–25 років	750=30,2
	в) 26–40 років	782=31,5
	г) 41–50 років	380=15,3
	д) старше 50 років	338=13,6
4	**Освіта:**	
	а) незакінчена середня	283=11,4
	б) середня	561=22,6
	в) незакінчена вища	1127=45,4
	г) вища	512=20,6
5	**Чи вчиняли проти Вас або Ваших близьких кримінальне правопорушення?**	
	а) так	1147=46,2
	б) ні	1336=53,8
6	**Якщо вчиняли, то проти?**	
	а) життя і здоров’я	486=42,4

	б) прав власності та майна	661=57,6
7	**Чи зверталися Ви у зв'язку з цим до правоохоронних органів?**	
	а) так	752=65,6
	б) ні	395=34,4
8	**Як поставилися у правоохоронних органах до Вашої заяви?**	
	а) зустріли адекватно і вжили потрібних заходів	495=65,8
	б) поставилися грубо і неуважно	183=24,3
	в) відмовили у прийомі заяви	74=9,9
9	**Чи були захищені Ваші права й інтереси з приводу Вашої заяви?**	
	а) так, злочинців засудили	317=42,2
	б) справу стосовно підозрюваного було припинено	232=30,8
	в) винні не були встановлені	203=27,0
10	**Якщо Ви не зверталися з приводу вчиненого стосовно Вас кримінального правопорушення, то з якої причини?**	
	а) не вважав(ла) це доцільним	114=28,9
	б) побоювався(лася) наслідків з боку злочинців	143=36,2
	в) не вірив(ла) у те, що правоохоронні органи побажають і вживуть відповідних заходів	138=34,9
11	**Якщо Вам буде відомо про вчинене кримінальне правопорушення і осіб, які його вчинили, то чи повідомите Ви про це до правоохоронних органів за власною ініціативою?**	
	а) так	1155=46,5
	б) ні	1328=53,5
12	**Якщо ні, то з якої причини?**	
	а) не бачу в цьому сенсу	247=18,6
	б) не довіряю правоохоронним органам	607=45,7
	в) небезпеки для мене і моїх близьких	474=35,7
13	**Чи вважаєте Ви можливим повідомити про вчинення кримінального правопорушення анонімно?**	
	а) так	1770=71,3

	б) ні	713=28,7
14	**На Вашу думку, чи необхідно встановити порядок матеріальної винагороди за надання допомоги правоохоронним органам у виявленні кримінального правопорушення?**	
	а) так	1972=79,4
	б) ні	511=20,6
15	**Що Ви знаєте про злочинність?**	
	а) статистику	1497=60,3
	б) характеристику осіб	710=8,6
	в) способи вчинення	1351=54,4
16	**Які джерела Вашої інформації про це?**	
	а) юридична література	772=31,1
	б) художня література	837=33,7
	в) медіа	2116=85,2
	г) спілкування зі знайомими	708=28,5
	д) особистий досвід	355=14,3
17	**Чи вважаєте Ви припустимим докладне висвітлення в медіа способів вчинення злочинів і методів боротьби зі злочинністю?**	
	а) так	814=32,8
	б) ні	1669=67,2
18	**Що, на Вашу думку, необхідно зробити для виключення приховування кримінальних правопорушень від обліку?**	
	а) створити єдину позавідомчу систему реєстрації й обліку кримінальних правопорушень	742=29,9
	б) змінити критерій оцінки діяльності підрозділів і працівників	1741=70,1
	в) посилити відповідальність за приховування кримінальних правопорушень від обліку	549=22,1
19	**Ваше ставлення до ідеї встановлення контролю за доходами:**	
	а) введення такого контролю дозволить активізувати боротьбу зі злочинністю	991=39,9
	б) вважаю, що це є порушенням прав людини	194=78

	в) при нашій системі і корумпованості це нічого не дасть	1284=51,7
20	**Що, на Вашу думку, необхідно для досягнення фактичної (реальної) рівності перед законом?**	
	а) політична воля	1251=50,4
	б) зміни до законодавства (у тому числі ліквідація виключень та імунітетів)	1746=70,3
	в) зміна соціально-економічної обстановки в державі	1808=72,8
	г) це в наших умовах нездійсненно	564=22,7
21	**Чи забезпечується законодавством України рівноцінність захисту прав та інтересів?**	
	- потерпілих:	
	а) так	554=22,3
	б) ні	1929=77,7
	- суспільства:	
	а) так	459=18,5
	б) ні	2024=81,5
	- тих, кого притягують до відповідальності:	
	а) так	839=33,8
	б) ні	1644=66,2
22	**Якщо це недосяжно, то захисту чиїх інтересів має надаватися пріоритет?**	
	а) потерпілих	1321=68,5
	б) суспільства	710=35,1
	в) тих, кого притягують до відповідальності	130=7,9
23	**Чи вважаєте Ви, що організована злочинність проникає в політичну сферу життя нашого суспільства?**	
	а) так	1294=52,1
	б) ні	1189=47,9
24	**Чи відповідає, на Вашу думку, кримінально-правова політика України характерові кримінальної ситуації в державі?**	
	а) не спрацьовує загальнопрофілактичне значення кримінально-правових норм	1353=54,5

б) зростає безкарність, що поширює і зміцнює лави криміналітету	1420=57,2
в) розширюється думка про безсилля закону і всесилля організованої злочинності	1497=60,3
г) поширюється недовіра громадян державному захисту їх прав і законних інтересів	1611=64,9
д) розвивається «тіньова економіка»	1763=71,0
е) не задовольняє діяльність працівників правоохоронних органів	1333=53,7
ж) розширюється злочинність і подальша криміналізація суспільства	1897=76,4

Додаток В

Проєкт

ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Вступ

Подолання проблем, пов'язаних із запобіганням правопорушенням у правоохоронній системі, неможливе без вирішення питань загальностратегічного характеру, які б акумулювали і поєднували в собі ідеї спільного бачення соціально корисної ролі правоохоронних органів як невід'ємної органічної структури держави й суспільства, мета діяльності якої – захист від злочинних посягань усіх верств населення України – повністю співпадає з інтересами і потребами як окремої особи, так і усього суспільства. Саме до таких питань варто віднести не штучно вигадане, а реально існуюче і науково обґрунтоване *формування та розвиток позитивного іміджу правоохоронних органів* серед народу України.

1. Актуальність питань, пов'язаних із формуванням та розвитком позитивного іміджу правоохоронних органів та усвідомлення проблемної ситуації в сучасний період.

1.1. Проблема іміджу правоохоронних органів виникає зі змісту проблеми боротьби зі злочинністю і пов'язана з політикою і практикою, що передбачає нові підходи в подоланні кримінальної дійсності завдяки інтегрованій соціальній реакції на неї з боку усіх інститутів громадянського суспільства.

1.2. Проблема іміджу правоохоронних органів усвідомлюється завдяки тому, що вона виникла не з випадкової суб'єктивної ідеї, а з реально існуючих в соціальному житті протиріч різного характеру, пов'язаних із багатогранною діяльністю інституцій сектору безпеки.

1.3. Існує проблема дублювання повноважень, завдяки недосконалості ієрархічної структури та субординації в організаційно-управлінській правоохоронній сфері, у тому числі підпорядкованості служб та їх фінансування.

1.4. У стереотипах людської свідомості має місце негативне ставлення та не завжди об'єктивна оцінка правоохоронної діяльності, яка обумовлена глибинними історичними процесами, коли на різних етапах державності правоохоронні органи піддавались інтенсивній критиці (в період «перебудови», а також в період незалежності України, коли, знаходячись на вістрі суспільних протиріч правоохоронні органи ідентифікувались із карно-репресивними структурами минулих політичних режимів).

1.5. У певних засобах медіа існує шкідлива тенденція висвітлення протистояння та протидії правоохоронним органам з боку так званих «борців із

системою» в якості героїв, а також популяризації кримінальної субкультури серед населення (особливо молоді).

1.6. Недостатнє висвітлення позитивного досвіду правоохоронних органів засобами медіа, хоча рейтинги повідомлень кримінальної хроніки є традиційно занадто високими.

1.7. Не завжди достатньою мірою робиться об'єктивна і обґрунтована оцінка і коментар з боку засобів медіа щодо діяльності правоохоронних органів та суб'єктів, з якими вони взаємодіють, а також чітке розмежування позитивних та негативних вчинків з їх боку.

1.8. Не достатньою мірою ініціюється та стимулюється видання популярних літературних видань та екранізації героїки та нелегких буднів працівників правоохоронних органів, відсутність принципу наступальності та належного корегування цієї роботи на загальносоціальному рівні призводить до того, що ситуація у даній сфері пущена «на самоплив», а, оскільки в даному разі порожнини бути не може, її місце займають видання та інформація із протилежним знаком.

2. Визначенням об'єкта і предмета концептуальних засад щодо формування та розвитку позитивного іміджу правоохоронних органів.

2.1. В якості **об'єкта** концептуальних засад визначаються суспільні відносини, що виникають безпосередньо в системі правоохоронних органів, а також між ними та іншими державними органами, громадськими організаціями з приводу спільного вирішення наявних протиріч у процесі взаємодії щодо соціальної оцінки і рівня авторитету правоохоронної системи в Україні.

2.2. В якості **предмета** концептуальних засад виокремлюються як найбільш значуща з практичної точки зору властивість і особливість об'єкта, яка являє інтерес для вирішення проблеми і підлягає безпосередньому виконанню – це «Програма формування та розвитку позитивного іміджу правоохоронних органів України», що визначає основні напрями діяльності правоохоронних органів та інших соціальних інститутів у зазначеній сфері відносин.

3. Мета та завдання «Програми формування та розвитку позитивного іміджу правоохоронних органів України»

3.1. **Метою** Програми є докорінна зміна ставлення до правоохоронних органів з боку владних структур, громадських організацій та громадян щодо генеральної лінії розвитку як гарантів забезпечення воєнної, суспільної безпеки, стабільності і правопорядку в країні. Формування суспільно-політичного клімату, який сприяє виконанню оперативно-службових та бойових завдань, оптимізації та ефективності їх дій в різних умовах оперативної обстановки. Удосконалення і покращення процесу взаєморозуміння, взаємодії та взаємодопомоги з населенням, засобами медіа в підтриманні законності і правопорядку.

3.2. Завдання Програми випливають з її мети і конкретизуються в наступних напрямах діяльності.

3.2.1. Нейтралізація та руйнування негативних стереотипів мислення та уявлення щодо ролі правоохоронних органів як соціального інституту завдяки

об’єктивній оцінці їх служби Українському народові, а також підвищення на цьому ґрунті довіри до них.

3.2.2. Спрямувати процес реформування правоохоронних органів у русло сучасних передових і конструктивних рішень із подоланням застарілих стереотипів мислення, що гальмують прогресивний розвиток правоохоронної системи.

3.2.3. Продемонструвати суспільству здатність вищого керівництва держави та керівництва правоохоронних інституцій бути прикладом честі і порядності у вирішенні державних та суспільних проблем правоохоронної діяльності.

3.2.4. Для підвищення престижу працівників правоохоронних органів, сприяння їх кадровому відновленню вжити додаткових заходів щодо перегляду стану їх соціального та правового захисту, а також відповідальності і проходження по службі відповідно до закону, норм моралі та соціальної справедливості.

3.2.5. Відновлення в засобах медіа образу співробітника завдяки конкретним прикладам в роботі з висвітленням питань проблемного характеру.

3.2.6. Формування позитивної суспільної думки щодо переваг і недоліків правоохоронної системи на перспективу і системні послідовні дії по його реалізації здійснювати завдяки всебічному аналізу діяльності системи та на достовірних правдивих даних, що відповідають реальному її образу.

3.2.7. Розроблення нестереотипних творчих рішень щодо взаємодії правоохоронних органів і громадських інститутів та окремих громадян у питаннях підтримання правопорядку, орієнтація на активні законослухняні верстви суспільства, що набирають силу.

3.2.8. Робота з громадянами суспільства має розпочинатись одночасно за двома напрямами: від дитячого садка, закінчуючи людьми похилого віку:

3.2.8.1. Використання в освітньому та виховному процесах позитивного образу правоохоронних органів:

– для дошкільнят – створення літературних героїв, а також маленьких героїв-помічників, які сприяють підтримці справедливості, законності, створення коміксів, мультфільмів, дитячих вистав тощо;

– для дітей шкільного віку – створення спеціалізованих класів із ретельним відбором щодо законослухняності, інтересу до вивчення правових дисциплін, прагнення до поліпшення стану правопорядку в суспільстві. Позаконкурсне зарахування талановитих дітей до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання;

– для студентів цивільних закладів вищої освіти неюридичного спрямування – покращення викладання основ галузей права.

3.2.8.2. Показ позитивної результативності правоохоронної системи через засоби медіа, зустрічі з громадськістю.

3.2.9. Відносини між керівниками та підлеглими на основі взаємоповаги, розумінні виконання однієї спільної справи. Керівник, якого б рангу він не був, повинен пам’ятати, що його колега – людина з такими ж конституційними правами, як і він.

3.2.10. Удосконалення законодавства щодо встановлення визначених меж оцінки проступку.

3.2.11. Програма має бути урядовою і мати фінансове й кадрове забезпечення.

3.2.12. Показ всебічно-розвиненого правоохоронця:

– проведення виставок робіт (фото, художніх та ін.), створених руками правоохоронців;

– проведення конкурсів (наприклад, створення кращої пісні);

– проведення творчих вечорів за участю співробітників правоохоронних органів, які досягли значних успіхів у галузях, відмінних від юриспруденції;

– виступи-концерти на відкритих площадках колективів самодіяльності.

3.2.13. Створення соціальної реклами, мета якої – показ правоохоронця, що завжди прийде на допомогу першим.

3.2.14. Проведення публічних заходів під патронатом відомств про героїзм та незламність правоохоронця під час збройної агресії рф.

3.2.15. Формування у громадян нового погляду на:

– репресивні дії правоохоронців, як на крайню необхідність для захисту людей, невідворотність покарання за вчинені правопорушення;

– акцію покаяння, акцентуючи увагу не на колишніх історичних подіях, а на прагненні робити сьогодні все можливе, щоб не повторювати помилок історії;

– негативні дії співробітників, як виключні випадки, оскільки ми є невід'ємною частиною суспільства з усіма його недоліками, разом із тим, спроможні до самоочищення.

3.2.16. Створення:

– короткометражних відеороликів про дії правоохоронних органів з оцінкою громадян та коментарями фахівців, про вчинення необдуманих вчинків громадянами, які можуть призвести до непередбачуваних наслідків, що є кримінально караними, з метою правової всеосвіти, відеореклами – «Як захистити себе в екстремальних ситуаціях»; пам'ятки «Запобігання кримінальним правопорушенням»;

– соціальної служби допомоги громадянам у стресових ситуаціях (за аналогом американської служби 911);

– інтернет-кафе, з рекламою та наявністю інформації правового характеру;

– мобільних агітаційних бригад;

– інформаційної програми про роботу правоохоронних органів та постійно оновлюваний юридичну всеосвіту в електронній пошті.

3.2.17. Популяризація професії правоохоронця: випуск іміджевої продукції; проведення заходів за участю правоохоронних династій; через засоби мобільного зв'язку.

3.2.18. Створення безкоштовної юридичної клініки для соціально незахищених верств населення.

3.2.19. Залучення дітей, молоді та юнацтва до участі в спортивних секціях та гуртках художньої самодіяльності.

3.2.20. Виховання правоохоронця нового типу:

– грамотного фахівця;

– всебічно розвиненої особистості;

– високоетичного співробітника;

– людини, здатної до спілкування як із пересічними громадянами різного віку та статусу, так і з медіа.

4. Суб'єктами суспільних відносин у процесі формування та розвитку позитивного іміджу правоохоронних органів можна виділити наступні «цільові аудиторії».

4.1. Українська громадськість.

Найбільша і найрізноманітніша з розглянутих аудиторій. Вимагає окремого аналізу і сегментації по соціальних, географічних, статевих, вікових, регіональних та інших характеристиках, проте з погляду завдань і способів реалізації Програми складає єдину групу. Формування довіри громадськості до будь-якої структури – довгостроковий і складний процес, особливо в тому випадку, коли вже існує сформоване стійке сприйняття, яке необхідно змінити.

Також варто виділити наступні аудиторії:

4.2. Малий бізнес і середній бізнес.

Так склалося, що малий і середній бізнес більше всього страждає як від криміналу, так і від часто неправомірних дій співробітників правоохоронних органів.

Із цього погляду:

Правоохоронна система має стати для них:

– Правоохоронний орган – захисник країни, а життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні;

– Правоохоронний орган – захисник особистої власності;

– Правоохоронний орган – захисник бізнесу;

– Правоохоронний орган – опора Закону;

– Правоохоронний орган – охорона сім'ї та близьких.

4.3. Великий бізнес.

Представники великого бізнесу не так часто стикаються з правоохоронними органами.

– Правоохоронний орган – гарант збереження власності;

– Правоохоронний орган – нейтральний учасник економіки країни;

– Правоохоронний орган – гарант стабільності;

– Правоохоронний орган – нейтральний учасник конкурентних війн.

4.4. Правоохоронець.

– працівник правоохоронних органів – герой нашого часу;

– правоохоронець завжди прийде на допомогу;

– саме від нього залежить спокій на наших вулицях;

– корумпований працівник – виключення;

– правоохоронець прагне підвищувати свій освітній і культурний рівень;

– робота в системі забезпечує соціальні гарантії для працівника і його родини;

– система взаємної поваги і підтримки між співробітниками;

– взаємодія з населенням і державними структурами для запобігання, виявлення, розслідування кримінальних правопорушень.

4.5. Медіа.

Медіа є однією з найважливіших цільових аудиторій, що використовується як найважливіший посередник для налагодження комунікацій із різними цільовими аудиторіями.

Правоохоронний орган для даної аудиторії має постати як:

– структура, відкрита для медіа (у рамках закону);

– суб'єкт, що надає в медіа достовірні й надійні матеріали;

– інституція, що використовує і сприяє участі медіа в боротьбі зі злочинністю.

4.6. Громадяни з вищою освітою.

За результатами останніх досліджень, тільки 29% громадян із вищою освітою почувають себе в безпеці.

– Правоохоронний орган – гарант стабільності держави;

– Правоохоронний орган – гарант особистої безпеки громадян;

– Правоохоронний орган – захист суспільства від анархії, хуліганства і бандитизму;

– Правоохоронний орган – опора Закону;

– основний принцип роботи – повага до прав кожного члена суспільства;

– співробітники «нового» правоохоронного органу – висококласні професіонали.

5. Інтерпретація та використання понять (термінів) та інших носіїв інформації, якими варто оперувати під час складання та реалізації Програми.

5.1. «Перебрендування» – зміна найменування – зміна ключового слова.

5.2. «Історизація» – побудова єдиної історичної концепції діяльності правоохоронної системи в Україні – проведення паралелей між минулим і сьогоденням, формування уяви про нові правоохоронні органи як про стабілізуючу силу суспільства, що робить Україну вільною, заможною, безпечною державою, де панує право, де держава захищає громадян і суспільство, де кожен може реалізувати свої таланти і здібності, де люди дихають чистим повітрям, п'ють чисту воду та з якою пов'яжуть долю наші діти й онуки.

5.3. «Героїзація» – вибудовування галереї героїв на основі реальних живих прикладів («незламні герої»).

5.4. «Пасіонарність» – акцент на суспільно значимих, зокрема, законодавчих ініціативах.

5.5. «Екранізація» – підбір кінематографічного образу працівника правоохоронного органу, що уособлює нову службу.

5.6. «Позитив» – перепозиціювання – від кримінального аспекту до теми «захист».

5.7. «Олюднення» – створення на новому рівні сприйняття працівника правоохоронного органу як частини суспільства, що проводить необхідну для

кожного його члена роботу; формування триєдиного сприйняття – працівник, громадянин та позитивна особистість.

5.8. «Багатогранність» – формування багатопланового сприйняття працівників правоохоронних органів як кваліфікованих фахівців, що працюють у різних галузях охорони правопорядку.

5.9. «Технологічність» – застосування передових технологій і досягнень у роботі.

5.10. «Міжнародне співробітництво» – показ конкретних прикладів співробітництва українського правоохоронного органу з його колегами з іноземних країн.

6. Формування гіпотез щодо досягнення результатів реалізації Програми в майбутньому.

Реалізація зазначених у Програмі напрямів діяльності надасть змогу передбачити настання позитивних результатів, зокрема:

– виникне правильне розуміння більшістю членів суспільства задач, що стоять перед правоохоронними органами;

– збільшиться довіра до правоохоронних органів;

– зросте сприяння правоохоронним органам;

– відбудеться витіснення із суспільної думки негативних оцінок правоохоронних органів України як структури, що забезпечує безпеку лише політичної, державної і бізнес-еліти суспільства;

– будуть нейтралізовані негативні аспекти іміджу правоохоронних органів, обумовлені як об’єктивною історією діяльності, так і суб’єктивним процесом збереження негативних кліше в історичній пам’яті населення;

– якісно зміниться інформаційна взаємодія правоохоронних органів із суспільною думкою, що дозволить позитивно впливати на процес формування основних політичних установок, диспозицій, оцінок;

– із правоохоронних органів буде знято «тавро» ідеологічних структур;

– підвищиться їх репутація;

– імідж буде ґрунтуватися не на таких поняттях, як «ідеологія» і «корумпованість», а на постулатах, що входять у сферу правової свідомості;

– буде відновлено імідж правоохоронного органу як органу, що і в роботі з медіа керується, насамперед, принципом боротьби зі злочинністю з дотриманням законів України;

– буде проведена робота над створенням в інформаційних і соціологічних службах іміджу респектабельних і надійних організацій;

– у більшості населення буде сформована думка про високу економічну рентабельність правоохоронної системи.

7. Процедурні питання, а також питання стратегії і тактики реалізації Програми, її ресурсне забезпечення розробляються за окремими додатковими розділами.

Додаток Д

Проєкт

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ
ДЕРЖАВНА МИТНА СЛУЖБА
СЛУЖБА БЕЗПЕКИ
ОФІС ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА
БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
НАЦІОНАЛЬНЕ АНТИКОРУПЦІЙНЕ БЮРО
ДЕРЖАВНА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБА
ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА

НАКАЗ

_____ м. Київ № _____

Про етику та культуру поведінки
працівника правоохоронного органу України

З урахуванням вимог Президента України, Верховної Ради України, Уряду України, Правил етичної поведінки працівника правоохоронного органу, а також відповідно до службових обов'язків **НАКАЗУЄМО:**

Точно і безумовно виконувати кожним працівником правоохоронного органу України положення цього наказу, а саме:

1. Громадянин України, який вирішив присвятити своє життя службі в правоохоронних органах, добровільно бере на себе обов'язок служити Закону, виконувати вимоги Присяги, додержуватись високоморальних норм поведінки. Працівник правоохоронного органу повинен постійно пам'ятати, що він є представником влади, і бути гідним довіри народу.

2. Головною метою професійної діяльності правоохоронного органу є служіння Закону. Треба пам'ятати, що Закон – не самоціль, він існує в ім'я суспільного блага, але тільки в тому разі, якщо усвідомлюється суспільством як втілення справедливості, як прояв вищих моральних засад, що забезпечують нормальне життя. Разом із тим, ще не мало працівників правоохоронних органів виконують свої обов'язки бездумно, не бачать за «буквою закону» живих людей. Таке виконання службових обов'язків викликає незадоволення громадян, скептичне ставлення до політики держави з боку населення.

3. Працівник правоохоронного органу постійно перебуває у сфері морального впливу суспільства та своєї службової структури. З одного боку, він постійно відчуває виховний вплив суспільства, що формує його особистість відповідно до принципів суспільної моралі, а з іншого, сам він своєю діяльністю здійснює виховний вплив на громадян – позитивний, якщо виконання ним вимог закону служить справі соціальної справедливості й усвідомлюється

громадянами як суто моральне, негативний – якщо його діяльність сприймається громадянами як несправедлива і тим самим аморальна.

4. Служба у правоохоронній системі виховує сильні, стійкі, благородні риси характеру у співробітників. На відміну від людини, яка може дозволити собі «не помічати нічого поганого», чи обмежитися внутрішнім обуренням, працівник правоохоронного органу за будь-яких обставин вступає у двобій зі злом, оскільки службові обов'язки органічно злиті у нього з моральними вимогами, життєвими ідеалами, які можна сформувати як «законність, обов'язок, честь». Не можна забувати, що співробітники часто діють у складних, іноді екстремальних, воєнних (бойових) ситуаціях, що вимагають від них особистої хоробрості, мужності, відданості службі, готовності надати допомогу людям.

5. Вимушені, на жаль, констатувати, що сьогодні престиж правоохоронних органів явно недостатній. Це ускладнює налагодження ефективної взаємодії з іншими державними органами, суспільними інститутами, населенням у справі зміцнення основ державності, економічного зростання, культури, правопорядку, протидії злочинності.

6. Правоохоронний орган нині, як і протягом усього періоду існування, є й буде правоохоронного системою, на яку держава покладає основний тягар відповідальності за захист нашого суспільства від злочинності. Найперше, що має турбувати працівника правоохоронного органу, – це те, наскільки безпечно живеться його співгромадянам, чи вільні від криміналу вулиці, чи захищені діти, чи зможе захистити свої права людина в державній установі, інституті, лікарні, кабінеті землевпорядника без «додаткового стимулювання».

7. Працівники правоохоронних органів повинні чесно й сумлінно виконувати свої обов'язки, реєструючи будь-яке звернення про допомогу та порятунок, працюючи над ним за законом, не ховаючи жодного провадження «під сукно».

8. Будь-якого правоохоронця, незалежно від того, яку роботу він виконує, мають сприймати як захисника, що завжди прийде на допомогу, врятує, відкинувши думки про власну безпеку. Роботу правоохоронця оцінюють за тим, наскільки громадяни щиро та шанобливо ставляться до них, які зуміли вчасно і кваліфіковано виконати професійні обов'язки. Правоохоронний орган повинен працювати не для красивих звітів, а для людей. Працівники повинні робити все для того, аби громадян, які були б задоволені роботою, ставало дедалі більше. Як швидко ми зможемо розбудувати ефективну правоохоронну систему, залежить від кожного з нас.

9. Правоохоронний орган наділений великими повноваженнями. Їх працівники відповідно до закону мають право притягати винних до кримінальної відповідальності, затримувати громадян за порушення громадського порядку, накладати на них штраф, проводити обшук, здійснювати адміністративний нагляд, привід і офіційне застереження щодо осіб, схильних до правопорушень тощо. Користуватися цими правами треба дуже вміло і розумно, проявляти при цьому витримку й високу культуру. Працівник правоохоронного органу зобов'язаний бути розсудливим та обачним,

виконуючи надані йому законом повноваження, бути об'єктивним при припиненні протиправних дій. У роботі не має бути місця порушенням законності, зловживанню владою, порушенням прав громадян, у тому числі затриманих та арештованих.

10. Працівник правоохоронного органу повинен усвідомлювати, що він, як представник державної влади, завжди стоїть на варті соціального та правового порядку і покликаний у будь-який момент прийти на допомогу людині, що потрапила в біду. Громадяни звертаються до правоохоронних органів перш за все за допомогою, і вони вірять, що допомога їм буде надана. Тому сумлінне виконання працівником свого службового обов'язку, його твердість, мужність і рішучість у боротьбі зі злочинністю, глибоке співчуття людям, забезпечення їх безпеки – неодмінна умова успішної діяльності кожного органу. Саме таке ставлення працівника до службових обов'язків викликає вдячність населення, створює навколо атмосферу довіри та підтримки, дисциплінує громадян, виховує їх у дусі поваги до правоохоронної системи.

11. Повсякденна діяльність працівника правоохоронного органу протікає на очах у населення, і авторитет багато в чому залежить від поведінки працівників у спілкуванні з людьми. Дуже важливо, щоб кожен працівник був ввічливий і тактовний при зверненні до громадян. Особливо уважно слід поводитися з дітьми, підлітками, жінками та особами похилого віку. Працівник правоохоронного органу зобов'язаний стежити за культурою своєї мови і своїм зовнішнім виглядом, бути по-військовому підтягнутим і стрункім у дотриманні форми одягу; повинен бути самокритичним, враховувати справедливі зауваження і своєчасно усувати недоліки. Треба зробити все для того, щоб поняття й уявлення про правоохоронну інституцію у населення було пов'язано тільки з чесністю, культурністю, ввічливістю і законністю. Коректність має бути невід'ємним еталоном працівника.

12. Керівний склад зобов'язаний повсякденно виховувати у підлеглих високу пильність при виконанні свого службового обов'язку, непримиренність до грубості і бездушності, гостро реагувати на факти нетактовного поводження з громадянами, показувати підлеглим особистий приклад ввічливого і коректного ставлення до громадян.

13. Пропонуємо вжити заходів до забезпечення ввічливого ставлення працівників правоохоронного органу до громадян, безумовного виконання особовим складом вимог Правил етичної поведінки, вважаючи це однією з важливих умов підвищення ефективності авторитету правоохоронної системи України.

14. Честь та хвала кожному правоохоронцеві, який постійно підвищуватиме свій професійний рівень та допомагатиме в цьому колегам, дотримуватиметься норм християнської моралі у всіх сферах людського буття, що сприятиме зростанню іміджу серед громадян України.

15. Правоохоронна система України зможе гарантувати громадянам мир, спокій та правопорядок. В усіх нас одна мета – побудова правової держави, і досягати її потрібно в атмосфері взаємної довіри та допомоги.

16. Наказ довести до особового складу.

Додаток Е

АКТИ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ЗАТВЕРДЖУЮ
Керівник
П'ятого слідчого відділу
(з дислокацією у м. Чернігові)
Територіального управління
Державного бюро розслідувань,
розташованого у місті Києві
Сергій МИКИТЮК
«10» 04 2025 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта Пенітенціарної академії України
Литвяка Андрія Олеговича
«Кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів»
у практичну діяльність

Комісія у складі:

Голова: старший слідчий П'ятого слідчого відділу (з дислокацією у м. Чернігові) Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Києві ОЛЕШКО Володимир Іванович

Члени комісії: старший слідчий П'ятого слідчого відділу (з дислокацією у м. Чернігові) Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Києві ЖАЙВОРОНКО Григорій Борисович

слідчий П'ятого слідчого відділу (з дислокацією у м. Чернігові) Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Києві КРАВЧИНА Віктор Владиславович

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта Пенітенціарної академії України Литвяка А. О. «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів» використовуються у практичній діяльності

П’ятого слідчого відділу (з дислокацією у м. Чернігові) Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Києві, мають практичну спрямованість і значимість під час організації та здійснення діяльності щодо запобігання, виявлення, розслідування кримінальних правопорушень.

Голова комісії **Володимир ОЛЕШКО**

Члени комісії: **Григорій ЖАЙВОРОНКО**

Віктор КРАВЧИНА

ЗАТВЕРДЖУЮ
Керівник
Чернігівської спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Центрального регіону
_____ Кирило ПІЧУНОВ
«___» _____ 2025 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта Пенітенціарної академії України
Литвяка Андрія Олеговича
«Кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів»
у практичну діяльність

Комісія у складі:

Голова:	прокурор Чернігівської спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Центрального регіону ЄРАШОВ Микола Вікторович
Члени комісії:	прокурор Чернігівської спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Центрального регіону ГРИЦЕНКО Іван Олександрович
	прокурор Чернігівської спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Центрального регіону СТРИЖАК Ігор Олегович

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта Пенітенціарної академії України Литвяка А. О. «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів» використовуються у практичній діяльності Чернігівської спеціалізованої прокуратури у сфері оборони, мають практичну спрямованість і значимість під час організації та здійснення діяльності щодо запобігання, виявлення, розслідування кримінальних правопорушень.

Голова комісії **Микола ЄРАШОВ**

Члени комісії: **Іван ГРИЦЕНКО**

Ігор СТРИЖАК

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з освітньо-наукової роботи
Пенітенціарної академії України
доктор юридичних наук, професор

Вячеслав ПУЗИРНИЙ
«___» ____14_____ 2024 року

№ 15-75/6

м. Чернігів

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Литвяка Андрія Олеговича
«Кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
у наукову діяльність Пенітенціарної академії України

Комісія у складі:

голови – Тагієва С. Р., доктора юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України, професора кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України;

членів комісії: Боднара І. В., кандидата юридичних наук, доцента, начальника кафедри тактико-спеціальної підготовки Пенітенціарної академії України; Олефір Л. І., кандидата юридичних наук, доцента, заступника начальника кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу ДКВС України Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України –

склала цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного дослідження Литвяка А. О. «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів» використовуються у науковій діяльності науковими співробітниками та науково-педагогічними працівниками кафедр Пенітенціарної академії України для підготовки монографій, навчальних посібників, наукових статей; ад'юнктами (аспірантами), слухачами магістратури, курсантами та студентами при написанні наукових статей, тез доповідей, студентських (курсантських) наукових робіт, рефератів, курсових робіт, а також при проведенні наукових і науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, круглих столів).

Голова комісії
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України — Садіг ТАГІЄВ

члени комісії:
кандидат юридичних наук, доцент — Ігор БОДНАР

кандидат юридичних наук, доцент — Людмила ОЛЕФІР

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Одеського державного
університету внутрішніх справ
полковник поліції
Максим КОРНІЄНКО
05 червня 2025 року

АКТ
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Литвяка Андрія Олеговича
«Кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів»
на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
в освітній процес та наукову діяльність
Одеського державного університету внутрішніх справ

Комісія у складі: директора інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Олега ШКУТИ, завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін інституту права та безпеки, доктора юридичних наук, професора Андрія БАБЕНКА та доцента кафедри кримінально-правових дисциплін інституту права та безпеки, кандидата юридичних наук, доцента Ганни РЕЗНІЧЕНКО склали даний акт про те, що основні положення та результати дисертаційного дослідження Литвяка Андрія Олеговича «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» характеризуються належним теоретичним і методологічним рівнем та використовуються науково-педагогічними працівниками кафедри кримінально-правових дисциплін інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ у науковій діяльності та освітньому процесі при викладанні навчальної дисципліни «Кримінологія».

Результати дисертаційного дослідження Литвяка А. О. предетавлені у виді наукових статей:

1. Литвяк А. О. Класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 3. С. 377–385.

2. Литвяк А. О. Стан розробки проблеми запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. Law&Border / Закон і кордон. 2024. № 2. С. 90–107.

3. Литвяк А. О. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних

органів. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2024. Спецвип. № 1. С. 262–268.

4. Литвяк А. О. Основні тенденції насильницької злочинності працівників правоохоронних органів: кількісно-якісний кримінологічний аналіз. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 3. С. 358–362. URL: http://lsej.org.ua/3_2025/86.pdf.

Директор
інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор **Олег ШКУТА**

Завідувач кафедри
кримінально-правових дисциплін
інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор **Андрій БАБЕНКО**

Доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент **Ганна РЕЗНІЧЕНКО**

Додаток Ж

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Литвяк А. О. Класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 377–385.

2. Литвяк А. О. Стан розробки проблеми запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Law&Border* / *Закон і кордон*. 2024. № 2. С. 90–107.

3. Литвяк А. О. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. Спецвип. № 1. С. 262–268.

4. Литвяк А. О. Основні тенденції насильницької злочинності працівників правоохоронних органів: кількісно-якісний кримінологічний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 358–362. URL: http://lsej.org.ua/3_2025/86.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Литвяк А. О. Особливості професійної діяльності поліцейських. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 04 листоп. 2021 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 239–241.

6. Литвяк А. О. Теоретико-правові проблеми боротьби зі злочинністю. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 09–10 груд. 2021 р.) / редкол.:

В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 501–504.

7. Литвяк А. О. Обґрунтування актуальності розроблення кримінологічної характеристики та заходів запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави*: матеріали IX заоч. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 17 черв. 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2022. С. 89–92. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/Zbirnik-NPK-Kriminalno-vikonavcha-sistema-Ukraini-17.06.2022.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

8. Пузирьов М. С., Литвяк А. О. Науково-теоретичні підходи до визначення поняття «насильство» в механізмі насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 03 листоп. 2023 р.) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 180–182.

9. Литвяк А. О. Насильницькі злочини, що вчиняють працівники правоохоронних органів, як кримінологічна проблема. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 28 берез. 2024 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 264–267.